

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

166115

746115

YUSUF AKÇURA VE AHMET AĞAOĞLU'NUN TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR
VE DÜŞÜNCE HAYATINA ETKİLERİ

ASAF ÖZKAN

TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR. BETÜL ASLAN

ERZURUM-2005

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerine yepyeni, modern bir ulus devletinin kurulması, dönemin şartları göz önüne alındığında muazzam bir olaydır. Devlet, Mondros Mütarekesi gibi bir anlamda ölüm fermanı denebilecek bir belgeye imza atmış, bunun sonucunda da ülke galip devletler tarafından işgal edilmişti. Bu durumda Türk Milletine tek seçenek kalıyordu. “Ya İstiklal Ya Ölüm”. Bağımsızlığı için silaha sarılan Türk Milleti verdiği kurtuluş savaşı ile ülkesini kurtarmış ve özgürlüğüne yeniden kavuşmuştu. Kurtuluş Savaşı başarı ile sonuçlanmıştı. Bu büyük başarının ülke içerisinde yapılacak inkılaplarla taçlandırılması gerekiyordu. Bu bilinçle hareket eden Mustafa Kemal ve arkadaşları yeni Türk Devleti'ni “Muasır Medeniyet” seviyesine ulaştıracak büyük inkılapları gerçekleştirmişlerdi.

On yıl gibi kısa bir sürede her alanda çökmüş bir imparatorluk bakiyesi üzerinde Türkiye Cumhuriyeti gibi ulusal bir devletin kurulması birden bire tesadüf eseri olabilecek tarihsel bir olgu değildi. Bunun olabilmesi, sağlam bir fikri geçmişe sahip olmayı gerektiriyordu. Osmanlı Devleti'nin son dönemi de böyle bir fikri alt yapıyı yaratacak gelişmelere sahne olmuştur.

XIX. yy.ın başlarından itibaren modernleşme sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu bu süreç boyunca çeşitli kaynaklardan etkilenecek bünyesinde dinamik bir fikri alt yapı oluşturmuştu. Bu alt yapının oluşumunda Rusya'dan Türkiye'ye göç eden Türk aydınlarının etkisi yadsınamayacak kadar önemlidir.

Çarlık Rusyası'nın XIX. yy.ın başlarından itibaren uyguladığı doğuya doğru yayılma politikası sonucunda Rus hâkimiyetine giren Türklük bölgelerinden İstanbul'a önemli göçler olmuştur. XX. yy.ın başlarından itibaren artan Rus baskısı sonucu yoğunlaşan bu göçler sırasında Rusyalı Türklere iyi eğitim almış, aydın Türklerin yönü Osmanlı Devleti olmuştur. Bu aydınlar Osmanlı Devleti'nde hem devlet kademelerinde görev yapmışlar hem de geldikleri bölgelerin fikri birikimini aktarmışlardır. Türkiye'nin sosyal ve kültürel yapısına etki eden birçok Rusya mültecisi olan Türk aydını olmuştur. Bu çalışmada bunların içinden Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu'nun fikirleri ve bu fikirlerin Türkiye'ye etkileri ele alındı.

III

Giriş ve Sonuç hariç iki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Yusuf Akçura'nın hayatı, fikirleri ve bu fikirlerinin özellikle Cumhuriyet dönemine etkileri üzerinde duruldu.

İkinci bölümde ise aynı şekilde Ahmet Ağaoğlu'nun hayatı, fikirleri ve fikirlerinin Türkiye'ye etkisi ele alındı.

Çalışma sırasında olabildiğince Akçura ve Ağaoğlu'nun kendi eserleri kullanıldı. Kendi eserlerinin konuyu aydınlatamadığı yerlerde başka yazarların eserlerinden faydalanılarak konu açıklığa kavuşturulmaya çalışıldı.

Bu çalışma sırasında değerli görüşlerinden ve bilgilerinden yararlandığım tezin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç.Dr.Betül ASLAN'a ve Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof.Dr.S.Esin DAYI'ya teşekkürü borç bilirim.

Asaf ÖZKAN

Erzurum-2005

ÖZET

Rusya'dan gelen Türk aydınlarından Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'nin kültür ve düşünce hayatına çok önemli etkileri olmuştur. Bu iki isim Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ki millileştirme çalışmalarının öncülerinden olmuşlardır. İktisat ve Tarihin milli olmasını savunmuşlar ve Milli Tarih oluşturma çabalarında birinci derecede rol oynamışlardır. Ayrıca Ağaoğlu Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Liberalizmi savunmaya başlamış ve Türkiye'nin demokratikleşmesi yolunda önemli açılımlar sağlamıştır.

ABSTRACT

Two of the Turkish intellectuals coming from Russia. Yusuf Akçura and Ahmet Ağaoğlu had very significant impacts on Turkey's cultural and intellectual life. These two figures became the pioneers in the nationalizing activities in the late years of the Otoman Empire and early years of the Turkish Republic. They claimed that economy and history must be national and played an important role in the formation of national history. In addition, Ağaoğlu began to support liberalism after the foundation of the Republic and made contributions to the activities aimed at democratizing Turkey.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
BİBLİYOGRAFYA.....	VIII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

YUSUF AKÇURA

A-YUSUF AKÇURA'NIN HAYATI.....	6
B-YUSUF AKÇURA'NIN FİKİRLERİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ.....	16
1-Türkçülük.....	16
a) Akçura'nın Türkçülük Fikri İle Tanışması.....	16
b) Pan-Türkizm (Bütün Türkçülük).....	22
c) Demokratik Türkçülük.....	37
2-Tarihçilik.....	41
a) Akçura'nın Tarih İlmine Bakışı.....	41
b) Yusuf Akçura'nın Milli Tarih oluşturma Çalışmalarına Katkıları.....	43
3.İktisat.....	54
4-Halkçılık.....	62
a) Türkiye'de Halkçılık Düşüncesinin Ortaya Çıkışı.....	62
b) Yusuf Akçura'nın Halk ve Halkçılık Görüşleri.....	65
5-İslamiyet.....	72

II. BÖLÜM

AHMET AĞAOĞLU

A- AHMET AĞAOĞLU'NUN HAYATI	76
B-AHMET AĞAOĞLU'NUN FİKİRLERİ.....	89
1-İrancılık.....	89
2-Milliyetçilik.....	92
a) İslamcı Milliyetçilik.....	92
b) Pan-Türkizm.....	96
c) II.Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülük İslamcılık Tartışmaları İçinde Ahmet Ağaoğlu... ..	105

d) Pan-Turkizm'den Misak-ı Milli Milliyetçiliği'ne Geçiş ve Ağaoğlu'nun Bu Geçişteki Rolü.....	110
3-Batıcılık.....	116
a) Ahmet Ağaoğlu'nun Meşrutiyet Döneminde Batı Düşüncesi.....	116
b) Cumhuriyet'e Giden Yolda Topyekun Batılılaşma Fikri ve Ahmet Ağaoğlu.....	122
4-Liberalizm.....	129
a) Ahmet Ağaoğlu'nun Liberal Fikirlerinin Ortaya Çıkışı.....	129
b) Ahmet Ağaoğlu'nun Liberalizm Anlayışı ve Türkiye'ye Etkileri	131
SONUÇ.....	142
EKLER.....	145

BİBLİYOGRAFYA

A- SÜRELİ YAYINLAR

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Atatürk Dergisi

Cumhuriyet

Halka Doğru

Nevsal-i Milli

İctihad (Kahire)

Salname-i Servet-i Fünun

Sebil-ül Reşad

Sırat-ı Müstakim

Tercüman-ı Hakikat

Toplumsal Tarih

Türkiye Günlüğü

Türk İzi

Türk Kültürü

Türk Yurdu

Vatan

B-KİTAPLAR

1928 Türk Yılı, Türk Ocakları Genel Merkezi Yayınları, İstanbul, 1928.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

AĞAOĞLU, Ahmet, *Devlet ve Fert*, İstanbul, 1993.

AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul.

AĞAOĞLU, Ahmet, *Üç Medeniyet*, İstanbul, 1972.

AĞAOĞLU, Samet, *Babamdan Hatıralar*, Ankara, 1940.

AĞAOĞLU, Samet, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul, 1998.

AKÇURA, Yusuf, *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Haz.Sakin Öner, İstanbul, 1978.

AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1998.

AKÇURA, Yusuf, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)*, Haz.Nejat Sefercioğlu,

2.Baskı, Ankara, 2001.

- ARALOV, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Çev. Hasan Ali Ediz, 2.Baskı, Ankara, 1985.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul
- ASLAN, Betül, *I: Dünya Savaşı Esnasında "Azerbaycan Türkleri"nin Anadolu Türkleri'ne "Kardeş Kömeği (Yardımları)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Ankara, 2000.
- Atatürkçülük (1.Kitap), Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, İstanbul, 2001.
- Atatürkçülük, (3.Kitap), Atatürkçü Düşünce Sistemi*, İstanbul, 2001.
- AYDIN, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara, 1993.
- BAYRAKTUTAN, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara, 1996.
- BEHAR, Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, 2003.
- BERKES, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, 2.Baskı, İstanbul, 2002.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz.Ahmet Kuyaş, 6.Baskı, İstanbul, 2003.
- Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar*, 1932.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara, 1983.
- ERÖZDEN, Ozan, *Ulus Devlet*, Ankara, 1997.
- ERTAN, Temuçin Faik, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, 1999.
- FEYZİOĞLU, Turhan, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara, 1987.
- GEORGEON, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Çev. Alev Er, 3.Baskı, İstanbul, 1999.
- KESKİN, Mustafa, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Ankara, 1999.
- KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Çevirenler: Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, İstanbul, 1979.
- KUTLU, Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.Metin Kıratlı, 8.Baskı, Ankara, 2000.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, 2.Baskı, Ankara, 1977.

- ÖZCAN, Ufuk, *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği (Yüzyıl 'Dönümünde Batıcı Bir Aydın)*, İstanbul, 2002.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *Kafkasya Türkleri*, Hazırlayanlar: Yavuz AKPINAR, İrfan Murat YILDIRIM, Selahattin ÇAĞIN, İstanbul, 1993.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 2.Baskı, Ankara, 1996.
- SAKAL, Fahri, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Ankara, 1999.
- SARINAY, Yusuf, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, İstanbul, 1999.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul, 2004.
- SWIETOCHOWSKI, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı, 1905-1920*, Çev. Nuray Mert, İstanbul, 1988.
- TAYMAS, Abdullah Battal, *Rus İhtilalinden Hatıralar*, İstanbul, 1968.
- TEMİR, Ahmet, *Yusuf Akçura*, 2.Baskı, Ankara, 1997.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, İstanbul, 1944.
- TOPAL, Mustafa, *Ulusunu Düşünmek*, Ankara, 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, I*, 2.Baskı, İstanbul, 1988.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Atatürk'te Milli Devlet Anlayışı*, İstanbul, 1981.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- UCA, Alaattin, *Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkiri Ali Bey Hüseyinzade (Turan)'nin Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1997.
- ÜSTEL, Füsun, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1997.
- VATANDAŞ, Celalettin, *Ulusal Kimlik, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*, İstanbul, 2004.
- YAZICI, Nevin, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Ankara, 2002.

C-MAKALELER

- “Halka Doğrunun Daimi Yazıcıları”, *Halka Doğru*, I/22, 5 Eylül 1329, s.1.
- “Memleketlerine Göre Türk Yurduna Katkıda Bulunan Yazarlar”, (Tablo IV), “*Türk Yurdu*, I (1-2)0/1911-1912, TUTİBAY Yayınları, Ankara, 1998, s.XLI.

- AGAYEF, Ahmed, "Türk Alemleri 8", *Türk Yurdu*, I (1-2)/18, 12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912, s.296-299.
- AGAYEF, Ahmed, "Ahmed Bey Agayef Efendi'nin Nutku", *Sırat-ı Müstakim*, V/112, 1327, s.136-140.
- AGAYEF, Ahmed, "Bir Memleket Nasıl Mahvolur"; *Sebil-ül Reşad*, I/22, 1328, s.421-422.
- AGAYEF, Ahmed, "Cevaba Cevap" *Türk Yurdu*, II (3-4)/48, 4 Eylül 1329-18 Eylül 1913, s.437-445.
- AGAYEF, Ahmed, "Hiçten Bir Mesele", *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Temmuz 1912.
- AGAYEF, Ahmed, "İran'ın Mazi ve Haline Bir Nazar (1-2)", *Sırat-ı Müstakim* IV/103-104, 1326, s.426-427, 452-453.
- AGAYEF, Ahmed, "İslamda Davayı Milliyet", *Türk Yurdu*, III (5-6)/70/, 24 Temmuz 1330-6 Ağustos 1914, s.372-376.
- AGAYEF, Ahmed, "Ne İfrad ve Ne de Tefrit", *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Temmuz 1912.
- AGAYEF, Ahmed, "Osmanlı İnkılâbının Şarktaki Tesirâtı", *Türk Yurdu*, II (3-4)/44, 10 Temmuz 1329-24 Temmuz 1913, s.256-259.
- AGAYEF, Ahmed, "Sabık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendiye", *Türk Yurdu*, II (3-4)/45, 25 Temmuz 1329-7 Ağustos 1913, s.376-381.
- AGAYEF, Ahmed, "Şark ve Garp", *Sebil-ül Reşad*, I/13, 1327, s.241-243.
- AGAYEF, Ahmed, "Türk Alemleri 2", *Türk Yurdu*, I (1-2)/2, 1 Kanun-i Evvel 1327-24 Aralık 1911, s.30-32.
- AGAYEF, Ahmed, "Türk Alemleri 3", *Türk Yurdu*, I (1-2)/3, 15 Kanun-i Evvel 1327, 28 Aralık 1912, s.46-48.
- AGAYEF, Ahmed, "Türk Alemleri 4" *Türk Yurdu*, I (1-2)/5, Kanuni Sani 1327-25 Ocak 1912, s.80-82.
- AGAYEF, Ahmed, "Türk Alemleri 5" *Türk Yurdu*, I (1-2)/7, 9 Şubat 1327-22 Şubat 1912, s.111-113.
- AGAYEF, Ahmed, "Türk Alemleri 6" *Türk Yurdu* I (1-2)/10, 22 Mart 1328, 4 Nisan 1912, s.161-163.

- AGAYEF, Ahmed, "Türk Alemleri 7", *Türk Yurdu*, I (1-2)/14, 17 Mayıs 1328-30 Mayıs 1912, s.235-236.
- AGAYEF, Ahmed, "Türk Alemleri I", *Türk Yurdu*, I (1-2)/1,17, Teşrin-i Sani 1327-30 Kasım 1911, s.15-17.
- AGAYEF, Ahmed, "Türk Medeniyeti Tarihi", *Türk Yurdu*, II (3-4)/40, 16 Mayıs 1329-29 Mayıs 1913; 41, 30 Mayıs 1329, 12 Haziran 1913; 43, 27 Haziran 1329-10 Temmuz 1913, s.294-296, 302-308, 339-349.
- AGAYEF, Ahmed, "Türkler İçinde Milli Hareket", *Türk Yurdu*, III (5-6)/66, 15 Mayıs 1330-28 Mayıs 1914, s.295-296.
- AGAYEF, Ahmed, "Vaziyet-i Siyasiye-i Hazıramız", *Sırat-ı Müstakim*, V/111, 1326, s.178-179.
- AĞAOĞLU, Ahmed, "Alman Kadınlığı", *Türk Yurdu*, IV (7-8-9), 84, 21 Mayıs 1331-3 Haziran 1915, s.140-141.
- AĞAOĞLU, Ahmed, "Altmışyedi yıl Sonra" Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, Ankara, 1940, s.52-120.
- AĞAOĞLU, Ahmed, "Garp ve Şark", *Vatan*, No:158, 5 Eylül 1923.
- AĞAOĞLU, Ahmed, "İptidai Tür Aile Hukuku İle İptidai Hindo-Avrupai Aile Hukuku Arasında Mukayese", *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar*, İstanbul, 1932, s.261-269.
- AĞAOĞLU, Ahmed, "Milli Cereyan" *Türk Yurdu*, IV (7-8-9)/80, 19 Mart 1331-1 Nisan 1915, s.92-93.
- AĞAOĞLU, Ahmed, "Milli Kültür Nasıl Kurulur", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1934.
- AĞAOĞLU, Ahmet, "Demokrasi ve Devletçilik", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1935.
- AĞAOĞLU, Ahmet, "Demokrasiye Doğuru", *Cumhuriyet*, 5 Birinci Kanun (Aralık) 1934.
- AKÇURA, Yusuf, "Ta Kendim Yahut Defter-i Amalim", M.F.Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, İstanbul, 1944, s.97-141.
- AKÇURA, Yusuf, "Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar*, İstanbul, 1932, s.577-607.
- AKÇURA, Yusuf, "Türklük", *Salname-i Servet-i Fünun*, 1328 (1912), s.187-196.

XIII

- AKÇURAOĞLU, “Emel ve İdeal”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/16, 14 Haziran 1328/27 Haziran 1912, s.265-268.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf (A.Y), “1329 Senesinde Türk Dünyası “*Türk Yurdu*, IIII (5-6)/63, 17 Nisan 1330-30 Nisan 1914, s.260-262.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf (A.Y), “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim* IV/79, 25 Şuibat 1325/9 Mart 19109, s.5-8.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf (A.Y.), “Türk Aleminde”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/1 (1911-1912), 17 Teşrin-i Sani 1327-30 Kasım 1911, s.20-21.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, (A.Y) “Portekiz İhtilali Münasebetiyle”, *Sırat-ı Müstakim*, V/III, 8 Teşrin-i Evvel 1326/21 Ekim 1910, s.119-121.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, (A.Y) “Son İnkılâb ve Sevakıbı ve Netaici”, *İctihad (Kahire)*, Sayı 11, Mart 1909.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, (A.Y), “Bayram İhtiyacı”, *Türk Yurdu*, III (5-6)/52, 31 Teşrin-i Evvel 1329-13 Kasım 1913, s.68-69.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, (A.Y), “Tanzimatçılık Aleyhine”; *Türk Yurdu*, II (3-4)/35 (1912-1913), 7 Mart 1329-20 Mart 1913, s.191-193.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, (A.Y), “Türk Aleminde”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/4-17-19-21 (1911-1912).
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, (A.Y), Türk Tarihinin Devrelere Taksimi”, *Türk Yurdu*, IV (7-8-9)/82, 23 Nisan 1331-6 Mayıs 1915, s.112-113.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Alaim-i İnkılâb”, *Sırat-ı Müstakim*, V/112, 15 Teşrin-i Evvel 1326, s.129-131.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife, *Türk Yurdu*, Seri II, III/13, Teşrin-i Evvel, 7 Ekim 1341-20 Ekim 1925, s.1-16.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Avrupa’da Milliyet Fikrine ve Milliyet Cereyanlarına Dair”, *Türk Yurdu*, III (5-6)/67, 29 Mayıs 1330-11 Haziran 1914, s.321-324.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Halka”, *Halka Doğru*, I/22, 5 Eylül 1329, s.169-172.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Halka”, *Halka Doğru*, I/23, 12 Eylül 1329, s.177-178.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Halka”, *Halka Doğru*, I/25, 26 Eylül 1329, s.193-194.

- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Halka”, *Halka Doğru*, I/31 Teşrin-i Sani 1329, s.236-237.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “İttihad-ı Anasır Meselesi”; *Sırat-ı Müstakim*, V/121, 16 Kanun-i Sani 1327/31 Ocak 1911, 280-283.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Kapanış Nutku”, *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar*, İstanbul, 1932, s.617-618.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri”, *Türk Yurdu*, II (3-4)/33, 7 Şubat 1328-20 Şubat 1913, s.150-152.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Milliyetçilik Fikri ve Millet Muharebeleri”, *Türk Yurdu*, II (3-4)/34 (1912-1913), 21 Şubat 1328-6 Mart 1913, s.170-172.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Milliyetçilik Memleketçilik Meselesi”, *Türk Dünyası*, 25 Ekim 1919.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold’a Göre Cengiz Han, *Türk Yurdu*, I (1-2)/1, s.18-20; 2, s.34-37; 3, s.50-52; 4, 70-71; 5 82-84; 6, 101-103; 7, 114-116; 8, 134-136; 9, 149-150; 10, 166-167; 11, 178-180, 17 Teşrin-i Sani 1327 (30 Kasım 1911), 5 Nisan 1328 (18 Nisan 1912).
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Rusya’da Sakin Türklerin Hayat-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair”, *Sırat-ı Müstakim*, II/39, Mayıs 1325, s.201-204.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Şark’ta Milliyet Fikri”, *Nevsal-i Milli*, 1330/1914, s.23-24.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Tarihi Görüşe Dair”; *Türk Yurdu*, Seri II, I/5, Şubat 1341 (1925), s.1369-357.
- AKYOL, Taha, “Liberalizm ve Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, IV, (Milliyetçilik), s.731-750.
- ARMANER, Neda, “Atatürk-Din ve Laiklik”, *Atatürkçülük (2.Kitap)*, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, MEB Yayınları, İstanbul, 2001, s.321-335.
- ARSAL, Sadri Maksudi, “Dostum Yusuf Akçura”, *Türk Kültürü*, XV/174, Nisan 1977, s.348-354.
- BAL, İdris, “Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset ve Üç Tarz-ı Siyasetteki Türkçülük”, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996)*, Kayseri, 1996, s.22-215.

- CENGİZ, İ., “Ağaoğlu Ahmet Bey”; *Türk İzi*, I/1, Mayıs 1952, s.15.
- COŞAR, Simten “Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, IV (Milliyetçilik)*, İstanbul, 2003, s.718-730.
- DEVLET, Nadir, “Yusuf Akçura’nın Hayatı (1876-1935)” *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s.17-33.
- ERGİN, Feridun, “Atatürk ve Türk Ekonomisi”, *Atatürkçülük (2.Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, MEB Yayınları, İstanbul, 2001, s.273-280.
- ERÖZ, Mehmet, “Yusuf Akçura’nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s.51-57
- GEORGEON, François, “Azerbaycanlı Bir Entelektüel’in Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu’nun Fransa Yılları 1888-1894”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:8, Ağustos 1994, s.6-12.
- KADIOĞLU, Ayşe, “Milliyetçilik ve Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, IV (Milliyetçilik)*, Editörler Tanıl Bora-Murat Gültekingil, 2.Baskı, İstanbul, 2003, s.284-293.
- KARDAŞ, Rıza, “Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Panel”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1935)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s.61-96
- KOŞAY, Hamit Z., “Yusuf Akçura”, Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara, 1983, s.224-233.
- KURAN, Ercümend, “Yusuf Akçuranın Tarihçiliği”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara, 1987, s.45-49.
- ÖZDEN, Mehmet, “Türkçülük Akımı ve Batı Meselesi Üzerine”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:2, Mayıs 1989, s.32-34.
- TÜRKMAN, Sayim, “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, I/4, Temmuz 2003, Atatürk üniversitesi s.

- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, "Ağaoğlu'ndan Medeniyet Dersleri"; *Türkiye Günlüğü*, Sayı:2, Mayıs 1989, s.35-38.
- ULUĞ, Mustafa, "Türk Tarih Heyeti", *Türk Yurdu*, Seri III, IV/30, s.58.
- ÜNÜVAR, Kerem, "Ziya Gökalp", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce IV (Milliyetçilik)*, İstanbul, 2003, s.28-35.
- YILMAZ, Murat, "Ahmet Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı:25, Kış 1993, s.68-76.
- YILMAZ, Murat, "Ahmet Ağaoğlu, ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı:23, Yaz 1993, s.56-69.
- YILMAZ, Murat, "Ahmet Ağaoğlu"; *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, III (Modernleşme ve Batıcılık)*, Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, 2002, s.304-313.

GİRİŞ

Dünya tarihinin son iki yüz yıllık bölümü temelde “modernleşme” kavramı etrafında şekillenmiştir demek herhalde abartılı bir tespit olmayacaktır. Modernleşme kavramı aslında aydınlanma çağını yaşayan Avrupa’da gelişen bilgi birikimi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Bu bilgi birikimi ile kendiliğinden tekâmül yoluyla büyük bir gelişme içerisine giren Avrupa’da 1789 yılında yaşanan Fransız İhtilali birikmiş enerjinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve günümüzde bile etkileri devam eden fikir akımları liberalizm, nasyonalizm (milliyetçilik) ve sosyalizmdir¹. Bu fikir akımları Fransız İhtilali’nin ardından Napolyon Savaşlarıyla önce bütün Avrupa’ya ardından bütün dünyaya yayılmıştır. Sonuçları açısından bu akımlar içerisinde gerek ortaya çıkardığı çalkantılar ve gerekse dünya siyasetine yön vermesi bakımından en önemlisi milliyetçilik akımı olmuştur. Milliyetçilik fikrinin esası milli bağımsızlıktır; başka devletlerin hâkimiyeti altında yaşayan milletlerin milli bağımsızlıklarını kazanmaları ve kendi bağımsız devletlerini kurlmaları hareketidir. Siyasi manada kaynağını Fransız İhtilali’nden alan milliyetçilik, bir bakıma kişi hürriyeti kavramının milletlere de tatbididir. Nasıl bir insanın insan olması dolayısıyla birtakım hak ve özgürlüklere sahip olması gerekiyorsa bir millette bütün olarak, hürriyetine yani bağımsızlığına sahip olmalıdır².

Böylece büyük bir gelişme yaşayan Batılı toplumlar doğal olarak kendisi dışındaki toplumlara siyasi, ekonomik, askeri, kültürel vs. alanlarda büyük üstünlük sağlamıştır. Toplumlar arasındaki bu eşitsiz gelişme ve Avrupa’da gelişen kapitalist ekonomik sistem Avrupalı devletlerin sömürgecilik faaliyetlerine başlamalarına neden olmuştur. Güçlü Batılı devletler karşısında mağlup olan diğer devletler onlara karşı koyabilmek için onlar gibi olmak, batılılaşmak yoluna girmişlerdir. Zaten Ozan Erözden’in tarifıyla modernleşme terimi,

---

¹ Fahir Armaoğlu, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, s.5.

² Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, s.9-10.

batılı olmayan toplumların siyasi ve toplumsal ölçekte, batılı modele evrilmeleri sürecini ifade etmektedir³.

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son iki yüz yılında yaşadığı modernleşme veya batılılaşma serüveni gelişen batı karşısında alınan mağlubiyetler ve devletin güçsüzlüğüne çare arayışıydı.

Ancak bütün modernleşme çabaları aynı zamanda milletlerde “biz” kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Doğal olarak milletler bir yandan batılılaşırken diğer yandan da kendi kimliklerinin farkına vararak kimliklerini koruma yoluna gitmişlerdir. Bu noktada Türk batılılaşması, Osmanlı kalmayı, Türk kalmayı, İslam kalmayı talep etmiştir⁴.

Böylece Batılılaşma olgusu Osmanlı da çeşitli fikir akımlarının gelişmesine neden olmuştur. Yıllarca ne kadar batılılaşmak gerektiğini veya batının hangi yönünün alınması gerektiğini tartışan aydınlar bu sorulara cevap bulmaya çalışırken Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık akımlarının doğmasını sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin 17.yy.ın sonlarından itibaren toprak kaybetmesine paralel olarak, Osmanlı devlet adamları ve aydınları imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak için çareler aramaya başladılar. Başlangıçta çareyi kendi büyük mazisinde arayan Osmanlı devlet adamları bu çabalarının Batı karşısında sonuçsuz kaldığını görünce geleneksel düzene dönüş metodunu bırakarak Batı'ya yönelmişlerdir⁵.

Böylece ilk Batılılaşma denemelerine 18.yy.da başlayan Osmanlı devlet adamları bu dönemde genelde ıslahat hareketlerini askeri alanla sınırlı tutmuşlardır. Ancak batı karşısında alınan yenilgilerin devam etmesi kısmi batılılaşmanın yeterli olmadığını göstermiş ve III. Selim (1789-1808) döneminden itibaren askeri, idari, siyasi ve sosyal alanlarda da batılılaşma hareketlerine başlanmıştır.

Ancak bu dönemde ortaya çıkan Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik akımı çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nda etkisini göstermekte fazla gecikmedi. Milliyetçilikle birlikte ortaya çıkan her milletin kendi kaderini kendisinin tayin etme ve her milletin bağımsız yaşayabilme hakkı doğal olarak herhangi bir devletin hâkimiyetinde

³ Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, Ankara, 1997, s.13, dn.4.

⁴ Ahmet Çiğdem, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, III, (Modernleşme ve Batıcılık)*, İstanbul, 2002, s.69.

⁵ Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul, 2004, s.35.

bulunan milletleri derinden etkilemiştir. Bunun doğal sonucu olarak da bünyesinde çeşitli milletleri barındıran kozmopolit yapıya sahip imparatorlukları derinden sarsmıştır. Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları olan büyük devletlerinde kışkırtmasıyla milliyetçilik fikri ilk önce Hıristiyan tebaa arasında yayılmaya başladı. 19.yy.ın başından itibaren çıkan Sırp İsyanı daha sonraki Mora (Yunan-Rum) İsyanı milliyetçi karakter arz eden bağımsızlık isyanlarıdır.

Osmanlı devlet adamları yayılan ve devleti parçalanmaya götüren milliyetçilik akımına karşı devletin bütünlüğünü korumak amacıyla yeni bir millet anlayışı geliştirmeye çalıştılar. Sultan II. Mahmut döneminden itibaren görülmeye başlayan bu akım Osmanlılık akımıydı. Bu yeni akıma göre milleti meydana getiren unsurlar, din, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin haklar ve ödevler bakımından eşit duruma getirilecektir⁶.

Osmanlılık, Osmanlı yurtseverliği, milliyetçiliğe esas olarak alınmıştı. Devlet adamları çöküntüyü ve ulusçuluğun şiddetini bu yeni ideolojiyle önleyebileceklerini düşünüyorlardı. Bu devlet hayatında yeni bir gelişmeydi. Tanzimat'a kadar hanedandan dolayı Osmanlı olan devletin adı Osmanlılık, Osmanlı uyrukları çerçevesinde yeni bir politika olarak ortaya çıkıyordu. Bu çağdaş Avrupa kalıplarına uygun bir ideoloji idi, çok milletli bir imparatorluğa uygun yeni bir siyaset ve kültür arayışıydı⁷.

II. Mahmut dönemi ve Tanzimat Fermanı'yla başlayan ve Islahat Fermanı'yla devam eden Osmanlılık siyaseti sadece devletin gerçek sahibi olan Türkler arasında devletin bekası için kabul görmüştür.

Başarılı olacağını düşünmeseler bile Osmanlı devlet adamları ve aydınları sonuna kadar Osmanlılık fikrinin savunucusu olmuşlardır. Osmanlılık veya "İttihad-ı Anasır" politikası Balkan Savaşları ile fiilen sona ermiştir⁸.

Tanzimat dönemi boyunca uygulanmaya çalışılan Osmanlılık siyaseti Hıristiyan tebaa arasında ortaya çıkan milliyetçi isyanlar nedeniyle başarısız olmuştu. Bu başarısızlıklar sonucunda Osmanlı devlet adamları ve aydınlar açıkça ifade etmeseler de toprağa ve eşit hak ve hürriyete bağlı Osmanlı milleti yaratma projesinin mümkün olamayacağını anlamışlardı.

⁶ Mustafa Keskin, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Ankara, 1999, s.60.

⁷ Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.32.

⁸ Temuçin Faik Ertan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, 1999, s.369.

Bunun üzerine Osmanlı aydınları daha sınırlı bir ideale yönelmişlerdi. O da devletin Müslüman tebaası idi. Elde böyle bir ideali gerçekleştirecek malzemede mevcuttu. İslam dünyasının siyasi olmasa bile gönülden bağlı olduğu Hilafet. Amaç Halifeliği kullanarak İslami temelde bir millet vücuda getirmek ve hiç olmazsa imparatorluğun Müslümanlarla meskûn topraklarını elde tutabilmektir.

İslamcı düşünceye sahip aydınların amacı devletin geriliğine sebep olarak gördükleri İslam'ın yanlış anlaşılmasını ortadan kaldırarak İslam itikadını eski haline getirerek bütün Müslümanları Halife'nin idaresinde tek bir devlet halinde birleştirmektir.

İslamcılık siyaseti 1876'dan 1908'e kadar süren II. Abdulhamit döneminde uygulanma fırsatı bulmuştur⁹.

Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde 19.yy.ın sonlarına doğru yeni bir fikir akımı ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu yeni fikir Türkçülük fikriydi. Milliyetçilik nedeniyle dağılmaya başlayan devletlerine kurtuluş yolu arayan Türk aydınları yavaş yavaş kendi milliyetlerinin de farkına varmaya başlamışlardı.

Bu konuda Osmanlı aydınlarının ilham kaynağı Avpuralı Şarkiyatçılar olmuştur. Fransız Joseph de Guignes ve Leon Cahun, Macar Âlimi Arminius Vambery, Alman W.Radlof, İngiliz E.J.W Gibb, Danimarkalı V.Thomsen gibi şarkiyatçıların Orta Asya ve Türkler hakkında yaptıkları çalışmalar ve yayınladıkları eserler Osmanlı aydınlarını Türkçülük konusunda bilgilendirmişti¹⁰.

Osmanlı aydınları arasında Türkçülüğün ilk belirtileri edebiyat alanında görüldü. Şinasi 1845 yılında yalnız Türkçe kelimeler kullanarak mısralar yazmayı denedi. Ziya Paşa, Türklerin asıl şiirini taşrada, canlı şekilde yaşayan halk edebiyatında aramak gerektiğini yazdı. Ahmet Vefik, Paşa, Türkçe'nin zenginliklerini belirtti. Ali Suavi, bazı yayınlarında açıkça Türklükten bahsederek devletin kurucu unsuruna dikkat çekti¹¹.

Bu tür çalışmalar Osmanlı Türkleri'nin dikkatlerini Orta Asya'da Kafkasya'da ve İran'da yaşayan Türklere çevirmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda XVIII. yy.dan itibaren

⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 8.Baskı, Ankara, 2000, s.339-340.

¹⁰ David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Çevirenler Şevket Serdar Türet-Rekin Ertem-Fahri Erdem, İstanbul, 1979, s.12-14.

¹¹ Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara, 1987, s.19.

Rusya'nın güneye ve doğuya doğru açılma hareketi hissedilmeye başlayınca bu bölgelerde yaşayan halk Anadolu'ya doğru göç etmeye başladı. Bu göç hareketlerinden Osmanlı Devleti ve Türkçülük hareketi için önemlileri XIX. yy.ın sonlarından itibaren yaşanmıştır. Bu dönemde Rusya'daki Türk illerinde yaşayan edip ve aydınlar Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu kişiler, Rusya'daki Müslümanlar arasında uzun yıllar devam eden fikri uyanışın meyvelerini de beraberlerinde getirerek Osmanlı kültür ve siyasi hayatında aktif rol oynadılar¹².

Yaşanan bu göç döneminde Rusya'dan çok sayıda Türk aydını Türkiye'ye gelmiştir. Çalışmalarına ve etkilerine bakıldığı zaman bu Türklerden en önemlileri Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey, Sadri Maksudi Arsal ve Zeki Velidi Togan'dır. Aynı zamanda uzun zaman Türkiye'de kalmamasına rağmen çıkarmış olduğu Tercüman gazetesi ve yazdığı yazılarla Gaspıralı İsmail Beyin de bu hareket üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Görüldüğü gibi her üç fikir akımı da temelini Osmanlı modernleşmesinden almaktadır. Batılılaşma fikrini kabul etmekle beraber farklılaştıkları noktalar yukarıda belirtildiği gibi Batıdan neyin alınacağı meselesi etrafında şekilleniyordu.

Yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın son dönemindeki bu entelektüel birikimden faydalanarak "Muasır Batı Medeniyeti" ve Türk milliyetçiliği temeline dayanmıştır. Ancak bu ideolojiler kabul edilirken ihtiva ettikleri imparatorluk toplumuna has özellikleri ayıklanarak kurgulanan laik ulusal topluma uyarlanmıştır.

---

¹² Kushner, *Türk Milliyetçiliği*, s.14-16.

A-YUSUF AKÇURA'NIN HAYATI

Yusuf Akçura¹³,nın babasının adı Hasan Süleymanoğlu Akçurindir. Dedesi Süleyman Züye Başı (Kazan civarındadır) köyünde yaşamış hayli zengin bir adam olup, Simbir Vilayetinde birkaç çuha fabrikasının sahibidir. Akçura sülalesi belli olmayan sebeplerden dolayı Kırım'dan Rusya'ya iltica etmiş ve burada kendilerine Züye Başı'nda malikâne ve Knez'lik verilmiştir¹⁴.

Akçura'nın babası iki defa evlenmiş ve ikinci evliliğinde Akçura'nın annesi olan Abdürreşit Yunüsof'un kızı Bibi Fahri Banu'yu almıştır. Yunüsoflar Kazan'da çok meşhur bir aile olup eskiden Çarlar Kazan'ı ziyaretlerinde Yunüsofların misafirleri olurlardı. Akçura'nın dedesi Süleyman Akçura vefat ettiği zaman külliyetli bir miras bırakmış; bu mirastan Akçura'nın babası Hasan'a üç tane çuha fabrikası düşmüştür¹⁵.

Yusuf Akçura, eski Bulgar Türklerinin Volga'nın (İdil) batı yakasında kurdukları Simbir (Ulyanovsk)'de 2 Aralık 1876'da dünyaya gelmiştir¹⁶. İki erkek ve dört kız kardeşi erken öldüğü için Yusuf, ailenin tek tesellisi olmuş ve bu yüzden biraz şımartılmıştır. İki evlatlık ile büyümüştür. Pederinin yerini almaya namzet Akçura, zengin bir burjuva, hatta imtiyazlı bir sınıfa mensup yüksek bir idareci olabilirdi. Ancak hiçte öyle olmamıştır. Yusuf henüz çocuk denecek yaşta iken babası Kazan'dan Simbir'e kızakla gelirken kalp sektesinden vefat eder¹⁷.

¹³ Yusuf Akçura'nın ismi, kaynaklarda Akçuraoğlu Yusuf, Rusya'da Akçurin, bazen de Akçora olarak geçmektedir. 1934'teki Soyadı kanunuyla resmen Yusuf Akçura olmuştur. Bununla birlikte Akçura biçimi, bundan daha önceki tarihlerde de yaygın olarak kullanılıyordu. Bizde bu nedenle çalışmamızda Akçura'yı kullanmayı tercih ediyoruz.

¹⁴ Yusuf Akçura, "Ta Kendim Yahud Defter-i Amalim", Muharrem Feyzi Togoy, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, İstanbul, 1944, s.97-98. (Ta kendim yahut Defter-i Amalim Akçura'nın kendi hatıraları olup M.F. Togay tarafında kendi kitabına ek olarak bastırılmıştır ss.87-141).

¹⁵ Akçura, "*Defter-i Amalim*", s.99.

¹⁶ Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1997, s.9.

¹⁷ Hamit Z.Koşay, "Yusuf Akçura", Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.225-226.

Babasının vefatı üzerine Yusuf'u annesi büyütmiştir. Daha yedi yaşını doldurmadan fabrikalarına haciz konması üzerine eşyalarını satan annesi ile önce Stavropol'a oradan da İstanbul'a geldiler. Yusuf, burada ilköğrenime başladı. Önce Mahmut Paşa, sonrada Kara Hafız İlkokullarında okudu.

İlköğrenimini tamamladıktan sonra Askeri Rüştiye'ye girdi. Annesi Dağıstanlı Osman Bey'le evlendi. Yusuf'a esas terbiyeyi veren ve dini bilgileri öğreten Osman Bey oldu. Ayrıca onun Harbiye Mektebi'ne girmesine vesile oldu. Yusuf Akçura'nın mahalli bir Türkçü olmayıp, kendi deyimiyle "Bütün Türkçü" olmasında ailevi münasebetlerinin de az çok etkisi oldu. Yusuf, Askeri Rüştiye'nin üçüncü sınıfında iken baba yurdunu ziyaret etti. Orada Şeyh Şamil'in Galatasaray Sultanisi mezunu olan Zahit Şamil'den Fransızca ve Türkiye Coğrafyası dersleri aldı. Kendisine Rusça öğrenmesi için bir Rus bayan öğretmen tutulmuş ise de, İstanbul'u ve Türkçe'yi her vesile ile kötüleyen Ruslara hincından dolayı Rus dilini öğrenmeye önem vermedi. Bundan sonra annesi ile birlikte Türkiye'ye dönmüştür¹⁸.

Yusuf Akçura, Askeri Rüştiye'den sonra Pangaltı'daki Harbiye'ye yazılır¹⁹. Kendi deyimiyle "Biraz şuurlu Türkçülüğü" Harbiye Mektebi sıralarında başlar. O zamanlar yani Yunan Harbi öncesinde, Necip Asım Beylerin, Veled Çelebi Efendilerin, Bursalı Tahir Beylerin Türkçülüğe ait risale ve makaleleri yayınlanmakta idi. İsmail Gaspıralı (Gasprinski)'nin "Tercüman"ı da o dönemler İstanbul'a gelip dağılıyordu²⁰.

Akçura, 1897 yılında Harbiye Mektebi'nden Erkân-ı Harbiye sınıflarına ayrıldı. Bu dönemlerde yaz aylarını akrabalarının oturduğu Kazan'ın Simbir şehir ve köylerinde geçirerek Kuzey Türklüğü'nün hayat ve düşüncelerini yakından takibe imkân buluyordu²¹.

¹⁸ Yusuf Akçura, *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Yay Haz. Sakin Öner İstanbul, 1978, s.16.

¹⁹ Koşay, "Yusuf Akçura", s.227.

²⁰ Akçura, *Türkçülük*, s.161.

²¹ Akçura, *Türkçülük*, s.161-162.

Bu dönemde Akçura'nın ilk makalesi olan Şehabeddin'i Mercani'nin Tercüme-i Hali İstanbul'da "Malumat" mecmuasında yayınlandı²². Makalede geçen Hürriyet ve Terakki ifadeleri nedeniyle tevkif edilen Akçura, Divan-ı Harp tarafından 45 gün "Prangabend"liğe mahkûm edildi²³.

Cezasını çektikten sonra, affedildiği ve eğitimine devam edebileceği kendisine bildirilir. Ancak Erkan-ı Harp sınıfına ayrıldıktan birkaç ay sonra tekrar tevkif edilir ve Taşkışla Divan-ı Harbi tarafından askerlikten uzaklaştırılarak arkadaşı Ahmet Ferit (TEK)'le birlikte müebbet kalebentliğine mahkûm edildi²⁴.

Taşkışla Divan-ı Harbi mahkûmları, II. Abdulhamit'in bir iradesiyle, mahkûmiyet derecelerine bakılmaksızın toptan Fizan'a gönderilmek üzere Trablusgarp'a gönderildiler. Ancak Trablusgarp Vilayeti hazinesinde seksen dört kişinin gönderilmesine yetecek paranın bulunmaması nedeniyle bütün sürgünler Trablusgarp kalesinin eski kasrına hapsolundular²⁵.

Akçura, Sultan II. Abdulhamit'le Avrupa'daki Jön Türkler arasında varılan uzlaşma sonucunda, 1898'de affedildi. Bununla birlikte Trablusgarp'ta ikamete mecbur kılındı ve burada Erkan-ı Harbiye bünyesinde çeşitli görevler üstlendi, öğretmenlik yaptı. Burada Ahmet Ferit Bey'le beraber bir gazete yayınlamaya başladı. 1899 yılında Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit başka bazı kişilerle birlikte, Trablusgarp'tan kaçarak Tunus yoluyla Fransa'ya, Paris'e gittiler²⁶.

İki arkadaş Paris'e geldikten sonra zaman kaybetmeden Serbest Siyasi İlimler (Bilgiler) Mektebi'ne kaydolmuşlardır (1889). O zamanlar Botomy, Sorel, Renouvier

---

²² Akçura, *Türkçülük*, s.161.

²³ Koşay, "Yusuf Akçura", s.227.

²⁴ Muharrem Feyzi Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı*, İstanbul, 1944, s.36.

²⁵ Akçura, *Türkçülük*, s.163.

²⁶ François, Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Çev.Alev Er, 3.Baskı, İstanbul, 1999, s.21.

gibi Fransa'nın ünlü âlimlerinden sayılan bu zatlar mektepte ders veriyorlardı. Ve bu hocaların hepsi, ciddi milliyetperverlerdi²⁷.

Yusuf Akçura, Paris'te Siyasi Bilgiler Mektebi'ndeki kendi dersleri dışında Sorbon'da Felsefe, Tarih ve Sosyoloji derslerine devam ediyordu. Burada, Durkhaim, Levy Bruhl, Spinos Haumant, Seignobos, Tarde ve Le Roy-Beulieu gibi hocaların derslerini takip ediyordu²⁸.

Akçura, 1903 yılında okulunun üçüncüsü olarak Siyasi İlimler Mektebi'nden diploma aldı. Diploma için hazırladığı bitirme tezi “Osmanlı İmparatorluğu Müessesleri'nin Tarihine Ait Bir Tecrübe”dir²⁹.

Paris'te öğrenimini tamamlayan Akçura, Osmanlı Devleti'nin sınırları kendisine kapalı olduğu için Rusya'ya akrabalarının yanına gitti. Baba yurdu olan Züye Baş Köyünde amcası Yusuf Bey'in yanında bir müddet kaldı. İşte bu köyde iken Kahire'de çıkan “Türk” adlı gazeteğe “Üç Tarz-ı Siyaset” başlıklı meşhur makalesini gönderdi³⁰.

Bu dönemde Rusya Türkleri arasında Milliyetçi, Türkçü fikirler hızla yayılmakta idi. Akçura'da Türk gençlerini aydınlatmak maksadıyla Kazan'ın yenileşme (teceddüd) yoluna girmiş medreselerinden Medrese-i Muhammediye'de Tarih, Coğrafya ve Osmanlı-Türk Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Sonrada Kazan'da “Kazan Muhbiri” adlı bir gazete çıkarttırmayı başardı. Kuzey Türkçesi ile çıkan ilk gazete olma özelliğini taşıyan bu gazetenin yazı kurulu başkanlığında bulundu³¹.

Akçura'nın öğrenimini tamamlayarak Rusya'ya dönmesi Rus tarihinin hemen hemen en çalkantılı dönemine rastlıyordu. 1905 Ekim'in de Çar'ın Duma (Rus Meclisi)'nin toplanacağını bildirmesi üzerine Rusya Müslümanlarının tamamının

²⁷ Akçura *Türkçülük*, s.164.

²⁸ Sadri Maksudi Arsal, “Dostum Yusuf Akçura”, *Türk Kültürü* XV/174, (Nisan 1977), s.347.

²⁹ Koşay, “Yusuf Akçura”, s.228.

³⁰ Akçura, *Türkçülük*, s.169.

³¹ Akçura, *Türkçülük*, s.175.

katıldığı Rusya Müslümanları İttifakı (kısa adı İttifak) kuruldu. Bu ittifakın kuruluşunda ve çalışmalarında Akçura birinci planda rol oynayacaktır³².

1907 yılından itibaren Rusya’da tekrar baskı rejimi uygulanmaya başlamış ve 3 Haziran’da Duma Hükümet tarafından dağıtılarak basına sansür uygulanmaya başlanmıştır. Bu olaylar üzerine Akçura, Çar Hükümeti’ni eleştiren “3 Haziran Vakıya-yı Müessifesi” isimli bir risale yayınlamıştır. Matbuat Kanunu’na muhalif görülen bu makale yüzünden takibata uğrayan Akçura, Osmanlı Devleti’nde ilan edilen Meşrutiyet’ten yararlanarak 1908’de İstanbul’a gelmiştir³³.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla Türkiye’ye gelen Akçura, bu dönemde alabildiğince siyasi çevrelerin dışında kalarak kültürel faaliyetlerde bulunmuştur. İstanbul’da birçok yüksek okulda hocalık yaptı. Ders verdiği okullardan biride, bağımsızlık savaşı sırasında önemli görevler üstlenecek olan genç subayları eğitime çalıştığı Erkan-ı Harbiye Mektebi idi. 1912-1913 yıllarında Dar-ül Fünun’da da hocalık yaptı³⁴.

Bu eğitsel etkinliklerin yanında Akçura, II. Meşrutiyet dönemi boyunca Türk Milliyetçiliği’ni hayata geçirmek ve Türkçülük fikirlerini yaymak amacıyla birçok örgüt kurmaya ve bu amacına ulaşmak için çeşitli yayınlar çıkarmaya girişti. Bu dernek veya örgütlerden ilki, Türk Milliyetçiliği’ni esas alarak kurulmuş ilk cemiyet olan “Türk Derneği”dir.

1908’de Türkiye’ye gelen Akçura, burada tanıdığı Necip Asım, Veled Çelebi gibi Türkçülerle görüşmüş ve gayri siyasi, sırf kültürel mahiyette bir Türk Cemiyeti kurmayı teklif ederek onların desteğini istemiştir. Bu ilk teşebbüslerden sonra Mülkiye Mektebi Müdürü Celal Bey’in odasında yapılan ilk toplantı ile “Türk Derneği” adı ile cemiyet kurulmuştur³⁵. Akçura bu derneğin kuruluş ve yönetiminde bizzat çalışmıştır.

³² Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.51-52.

³³ Akçura, *Türkçülük*, s.179-180.

³⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.65.

³⁵ Akçura, *Türkçülük*, s.209.

Dernek, 1911’de sadece yedi sayı çıkacak olan “Türk Derneği adlı bir derginin yayımına başladı. Bu dergide yayınlanan Türk Tarihi ve Osmanlı’nın o günkü toplumsal yapısı üzerine yazılan makalelerde, esas olarak dil sorunu ele alınmış ve dilde sadeleştirme yapılmaya çalışılmıştır³⁶. Akçura, Türk Derneği adına Cengiz Han’a dair genel bir ders vermiştir³⁷.

Türk Derneği’nin resmen kapanış tarihi belli olmamakla beraber, dernek üyelerinden büyük çoğunluğunun 1911’de kurulan Türk Yurdu ve 1912’de kurulan Türk Ocağı’na geçtikleri ve Türk Derneği’nin fiilen çalışamaz duruma geldiği bilinmektedir³⁸.

Yusuf Akçura, Türk Derneği’nden sonra, Mehmet Emin (Yurdakul)’in kuruluşuna öncülük ettiği ve 31 Ağustos 1911’de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti’nin oluşumunda rol oynamıştır. Türk Yurdu Cemiyeti, kendisinden kısa bir süre sonra daha geniş bir dernek olan Türk Ocağı’nın kuruluşu ile ömrünü tamamlamış üyeleri Türk Ocağı’na geçmiştir. Ancak dernek olarak fazla etkili olamayan Türk Yurdu Cemiyeti, kendi adıyla çıkardığı, daha sonra da Türk Ocağı’nın yayın organı olan Türk Yurdu Dergisi ile Türkçülük akımının en büyük hizmetçisi olmuştur³⁹.

Türk Yurdu Dergisi, ilk çıkacağı zaman, yayın imtiyazı Şair Mehmet Emin Bey adına alınmıştı. Mehmet Emin, 1911 yılı Ağustos ayında Erzurum Valiliği’ne tayin edilince, derginin imtiyazı ve müdürlüğü Yusuf Akçura’ya nakledildi. İlk nüshasından itibaren Türk Yurdu’nu Akçura çıkarmıştır⁴⁰.

1911 yılında yayına başlayan Türk Yurdu’nun kısa aralıklarla uzun süre mesul müdürlüğünü yapan Yusuf Akçura, dergiye en fazla yazı yazar yazar olmuştur.

³⁶ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih “Türkiye’de Resmi Tarih Tezi’nin Oluşumu”, (1929-1937)*, İstanbul, 2003, s.93.

³⁷ Akçura, *Türkçülük*, s.211.

³⁸ Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlet’e Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1997, s.34.

³⁹ Üstel, *Türk Ocakları*, s.42-43.

⁴⁰ Akçura, *Türkçülük*, s.212-213.

1911'den 1918'e kadar süren Türk Yurdu'nun ilk serisinde Akçura'nın 51 tane makalesi yayınlanmıştır⁴¹.

Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti'nden sonra Türk Milliyetçiliği fikrini uzun yıllar yayacak olan Türk Ocağı kurulmuştur. Ocağın kuruluş tarihi 12 Mart 1328 (25 Mart 1912)'dir⁴².

Akçura, diğer cemiyetlerde olduğu gibi Türk Ocağı'nın kuruluşunda da önemli rol oynamış ve ilk yönetim kuruluna seçilmiştir⁴³.

Yusuf Akçura'yı bu dönemde bir başka oluşum içinde daha görmekteyiz. 5 Temmuz 1912'de kurulan Milli Meşrutiyet Fırkası'nın kurucularından biride Yusuf Akçura'dır. Fırkanın önemi Meşrutiyet döneminde ilk açık Milliyetçi (Türkçü) Fırka olmasıdır⁴⁴.

Yusuf Akçura, 1916 yılında "Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti (Komitesi)" adlı büyük bir siyasi teşkilat kurdu. Bu cemiyetin amacı Avrupa'nın büyük kentlerinde Rusya Türklerinin içinde bulunduğu durumu anlatmaktı. Akçura, bu amaçla, Sofya, Budapeşte, Viyana, Zürih gibi başkentlerde konferanslar vermiştir⁴⁵.

Bu Avrupa seyahatinden dönen Akçura, kısa bir süre sonra Rusya'daki Türk savaş esirlerine yardım etmek amacıyla Kopenhag'da kurulan Hilal-i Ahmer Murahhaslığı'na gönderilen heyetin başkanlığına getirilmiştir (1917)⁴⁶.

⁴¹ Bkz. "Memleketlerine Göre Türk Yurduna Katkıda Bulunan Yazarlar (Tablo IV)", *Türk Yurdu I (1-2)/1911-1912*, Ankara, 1998, s.XLI. (Türk Yurdu dergisinin 1911-1918 yıllarını kapsayan ilk serisine ait makaleler TUTİBAY Yayınlarının 6 ciltlik çevrim yazısından alınmıştır. Bu yüzden ayrıca zikredilmeyecektir).

⁴² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, I, 2.Baskı*, İstanbul, 1988, s.434.

⁴³ Tunaya, *Siyasal Partiler*, s.432.

⁴⁴ Tunaya, *Siyasal Partiler*, s.351.

⁴⁵ Nadir Devlet, "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935)" *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu, Tebliğleri (11-12 Mart 1985)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s.30.

⁴⁶ Cemil Kutlu, *I.Dünya Savaşı'ndaki Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997, s.255.

Akçura, Ağustos 1919'da Rusya'dan Türkiye'ye döndüğü zaman, Mondros Mütarekesi imzalanmış ve ülkenin birçok bölgesi işgal edilmişti. İtilaf Devletleri Osmanlı ülkesini paylaşıyordu. Ülkeyi kurtarmaya çalışan Milliyetçilerin bir bölümü Anadolu'da Mustafa Kemal'in etrafında toplanmaya başlamışken İstanbul'daki Milliyetçilerin çoğu tutuklanarak Malta'ya gönderilmiştir⁴⁷.

Ekim 1919'da Ahmet Ferit'in kurduğu "Milli Türk Fırkası"na katıldı. 1919 yılının sonunda Yusuf Akçura bu sefer İngilizler tarafından tevkif edilerek Agopyan hanına hapsedildi. Hapisten kurtulunca 1920 yılında kendisinden 20 yaş küçük Selma Hanım'la evlenerek, İstiklal Mücadelesi'ne katılmak üzere karı-koca Akçuralar Ankara'ya geçtiler⁴⁸.

Selma Hanım, Trablusgrap Kumandanı Müşir Recep Paşa'nın Seryaveri Şevket Bey'in ortanca kızı idi Akçuraların bu evlilikten 1924'te Ülken ve 1927'de Tuğrul olmak üzere bir kız bir erkek iki çocukları olmuştu⁴⁹.

Akçura, Anadolu direnişi içinde yer aldıktan sonra, ihtiyat yüzbaşı olarak Sakarya Muharebesi'ne katıldı. Ankara'da birçok görev üstlendi. Önce Maarif Vekâleti'ne girerek tercüme bürosunda görev yaptı. Ardından da, doğu sorunları danışmanı olarak Hariciye Vekâleti'nde çalıştı. Bu sırada Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde ve Aralık 1921 Ocak 1922'deki Mustafa Kemal-M.Frunze arasındaki görüşmelerde önemli rol oynamıştır⁵⁰.

Akçura, bu dönemde Türk dünyası ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Çok zor dönemler geçiren Rusya Türkleri Türkiye'den yardım talep ediyordu. Yusuf Akçura, gelen elçilere aracı olarak onlara Türkiye'nin yardım etmesini sağlamıştır⁵¹.

⁴⁷ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.126.

⁴⁸ Devlet, "Yusuf Akçura", s.31.

⁴⁹ Temir, *Yusuf Akçura*, s.72.

⁵⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.126-127.

⁵¹ Togay, *Yusuf Akçura*, s.69,71.

Yusuf Akçura, Cumhuriyet Türkiye'sinde hocalık görevine yeniden başladı. Önce Ankara'da Serbest Halk Dersleri kursunda (1921-1922) daha sonrada Ankara Hukuk Mektebi'nde dersler verdi. Yeni rejimin kurulmasından sonra Hamdullah Suphi tarafından yeniden faaliyete geçirilen Türk Ocakları'nda da çalışmaya başladı ve buradaki çalışmalarını Ocak 1931'de kapatılıncaya kadar sürdürdü. 1924 yılında Türk Yurdu Dergisi tekrar yayına başlamıştı. Ancak 1923'te İstanbul Milletvekili olarak Meclise giren Akçura, kendini tümüyle yasama çalışmalarına vermiş ve kısa bir süre sonra dergiden ayrılmıştır⁵².

Hamdullah Suphi önderliğinde örgütlenen Türk Ocakları, Birinci Umumi Kongresi'ni 23-25 1340 (1924) tarihinde yapmıştır. Ahmet Ağaoğlu'nun başkanlık yaptığı kongre sonunda yapılan seçimde, kongreye Eskişehir Delegatesi⁵³ olarak katılmış olan Yusuf Akçura, Hars Heyeti'ne seçilmiştir⁵⁴.

Bundan sonra Türk Ocakları bünyesinde çalışmalarına devam eden Akçura, Atatürk'ün emri ile 28 Nisan 1930'da kurulan Türk Tarih Heyeti'ne katılır. 16 üyeden oluşan Türk Tarih Heyeti ile ilk toplantısını 4 Haziran 1930'da yaparak yönetim kurulunu seçmiştir. Seçilen yönetim kurulunda başkanlığa, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey, Başkanvekilleri Ankara Hukuk Fakültesi Siyasi Tarih Profesörü ve İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura ve Çanakkale Milletvekili Samih Rifat, Genel Sekreter ise Aydın Milletvekili Dr.Reşit Galip Beyler seçilmiştir⁵⁵.

Türk Tarih Heyeti'ni kuran 16 kişilik kurulda iki kişilik bir değişiklikle 12 Nisan 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Akçura bu cemiyette de yönetim kurulunda bulunmuştur⁵⁶.

⁵² Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.127.

⁵³ Üstel, *Türk Ocakları*, s.164.

⁵⁴ Üstel, *Türk ocakları*, s.159.

⁵⁵ Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara, 1983, s.1.

⁵⁶ Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, s.6.

3 Ekim 1935'te adı "Türk Tarih Kurumu"na çevrilen Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 2-11 Temmuz 1932 tarihinde I. Türk Tarih Kongresi'ni toplamıştır⁵⁷. Bu kongreye Reis Vekili olarak Yusuf Akçura başkanlık etmiştir⁵⁸.

Yusuf Akçura, I. Türk Tarih Kongresi'nden sonra Tarihçilik çalışmalarına devam etmiş ve 1933 yılında İstanbul Üniversitesi kurulunca burada Siyasi Tarih Profesörlüğü'ne getirilmiştir. Bundan sonra 1923'ten beri Meclis'te İstanbul Milletvekili olarak görev yapan Akçura, 1934 yılında Kars Milletvekilliği'ne seçilmiştir⁵⁹.

Türklük, daha geniş bir ifade ile "Bütün Türklük" fikrinin kurucu ve savuncularından Yusuf Akçura, 1935 yılı 12 Mart akşamı Üniversitedeki görevinden evine dönerken vapurda fenalaşmış ve derhal Haydarpaşa Hastanesi'ne kaldırılmışsa da kalp sektesinden son nefesini vermiştir. Ertesi günü düzenlenen cenaze töreni ile Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir⁶⁰.

---

⁵⁷ Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, s.6.

⁵⁸ *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar Münakaşalar (2-11 Temmuz 1932)*, T.C.Maarif Vekaleti, İstanbul, 1932, s.1.

⁵⁹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.127.

⁶⁰ Togay, *Yusuf Akçura*, s.92.

B-YUSUF AKÇURA'NIN FİKİRLERİ VE TÜRKİYENİN KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE HAYATINA ETKİLERİ

1-Türkçülük

a) Akçura'nın Türkçülük Fikri İle Tanışması

Yusuf Akçura'nın Türkçülük fikri ile tanışması ve bu fikri benimsemesi doğum yeri olan Kazan'ın o dönemdeki siyasi ve sosyal yapısı ile yakından ilgilidir.

Akçura'nın mensubu olduğu Volga Tatarları, 19. yüzyılın ortalarında, Rusya Türkleri arasında özel bir yer tutuyordu. Ekonomik ve kültürel düzey açısından ele alındığında, Rusya Müslümanları arasında en ileri durumda olan onlardı. Bu ileri konumları dolayısıyla diğer Türk boylarına nazaran Ruslarla daha yakın ilişki içindeydiler. Uzun yıllar boyunca Rusların her türlü baskısına maruz kalan Volga (Kazan) Tatarları II. Katerina'nın başa geçmesi ile bir tür dinsel ve sivil özerkliğe sahip oldular. Ayrıca Rusların özellikle dinsel engellere çarparak giremedikleri zengin Orta Asya Pazarları ile Batı arasındaki ticarete aracılık etmeye başladılar. Bu konum dolayısıyla Tatar toplumunun bünyesinde zengin bir tüccar sınıfı doğdu⁶¹.

Kazan Türkleri arasında ortaya çıkan bu tüccar sınıf sadece Avrupa mamulünü Orta Asya pazarına sürmekle kalmadı. Aynı zamanda Batı usulü sanayileşme hamlelerine de giriştiler. Böylece bu Türkler arasında zengin bir burjuvazi (mutavassıt) sınıfı oluştu. Kuzey ve Azerbaycan Türklüğü'nün en önemli merkezleri olan Kazan, Orenburg ve Bakü gibi şehirler birer sanayi kenti haline geldi⁶². Bu gelişmelerin sonucunda Kazan Türkleri arasında Akçura, Ağışof, Aganayef, Burnabayef, Yunüsof ve Rahmatulin gibi zengin aileler ortaya çıktı⁶³.

Tatarların bu konumu, Rumların Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadığı role benziyordu. Ortodoksların bünyesindeki Rumlar gibi, Tatarlar da Rusya

⁶¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği* s.8

⁶² Akçuraoğlu Yusuf, "Türklük", *Salname-i Servet-i Fünun*, 1328/1912, s.191.

⁶³ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara, 1993, s.150.

Müslümanlarının bünyesinde kültürel ve ekonomik bakımdan seçkin bir kesimi oluşturuyorlardı. Yine onlar gibi Doğu-Batı ticaretindeki rollerinden dolayı yüksek bir gelişme düzeyi elde etmişlerdi. Rum burjuvazisi, papaz ve tüccarlarını Balkanlara nasıl gönderdiyse, Tatar tüccar ve din adamları da Rusya ve Türkistan'daki Müslüman toplulukların arasına öyle yayılmışlardı⁶⁴.

Yusuf Akçura'nın doğum tarihi olan 1876 yılı, Rusya Türkleri için önemli bir yıldır. 1865'te başlayan Rusların Türkistan'ı istila hareketi bu yıl içinde tamamlanmıştı. Orta Asya'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi bütün Rusya Müslümanlarını, özellikle de Tatarları derinden etkilemişti. Çünkü bu istila Rusların Orta Asya ile doğrudan ilişki kurmalarına yol açacaktı. Böylece Tatarlar, Orta Asya ticareti sayesinde elde ettikleri imtiyazlı durumlarını kaybedeceklerdi. Önce işgal yoluyla başlayan bu Ruslaştırma politikası daha sonra Rusların açtıkları okullar yoluyla yürüttükleri kültürel ve siyasal asimilasyona dönüştü. Türkleri Hıristiyanlaştırmak için misyonerlik faaliyetleri hızlandırıldı. Böylece 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Tatar toplumu üzerinde çifte baskı (kültürel-ekonomik) uygulaması başladı⁶⁵.

Kazan Tatarları açısından "Ruslaşma" tehdidinin çok yakında bulunması ve o kanalla giren batı düşüncesi, Tatarlarda ulusal bilincin uyanışında en önemli etkenler olmuştur. Diğer Türk boylarına göre gelişmiş bir burjuva sınıfına sahip olan Tatarlar, gelişen bu sınıfın öncülüğünde reformculukla tanıştılar. 1860'lara kadar Orta Asya pazarında rakipsiz olan Tatarlar, bu yıllardan itibaren Rusların rekabetiyle karşılaştılar. Rusların bu rekabetiyle başa çıkmak kültürel ve entelektüel gelişmenin bir an evvel sağlanmasıyla mümkündü. Bu da Tatar reformculara göre yüzü tamamen batıya çevirmekle mümkündü⁶⁶.

Rusya Türkleri arasındaki ilk reform hareketinin merkezi Kazandı. Kazan Türkleri arasındaki bu uyanışın esasları Abdunnasır Kursavi (1771-1812), Şehabettin

---

⁶⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.8-9.

⁶⁵ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.13.

⁶⁶ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.154.

Mercani (1818-1889), Hüseyin Feyizhâni (1828-1866) ve Kayyum Nasırî (1824-1902) tarafından 19.yüzyılın ortalarında atılmıştı. Bu ilk reformcular özellikle din, dil ve eğitim alanında reformlar yapılmasını savunmuşlardı⁶⁷.

Batı Liberalizmi, Rus Romantizmi ve Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşma hareketlerinden etkilenen bu ilk reformcular, önce kültürel Türkçülüğü, daha sonra da Pan-Slavizme tepki olarak geliştirdikleri Pan-Türkizmi savunuyorlardı⁶⁸.

Sadece Rusya Türkleri arasında değil, bütün Türk âleminde büyük bir tesir yaparak Türkçülük cereyanına hız veren en önemli aydınlardan biri de İsmail Gaspıralı (Gasprinsky)'dır. (1851-1914)⁶⁹.

Yusuf Akçura, Rusya Türkleri'nin modernleşmesini veya batılılaşma serüvenini 1883 yılından yani İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesini çıkardığı tarihten itibaren başlatmaktadır. Akçura'ya göre o döneme kadar Rusya Türkleri ticaret ve sanayi bakımından Rusya ve Batılı ülkelerden çokta geri olmamakla birlikte özellikle eğitim ve fikri sahalarda gelişememişlerdi. Durum böyle devam ettiği takdirde de sanayi ve ticaret'te gerilemeye mahkûmdu⁷⁰.

Akçura, Gaspıralı ve Tercüman gazetesinin Türk dünyasında oynadığı önemli rolü ve izleyeceği siyaseti şu şekilde açıklamaktadır: “Eğer heva herhangi bir fikirle meşbu ise o fikri tecessüm ettiren bir şahıs meydana çıkar, o şahsın fikri zaten mevcut bir fikir olduğu için derhal taraftarları bulunur. Rusya Türkleri arasında bir hazırlık vardı. İslahat isteniyordu. Tercüman çıkararak işte o ıslahata ilk nüshasından itibaren başladı. Ceridenin ilk nüshasından itibaren “Eğer biz böyle gidecek olursak Rusya'daki Türklerin istikbali karanlıktır” dedi. Ve bu karanlığı aydınlatmak üzere derhal bir hatt-ı hareket çizdi:

⁶⁷ Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, 2.Baskı, İstanbul, 2004, s.57.

⁶⁸ Sarıay, *Türk Ocakları*, s.57.

⁶⁹ Sarıay, *Türk Ocakları*, s.58.

⁷⁰ Akçuraoğlu Yusuf, “Rusya’da Sakin Türklerin Hayatı Medeniye, Fikriye ve Siyasilerine Dair”, *Sırat-ı Müstakim*, II/39, Mayıs 1325, s.201-202.

“1-Mekteblerin Medreselerin Islahı: İsmail Bey’in nazarında ıslahın manası din-i İslamı muhafaza ile Avrupalılaşmak. Tahsil görenlerimiz Avrupalıların bütün teferruat-ı hayattaki marifetlerini öğrenmeli ve karşı durmalıdır. Velinze (yoksa) hayatta yenileceğiz. Yenilmekse milletçe yok olmak demektir.

2-Dilin Birleştirilmesi: Rusya’daki türlü namlarla yad olunup esasen kardeş Türk olan akvam şimdiki ayrılıkta devam ederse etraflarını ihata etmiş İslavlık denizi dalgalarıyla aşına aşına yok olurlar, ayrılık bitirilmelidir. Bunun için her şeyden evvel dil birleştirilmelidir. Yalnız Rusya’daki değil, bütün dünyadaki Türklerin Arap ve Acemce’den çalma lüzumsuz sözlerinden vazgeçmeli. Yalnız bir lisan-ı edebileri olmalı. O dil ile hepsi anlaşabilmeli.

3-Kadınlarımızda unutulmamalı: Ananızın talim ve terbiyesine erkeklerin talim ve terbiyesi kadar dikkat edilmelidir. Eğer kadınların seviye-i idrakı erkeklerinkinden aşağı kalırsa yine cemiyet devam edemez.

4-Fikr-i Milliyetin en kuvve-i istinadgahı dindir. Binaenaleyh idare-i ruhaniyelerimiz ıslah olunmalıdır.

5-Ruşça’yı mutlaka mükemmelen öğrenmeliyiz: Bu, Avrupa malumatından istifade için mühim bir vasıtamızdır. Rusça ile Rusya’nın hayat-ı siyasiye ve iktisadiyesine karışabiliriz”⁷¹.

Yukarıda bahsedilen fikri altyapıya sahip Rusya Türklüğü bünyesinde 1876 yılında dünyaya gelen Akçura’nın fikirleri Rusya, İstanbul ve Paris üçgeninde şekillenmiştir.

Doğumundan iki yıl sonra babasını kaybeden Akçura, yedi yaşında annesiyle birlikte İstanbul’a geldi. İlk eğitim aşamalarından sonra 1897’de Harbiye Mektebi’nden Erkan-ı Harbiye sınıflarına ayrıldı. Kendi deyimiyle “biraz şuurlu Türkçülüğü” Harbiye Mektebi sıralarında başlamıştır. Bu dönemde Veled Çelebilerin,

⁷¹ Akçura, “Rusya’da Sakin Türkler”, s.202.

Necip Asımların, Bursalı Tahir Beylerin risale ve makaleleri yayınlanmakta idi. Ayrıca Gaspıralı'nın Tercümanı da İstanbul'a geliyordu. Akçura'nın bu yazılardan etkilendiği muhakkaktır⁷².

Akçura, yazarlığa da Harbiye'de başlamıştı. Bu konuda ilk denemesi, kuzey ve güney Türklüğünü birbirine tanıtmak amacıyla yazdığı ve "Malumat" mecmuasında yayınlanan "Şehabeddin-el Mercani'nin Tercüme-i Hali"dir. Makale; kuzey Türklüğü'nün en ünlü aydınlarından ve kuzeyde dini yenilik ve milli uyanışın öncülerinden Mercani'nin düşünce ve çalışmalarını ve bu suretle Kuzey Türklüğü'nün ilmi seviyesini, fikri hareketlerini, güneydeki kardeşlerine anlatmak maksadıyla yazılmıştı⁷³.

Bu sıralarda, Yusuf Akçura, tatil aylarını akrabalarının oturduğu Kazan, Simbir şehir ve köylerinde geçirerek Kuzey Türklüğü'nün hayat ve düşüncelerini yakından takip ediyordu. Ayrıca aynı zamanda eniştesi olan Gaspıralı'yı Kırım'da ziyaret ederek ondan feyz alıyordu. Akçura'nın düşünce dünyasını etkileyen bir diğer insan da amcası Akçuraoğlu İbrahim Bey'di. Batı lisanlarına, eski ve yeni Türkçe'ye ve Uygurca'ya vakıf bir zat olan İbrahim Bey Türkoloji alanında da söz sahibi idi. Akçura amcasından da oldukça istifade etme şansını bulmuştur⁷⁴.

Yusuf Akçura 1899 yılında, biyografide de belirtildiği üzere Paris'e gitti. Burada Serbest Siyasi İlimler (Bilgiler) Mektebi'ne kaydolan Akçura, Batumy, Sorel, Renouvier gibi Fransa'nın meşhur milliyetçi hocalarından ders aldı. Akçura'nın Güney ve Kuzey Türklüğü çevrelerindeki gözlemlerinden ve kendinden önce yetişen Türkçülerin eserlerinden, sohbetlerinden doğmuş intibalara dayalı siyasi ve sosyal fikir ve muhakemeleri Siyasi İlimler Mektebi'nde bir hayli açıklık kazandı. Akçura, burada

⁷² Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)*, Yay.Haz.Nejat Sefercioğlu, 2.Baskı, Ankara, 2001, s.161.

⁷³ Akçura, *Türk Devletinin Öncüleri*, s.162.

⁷⁴ Akçura, *Türk Devletinin Öncüleri*, s.163.

aldığı derslerin ışığında Milliyetçiliği ve Türkçülüğü siyaset sahasında düşünmeye başlamıştır⁷⁵.

Enver Ziya Karal, Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesine yazdığı Önsöz'de onun Paris yılları hakkında şunları yazmıştır:

"Yusuf Akçura'nın Türkçülük konusunda gelişip olgunlaşması, Paris ortamında gerçekleşmiştir. Onun Paris'e geldiği sıralarda XIX. yüzyılın ilk yarısında büyük devrimlerin ortaya çıkarmış olduğu tezatlar artık şiddetli bir çatışma devresine girmiştir: O dönemde Paris, Kapitalizm, Emperyalizm, Sosyalizm, Komünizm gibi birbirinin zıttı fikir akımlarının harmanı haline gelmiştir. Ulusçuluk akımı da Avrupa'da yeni bir aşamaya girmişti. Gobineau'nun ortaya atmış olduğu ırklar varsayımına dayanarak Almanlar Pancermanizm ile Ruslar Panslavizm ile en büyüklük yarışına girmişlerdi"⁷⁶.

Akçura'nın Paris'e geldikten sonra görüştüğü Türk Milliyetçilerinden Doktor Şerafettin Mağmumi, kendisine Osmanlıcılık siyasetinin çürüklüğünden, çeşitli unsurların anlaşmasının sağlanmasının imkansızlığından, Batılıların genellikle Doğu ve Türk düşmanlıklarından, medenilerin dillerine doladıkları adalet ve insaniyet sözlerine inanmanın tam ahmaklık olacağından ve bütün bu gerçekleri ona Paris'teki hayatının ve gözlemlerinin telkin ettiğiinden bahsetmişti. Şerafettin Mağmumi'nin bu sözleri zaten Milliyetçiliği benimsemiş olan Akçura üzerinde çok etkili olmuştur⁷⁷.

Ulusalculuğun ortaya çıktığı çevresel koşullardan birisi (belki de en önemlisi) karma (kozmpolit) topluluklardır. Ulusçuluk bir üst kimliği paylaşmayla ilgili bir duygu olduğu için, benimsenen kimliğin başkalarıyla ilişkileri büyük önem taşır. Birçok ulusal hareketi yaratan bir bakıma çekişme-çatışma içinde oldukları karşıt toplulukların başarı ya da başarısızlıklarıdır⁷⁸.

⁷⁵ Akçura, *Türk Devletinin Öncüleri*, s.166.

⁷⁶ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1998, s.4.

⁷⁷ Yusuf Akçura, *Türkçülük*, s.164.

⁷⁸ Mustafa Topal, *Ulus Düşünmek*, Ankara, 2003, s.83.

Ulusal benliğin ayırtına varmayı kolaylaştıran ya da var olan ulusal kimliği pekiştirip yücelten karma topluluk koşulları; ulusalcı hareketlerin doğum merkezleri olagelmıştır. Bu sözden olmak üzere, birçok ulusalcı liderin çeşitli toplulukların yüz yüze geldikleri sınır boylarından çıkması rastlantı değildir⁷⁹.

İşte Yusuf Akçura'nın da Türkçülüğün önderlerinden olması, yetiştiği Kazan ve çevresinin kozmopolit yapısıyla yakından ilgilidir.

b) Pan-Türkizm (Bütün Türkçülük)

Rusya, İstanbul, Paris üçgeninde Türkçülük fikri ile tanışıp bu fikri benimseyen Yusuf Akçura, 20.yy.dan itibaren, Türkçülüğü siyaset sahasında düşünmeye başlamıştı.

Yusuf Akçura'yı en derin biçimde etkileyen ve hayatı boyunca yazdığı yazılarda kendisini gösteren iki önemli fikir akımı vardır. Bunlar faydacılık (pragmatizm) ve Darwinizm'de diyebileceğimiz yaşamak için mücadele fikirleridir. Bu fikirlerin etkisinde kalan Akçura, bütün fikir ve ideolojileri Türklerin kuvvet kazanmasına ve/veya faydasına yapacağı etki nispetinde değerlendiriyordu. Akçura bu konuda şunları söylüyordu:

“(...) Bu devamlı değişme esnasında menfaat diye fiile getirilen şey hayattır. Hayat ise kuvvetle devam ettiğinden, hayatın varlığı kuvvetin varlığını gerektirir. Demek oluyor ki, her cemiyet menfaatini hayatta, yani kuvvet kazanmakta ve kuvvetini artırmada buluyor. Bu cihetle, cemiyetler arasında, kâinatın varlık peşinde dolaşan bütün unsurları arasında olduğu gibi, daimi bir savaşıma görülüyor. Bizde bu hal suretini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Her cemiyetin menfaati; varlığında, binaenaleyh kuvvetli olmaktadır”⁸⁰.

⁷⁹ Topal, *Ulus Düşünmek*, s.84.

⁸⁰ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.25-26.

Türkçülük fikrini siyaset sahnesine sokan ve bu fikrinde Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetleri gibi devletin kurtuluşu için uygulanabileceğini gözler önüne seren 1904 yılında Mısır'daki Türk gazetesine yazdığı “Üç Tarz-ı Siyaset”⁸¹ adlı makalesiyle Yusuf Akçura'dır.

Türkçülüğün manifestosu olarak kabul edilen Üç Tarz-ı Siyaset'te⁸² Akçura, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini açık bir şekilde beyan ediyordu⁸³. Makale şöyle başlıyordu.

“Osmanlı ülkelerinde, garptan feyiz alarak kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve tatbik edildi sanıyorum: Birincisi Osmanlı Hükümetine tabi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek. İkincisi, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek, Üçüncüsü ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek”⁸⁴.

Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset'te öncelikle Osmanlı Devleti'ni düştüğü sıkıntıdan kurtaracak politika türlerini tarihsel bir bakış açısıyla çözümlüyordu. Genel hatlarıyla Osmanlı topraklarında yaşayan bütün milletleri, dil, din, ırk gözetmeksizin vatandaşlık bağlarıyla birbirine bağlayarak yeni bir Osmanlı milleti yaratmayı amaçlayan Osmanlıcılık siyasetini, II. Mahmut ve 1839 Tanzimat'tan itibaren başlatıyordu. Akçura'ya göre bu dönemden 1870'li yıllara kadar devam eden dönemde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset Osmanlıcılıktı⁸⁵.

⁸¹ Rıza Kardaş, “Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Panel”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)*, Ankara, 1987, s.63.

⁸² İdris Bal, “Yusuf Akçura Üç Tarz-ı Siyaset ve Üç Tarz-ı Siyasetteki Türkçülük”, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996)*, Kayseri, 1996, s.102.

⁸³ Kardaş, “Üç Tarz-ı Siyaset”, s.63.

⁸⁴ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.19.

⁸⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.19-20.

Osmanlıcılık siyasetinin başarısızlığı yüzünden özellikle II. Abdülhamit döneminden itibaren uygulanmaya çalışılan siyaset İslamcılık siyasetiydi. Padişahın Halifelik sıfatından yararlanılarak İmparatorluğun hiç olmazsa Müslümanlarla meskun yerlerini kurtarmayı amaçlayan İslamcılık siyaseti Akçura'ya göre yürürlükte olan siyasetti. (1904)⁸⁶.

Akçura, denenmiş bu iki siyasetten sonra “henüz pek turfanda” diye nitelendirdiği, ırka dayalı bir Türk milleti yaratma fikrini ortaya atıyordu. Akçura'ya göre Türkçülük pek yenidir ve henüz siyasi olmaktan çok ilmi boyuttadır⁸⁷.

Bu üç siyasetin tarihçesini açıklayan Akçura, onları şu iki ölçütün ışığında değerlendirmeye tabi tutuyordu. Birincisi uygulanabilirliği, ikincisi Osmanlı Devleti'ne olan yararı. Bu çözümlemenin sonucunda ilk olarak Osmanlıcılık siyasetini ele alan Akçura; bu siyasetin uygulamada karşılaşacağı bütün engelleri göz önüne koyduktan sonra artık Osmanlı milleti yaratma fikrinin boş bir hayal olduğu sonucuna varmıştır⁸⁸.

Yusuf Akçura, Osmanlıcılık siyasetinin başarısız olmasının nedenlerini şöyle açıklıyordu.

- 1- Türk ve Müslüman unsur şimdiye kadar koruduğu egemen statüyü kaybetmek istemiyordu.
- 2- İslamın ikinci planda gördüğü gayrimüslim unsurlarla eşitliği kabul etmemesi.
- 3- Gayrimüslim etba kendi iddialarına göre yüzyıllardır bağımsızlıklarını ellerinden alan bir milletle kaynaşmak istememesi,
- 4- Rusya'nın tarihi emelleri açısından böyle bir birleşmeyi istememesi,

⁸⁶ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.22.

⁸⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.23-24.

⁸⁸ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.39.

5- Avrupa'nın kamuoyunun hem sömürgecilik siyasetlerine engel olması hem de Osmanlı'nın tekrar toparlanmasını kendileri için sakıncalı görmesi⁸⁹.

İslam birliği politikası, Osmanlılıktan çok daha mümkün ve yararlı görünmekle birlikte, özellikle gayrimüslim tebaanın oturduğu toprakların kaybedilmesi tehlikesi vardı. Ayrıca İslamiyet siyasal ve toplumsal konuları da düzenleyen bir din olarak, "millet" ayrımını kabul etmezdi. İslamiyetin millet anlayışı "İslam Milleti" anlayışı idi. Dolayısıyla bu siyaset uygulandığı takdirde bütün Müslüman milletler kendi milliyetlerini unutarak İslam potasında eriyebileceklerdi. Ancak yakın zamanlarda ortaya çıkan milliyet fikri İslami birleşmeyi bir ölçüde engelleyecekti. Bununla birlikte İslam hala güçlüdür. Zira hangi Müslümana sorulsa milliyetinden önce "Elhamdulillah Müslümanım" demektedir. Bu da İslam birliği için içerde çok fazla mani olmadığını gösteriyor. İslam birliği için asıl engel dışarıdandır. Çünkü birçok büyük devletin Müslüman bölgelerinde sömürgeleri var dolayısıyla onlar bu tür siyasi birliğe kesinlikle karşı çıkacaklardır⁹⁰.

Akçura, Türkçülük siyasetinin fayda ve zararlarını şöyle açıklıyor:

Türk birliği siyasetindeki faydalara gelince; Osmanlı ülkelerindeki Türkler din bağının yanında ırki bağlarla da birbirine bağlanacaktı. Aynı zamanda Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş Müslüman unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlarda Türkleştirilebilecekti.

Ama asıl büyük fayda; dilleri, ırkları, adetleri ve hatta çoğunun dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa'nın doğusuna yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milliyetler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasi milliyet oluşturmalarına hizmet edilecektir. Bu büyük amacın gerçekleşmesinde Türk toplumlarının en güçlü ve en medenileşmiş olduğu için Osmanlı Devleti en mühim rolü oynayacaktı. Son dönemde meydana gelen

---

⁸⁹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.28-30.

⁹⁰ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.31-33.

olayların ortaya çıkaracağı beyazlar ve sarılar alemi arasında bir Türk dünyası meydana gelecek ve bu orta dünyada Osmanlı Devleti, şimdi Japonya'nın sarılar aleminde yapmak istediği vazifeyi üzerine alacaktı.

Bu faydalara rağmen, Osmanlı ülkelerinde meskun, Müslüman olup da Türk olmayan ve Türkleşmesi de mümkün bulunmayan kavimlerin Osmanlı Devleti elinden çıkması ve İslamiyet'in Türk ve Türk olmayan kısımlarına ayrılarak, artık Osmanlı Devleti'nin Türk olmayan Müslümanlar ile ciddi bir münasebeti kalmaması mahzurları vardır⁹¹.

Akçura, Türklüğün fayda ve zararlarını açıkladıktan sonra, bu siyasetin uygulamada karşılaşacağı iç ve dış engelleri ortaya koymuştur. Ona göre içerideki zorluklar İslamcılık siyasetine göre daha çoktur. Çünkü Türkçülük fikri henüz yenidir. Ve gerekli fikri alt yapıya sahip değildir. Türklerin çoğu geçmişlerini unutmuşlardır. Bununla birlikte dış engeller İslamcılık siyasetine göre daha azdır. Çünkü büyük devletlerden sadece Rusya'nın Türk tebaası vardır. Sadece Rusya Türk birliğine engel olmaya çalışacaktır. Diğer Hıristiyan devletler belki de Rusya'ya karşı Türkleri destekleyecektir⁹².

Akçura makalesinde sonuç olarak; “Osmanlı milleti yaratılması, Osmanlı Devleti için faydalara sahipse de, gayr-i kabil-i tatbiktir. Müslümanların veya Türklerin birleşmesine dönük siyasetler, Osmanlı Devleti hakkında eşit denilebilecek menfaat ve mahzurlar ihtiva etmektedir. Tatbikleri cihetine gelince, kolaylık ve zorluk yine aynı derecede denilebilir”⁹³.

Akçura makalesini; “Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir?”⁹⁴ sorusuyla bitiriyor. Akçura bu soruyla

⁹¹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.33-34.

⁹² Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.34-35.

⁹³ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.35.

⁹⁴ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.36.

bu iki fikri bir manada tartışmaya açmıştır. Sonraki hayatı ve fikirleri onun tereddütsüz Türklüğü seçtiğini gösterse de kararı okuyucuya bırakmıştır.

Üç Tarz-ı Siyaset'in en önemli özelliği, o güne kadar sadece birkaç şairin, yazarın ve araştırmacının eserlerinde kendini gösteren Türkçülük fikrinin, Osmanlı Devleti'nin kurtuluğu için uygulanabilecek siyasetlerden biri olarak gösterilmesidir. Türkçülük bu makale ile siyaset sahnesine çıkmıştır. Ayrıca bu makale bize Akçura'nın sadece Osmanlı Türklüğü'nü değil bütün Türklüğü düşündüğünü ve onların siyasi olarak birleşmesinden yana olduğunu göstermiştir. Akçura "Pan-Turkizm'in babası" sıfatını bu makale ile elde etmiştir.

Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset'i yazdığı 1904 yılından 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Rusya Türklüğü'nün faydası için çalışmıştır.

Akçura, II. Meşrutiyet'in ilanıyla Türkiye'ye geldiğinde ülkede Türk Milliyetçiliği henüz kökleşmemişti. Hiçbir basın yayın organı bu düşünceyi savunmuyor ve siyasiler bu konuda açık bir tutum takınmıyordu. Siyasal sahnede, "Baticılar, Osmanlıcılar ve İşlamicılar" rol alıyordu⁹⁵.

Akçura İstanbul'a gelir gelmez, Türkçü faaliyetlerine başlamıştır. İlk olarak 25 Aralık 1908⁹⁶'de Türkiye'de Türk Milliyetçiliği'ni esas alarak kurulmuş bir cemiyet olan Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer almıřtır⁹⁷.

Bu cemiyetin amacı Cemiyet Nizamnamesi'nin 2. maddesinde şöyle açıklanmaktaydı:

"Cemiyetin amacı, Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki eserlerini, işlerini, durumlarını ve muhitini öğrenmeye çalışmak, yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, avam ve havas (halk ve aydın) edebiyatını, etnografya ve

⁹⁵ Sayim Türkman, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk dergisi*, 1/4, Temmuz 2003, (Erzurum), s.141.

⁹⁶ Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara,1996, s.86.

⁹⁷ Akçura, *Türkçülük*, s.209.

etnolojisini, sosyal durumlarını ve mevcut medeniyetlerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel bir ilim dili olabilecek şekilde geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre incelemektir”⁹⁸.

Akçura bundan sonra 31 Ağustos 1911’de İstanbul’da kurulan Türk Yurdu Derneği’nin kurucuları arasında yer almıştır. Bu dernek kendisinden kısa bir zaman sonra Türk Ocağı’nın kurulmasıyla işlevini kaybetmesine rağmen çıkardığı “Türk Yurdu” Dergisi Türkçülük hareketinin en büyük hizmetçisi olmuştur⁹⁹.

Akçura’nın ilk sayısından itibaren bütün sorumluluğunu üzerine aldığı dergi için hazırladığı program ve izlenecek yol şöyledir:

“1-Türk Yurdu, Türk ırkına mensup halkların çoğunluğu tarafından anlaşılacak şekilde yayınlanacaktır. Sade bir dille yazılacak ve Türk ırkının menfaatleri konu seçiminde rehber olacaktır.

2-Türk Yurdu, bütün Türklerin kabul edeceği bir ideali işleyecektir.

3-Türk Yurdu, çeşitli Türk halkları arasında dostluk bağlarını kurmak için gayret edecektir. Bu halkların manevi ve ekonomik gelişimine çalışılacaktır.

4-Türk Yurdu, Türk Dünyası’nın her yerinden acı tatlı bütün olayları haber verecektir.

5-Türk Yurdu, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezinde Türk unsurun haklarını savunacak ve Türk Milliyetçiliği’ni savunmaya çalışacaktır.

6-Türk Yurdu, ideal yokluğunun sebep olduğu umutsuzluğa; ihmale ve tembelliğe engel olmak için gayret gösterecektir.

7-Türk Yurdu’nun devletlerarası siyasette esas fikri, Türk âleminin menfaatlerini savunmaktır”¹⁰⁰.

⁹⁸ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, 2.Baskı, Ankara, 1977, s.96.

⁹⁹ Üstel, *Türk Ocakları*, s.42-43.

¹⁰⁰ Akçura, *Türkçülük*, s.213-214.

Görüldüğü gibi her iki cemiyetinde kuruluş amacı siyasi olmaktan çok kültürel idi. Osmanlı aydınının Türkçülüğü siyasi sahanın olabildiğinde dışında kültürel sahada düşünmesinin birçok sebebi vardı. Bunlardan en önemlisi devlet yönetiminin henüz Osmanlılık siyasetinden tamamen vazgeçmiş olmamasıydı. Aynı zamanda Türkçülerinde henüz Osmanlılıktan umudu kesmediği anlaşılmaktadır.

Türkçülüğün siyaset dışı düşünülmesinin ikinci sebebi de şu olabilir; henüz ne Osmanlı Türklerinde ne de diğer Türkler arasında tam anlamıyla milliyet fikri teşekkül etmemişti. Bu da aydınları öncelikle halka milli kimlik vermeye zorluyordu. Türk milli kimliği yaratmakta öncelikle Türkoloji ile ilgili çalışmalardan geçiyordu.

Yusuf Akçura, bu dönemde, genel manada Ulusçuluk (Milliyetçilik) fikrinin tanınması, dünya siyasetine çıkış şekli etkileri ve özellikle Türk dünyasına etkisi hakkında yazılar yazarak bir manada “ulusçuluk öğretmeni”¹⁰¹ olmuştur.

Akçura, milliyet fikrinin önceden de var olduğunu kabul etmekle beraber modern manada milliyetçiliğin Fransız İhtilali ile yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin birkaç maddesine dayandığına inanmaktadır¹⁰².

Akçuraya göre bu maddeler şunlardır:

“Madde 1-İnsanlar, hukuken hür ve müsavi olarak doğarlar ve öyle kalırlar.

Madde 3-Her hâkimiyetin mebd-i esasen millete müstakardır.

Madde6-Kanun murad-ı umuminin ifadesidir. Bilcümle ehl-i vatanın bizzat veya bil-vekale onun tanzimine hakk-ı iştiraki vardır”¹⁰³.

¹⁰¹ Behar, *İktidar ve Tarih*, s.176.

¹⁰² Akçuraoğlu, Yusuf, “Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri II”, *Türk Yurdu*, II (3-4)/34, (1912-1913), 21 Şubat 1326-6 Mart 1913, Ankara, 1999, s.170.

¹⁰³ Akçuraoğlu, “Yusuf, Avrupa’da Milliyet Fikrine ve Milliyet Cereyanlarına Dair”, *Türk Yurdu*, III (5-6)/67, (1912-1913), 29 Mayıs 1330-11 Haziran 1914, Ankara, 2000, s.321.

Bununla beraber Akçura, Avrupa’da milliyet fikrinin ortaya çıkış sebeplerini çözümlerken iktisadi sebeplerin üzerinde durarak fikri sebepleri ikinci plana atıyordu. Bu materyalist bakış açısını şöyle ifade ediyordu:

“Ben beşeriyetin hayatında asıl müessir ihtiyac-ı maddi ve ondan mütevellid kuvva-yı maddiye olduğuna inananların şakirdlerindim. Cemiyet-i beşeriyenin menba-ı tekâmülü mide olduğuna zahibim”¹⁰⁴. Bakış açısını bu şekilde özetleyen Akçura, Avrupa’da ulusçuluğun ortaya çıkışını daha çok ekonomik sebeplere dayandırıyor.

Akçura’ya göre milletlerin milli bilinçlerinin gelişmesi fikri sebeplerden ziyade iktisadi sebeplere dayanmaktadır. Teknolojik keşiflerden sonra gelişen sanayi sonucu Avrupa toplumları içerisinde ortaya çıkan burjuva sınıfı hâkim konuma gelmiştir. Burjuva sınıfının maddi çıkarları milliyetlerin ortaya çıkışını gerektirir. 19. yüzyıl’ın başlarından itibaren Avrupa milletleri kendi milliyetlerine belli ve kati sınırlar çizerek aynı milletin maddi çıkarlarını gümrük duvarları ile koruma altına almış ve kendi sınırları içerisinde kara, su ve demir yolları ile bu çıkarlarını pekiştirmişlerdir¹⁰⁵.

Akçura bu materyalist yaklaşımının yanında Faourier’in “fikir kuvvettir” nazariyesini de kabul etmektedir. O’na göre en kuvvetli fikir akımları da din fikri ile milliyet fikridir. Milliyet fikrinin kuvvetin göstergesi olarak da, 19. asrın “Milliyet asrı” olarak nitelendirilmesini göstermektedir¹⁰⁶.

Yusuf Akçura, “Milliyet asrı” olarak tanımladığı 19. asır Avrupa milliyetçiliklerini Fransız ve Alman kaynaklı olmak üzere ikiye ayırıyordu:

Fransızlara göre milliyet insanların özgür iradeleri ile seçebildikleri bir aidiyettir. Milleti oluşturan unsurlar menşeleri itibarıyla çok çeşitli olabilirler. Bu noktanın çok fazla önemi yoktur. Önemli olan hissetmektir. Bazılarına göre de (özellikle Almanlar)

¹⁰⁴ Akçuraoğlu, Yusuf “Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri”, *Türk Yurdu*, II (3-4)/33 (1912-1913), 7 Şubat 1328-20 Şubat 1913, s.150.

¹⁰⁵ Akçuraoğlu, Yusuf, “Türklük”, *Salname-i Servet-i Fünun*, 1328/1912, s.191.

¹⁰⁶ Akçuraoğlu, “Milliyet Fikri”, *Türk Yurdu*, II (3,4)/33, s.150.

millet bir emr-i tabii olan ırk ile eşittir. Bu ikinci görüşe göre millet isteğe bağlı değil mecburidir. Çünkü tabiidir. Bir millete mensubiyet, kişinin arzu ve iradesinden değil, kandan, nesilden ortaya çıkar.19. yüzyıl'da daha çok etkili olan ve Avrupa coğrafyasını alt-üst eden milliyet fikri, ırka dayanan milliyet fikridir¹⁰⁷.

Avrupa'daki milliyet fikrini ikiye ayırarak tanımlayan Akçura, kendi millet anlayışını ifade ederken bu iki görüşü birleştirerek "Millet, ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan toplumdur"¹⁰⁸ diyordu.

Yusuf Akçura, yazılarında, bir taraftan milliyetçilik fikrinin Avrupa'da ortaya çıkışını ve etkilerini araştırırken diğer taraftan, bu fikrin Türk ve Müslüman dünyasına (genel manada Şark olarak değerlendiriyor) etkisini ortaya koymaya çalışıyordu. Bunu yaparken öncelikle Osmanlı'da milliyet fikrine en büyük engel olarak gördüğü ve "Tanzimatçılık ruhu" diye tabir ettiği Osmanlıcılık siyasetini çözümlenmeye çalışıyordu. Bu konuda:

"Osmanlı Türklüğü'nün bugünkü ahval-ı müessifesinin menşelerini araştırırken Tanzimatçılığa çarpmamız ve çatmamız tabii ve zaruridir"¹⁰⁹ diyordu.

1911 yılında Meclis-i Umumi'nin açılışında okunan Padişahın nutku; Meclis-i Mebusan'ın ve Meclis-i Ayan'ın açıklamalarında yer alan İttihad-ı Anasır, Osmanlı tebasının kardeşliği ve vatanın bütün teba tarafından birlikte savunulması gibi manasını Osmanlıcılık cereyanında bulan siyaseti eleştirerek mümkün olup olamayacağını tartışan Akçura, öncelikle İttihad-ı Anasır kavramını açıklıyordu. Akçura'ya göre İttihad-ı Anasır üç türlü düşünülebilir.

1-Özellikleri farklı olan birkaç unsurun, kendi özelliklerini kaybederek yeni bir milliyet meydana getirmeleri,

¹⁰⁷ Akçuraoğlu, "Milliyet Fikri", *Türk Yurdu*, II (3,4)/33, s.151.

¹⁰⁸ Akçuraoğlu, *Türkçülük*, s.35.

¹⁰⁹ Akçuraoğlu Yusuf (A.Y), "Tanzimatçılık Aleyhine", *Türk Yurdu*, II (3-4)/35, (1912-1913), 7 Mart 1329-20 Mart 1913, s.193.

2-Her unsur kendi din ve milliyetlerini koruyarak daha faydalı olacağını düşündükleri büyük bir milliyete sahip olmayı istemeleri,

3-Muhtelif unsurlardan birinin diğer unsurlara kendi milliyet ve din gibi özelliklerini kabul ettirip onları temsil etmesi¹¹⁰.

İttihad-ı Anasır fikrini bu şekilde açıklayan Akçura; ne Osmanlı Devleti tebaası olan Müslümanların, ne de Avrupa ile ilişkilerinden dolayı milli hisleri gelişmiş olan Hıristiyan tebaanın bir diğeriyle birleşmeyi istemeyeceği sonucuna varıyordu¹¹¹.

Böylece Osmanlılık fikrinin imkânsızlığını ortaya koyan Akçura; daha sonra milliyetçi fikirlerin Türk dünyasında yayılışını ve Türkçülüğün ortaya çıkışını açıklamaya koyuluyordu. Bu amaçla öncelikle bir Türk dünyası haritası çizmiştir.

“Eski dünya yarımküresini göz önüne getiriniz. Orada üç kıta var. Garb-ı Şimali’ye tesadüf eden ve yırtık paçavraya benzeyen garbi kısmını koparıp atıverin; Afrika denen parçayı insanların zayıf kollarıyla çizdikleri kanaldan kırıpıverin; sağdaki üçbeş şeb-i cezireyi kesin.. O vakit eski dünyanın asıl gövdesi kalır. İşte bu gövde tamamen Türk yeri, bizim mal-i mevrusumuzdur”¹¹².

Görüldüğü gibi Akçura’nın haritası bütün Türk dünyasını içine alıyor. Bu da bize Akçura’nın Türkçülüğü sadece Osmanlı Devleti veya Türk dünyasının bir kısmı için değil “Bütün Türklük” için düşündüğünü göstermektedir. Ayrıca çizdiği haritayı “Mal-i mevrusumuz” olarak ifade etmesi de Pan-Turkizm fikirlerini göstermesi açısından önemlidir.

Türk dünyasının haritasını çizen Akçura, Türkçülüğün burada yaşayan hangi kavimleri kapsadığını şu sözlerle açıklıyordu:

“O Türk yerinde, birçok akvam var. Yakutlardan tutunuz da, Tibetliler, Kırgızlar, Kalmuklar, Başkurtlar, Tatarlar, Türkmenler, Türkler, ilaahir... Mezkûr kavimlerin

¹¹⁰ Akçuraoğlu Yusuf, “İttihad-ı Anasır Meselesi”, *Sırat-ı Müstakim*, V/121, 16 Kanun-i Sani 1327/312 Ocak 1911, s.281.

¹¹¹ Akçuraoğlu, “İttihad-ı Anasır”, s.282.

¹¹² Akçuraoğlu Yusuf, “Rusya’da Sakin Türkler”, s.201.

hepsi aslen birdir, Turanidirler. Lakin bu kavimlerin bazıları İslam, bazıları eski Türk mezhebi Şamanî, bazıları Budalığa girmişler. Bunların hepsinden bahsedecek değilim. Bu akvamın medeniyetçe farkları gayet büyük, bunların içinde bir kısımları var, dince Müslüman ve medeniyetçe birbirlerine yakın. Asıl size söyleyeceğim bunlardır”¹¹³.

Yusuf Akçura'nın önce bütün Turanî kavimleri sayıp ardından Türkçülük fikrini Müslüman Türkleri kapsayacak şekilde sınırlandırması onun bu dönemde millet oluşumunda dine verdiği önemi göstermektedir.

Akçura Türk dünyasını idari olarak üç kısma ayırıyordu:

“Birisi müstakil Osmanlı Devleti, İkincisi İran'ın şimal ve şimal-i garbi tarafları, üçüncüsü Rusya ile Çin'e tabi geniş kıtalar. Rusya Çarları hükmü altında bulunan parçada ikiye ayrılır: Birisi hanlarını ve dâhili idarece biraz istiklallerini muhafaza eden Buhara ve Hive Hanlıkları, diğeri doğrudan doğruya Rusya tarafından idare olunan Kafkas, Maveray-ı Kafkas, Kırım, Kazan, Başkurdruk, Kazakistan, Türkistan ve bazı Sibirya vilayetleri”¹¹⁴.

Akçura, nüfusunu 45-50 milyon civarında tahmin ettiği Türk dünyasının gerileme sebeplerini şu şekilde ortaya koyuyordu.

“Türkler, maarif, iktisat ve siyaset cihetlerinden, Avrupa kavimleri gibi terakki edemediler. Yakın zamanlara kadar, Türk dünyasına hakim olan efkâr, kurun-ı vusta-i kaldı. Faaliyet-i iktisadiye, Avrupalıların büyük istihsal ve büyük ticaret derecelerine yükselemedi. Fikren, ilmen, iktisaden terakki edememek daha doğrusu beşeriyetin terakki-i hareket-i umumiyesinde geri kalmak, daima cezayı müstelzemdır. Türklük siyasi hâkimiyetini kaybetti. Birkaç asır evvel, bütün şark, Türklerin taht-ı hâkimiyetinde iken, yirminci asr-ı miladi ibtidasında az çok müstakil yalnız bir Osmanlı Hakanlığı kalmıştı”¹¹⁵.

¹¹³ Akçuraoğlu, Yusuf, “Rusya’da Sakin Türkler”; s.201.

¹¹⁴ Akçuraoğlu Yusuf (A.Y), “Türk Aleminde” *Türk Yurdu*, I (1-2)/1 (1911-1912), 17 Teşrin-i Sani 1327-30 Kasım 1911, s.20.

¹¹⁵ Akçuraoğlu, “Türklük”, s.190.

Böylece Türk dünyasının sınırlarını ve içinde bulunduğu durumu özetleyen Akçura; burada bir Türklük bilinci oluşturmak amacıyla Türk Yurdu Dergisi'nin ilk sayısından itibaren "Türk Âleminde"¹¹⁶ başlığı altında yazılar yazmaya girişmiştir. Bu makalelerde Türk dünyasında meydana gelen olayları diğer Türk bölgelerine haber veriyordu. Bu amacını, Türk Yurdu'nun ilk sayısında yazdığı "Türk Âleminde" başlıklı yazısında şöyle ifade ediyordu:

"Türk Yurdu" Türk dünyası icmalinde bu seferlik yukarıda yazılı pek umumi bir mukaddime ile iktifa ediyorsa da, gelecek nüshasından itibaren Türk dünyasının onbeş günlük belli başlı vakıaları hülasasını ihtiva edecektir"¹¹⁷.

Yusuf Akçura; Avrupa kaynaklı olarak gördüğü milliyetçilik fikirlerinin İslam dünyasına girişini, Avrupa'da yaşanan Aydınlanma çağıyla batı medeniyetinin yükselişi ve İslam medeniyetinin batıya nazaran geri kalışıyla açıklamaktadır. Akçura'ya göre, bu dönemden itibaren, İslam dünyasının önemli bir kısmı Avrupalı devletlerin siyasi hâkimiyetine girdi. Siyasi olarak bağımsız olan devletler de Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ederek batılılaşma yoluna gittiler. Bu batılılaşma o dereceye vardı ki, bu devletler, ordularını eğitecek öğretmenleri okullarında okutacak kitapları, toplumsal hayatı düzenleyen kanunları bile batıdan almaya başladılar. İşte bu batının örnek alındığı devrede diğer birçok fikirle beraber milliyet fikri de İslam dünyasına nüfuz etti¹¹⁸.

Akçura'ya göre, Şark devletleri; istiklallerini korumak veya devam ettirmek ve güçlenmek için batıyı örnek alıyorlardı. İşte milliyetçiliği de bu amaç için almışlardı¹¹⁹.

Akçura milliyetçilikten beklentisini şöyle ifade ediyordu. "Bin bu kadar yaşlık İslam ağacına, bu yeni fikir (milliyetçilik) aşılandıktan sonra kurumağa yaklaşmış o

¹¹⁶ Bak.Akçuraoğlu Yusuf, "Türk Aleminde", *Türk Yurdu*, I (1-2)/1, 17-19-21 (1911-1912).

¹¹⁷ Akçuraoğlu, "Türk Aleminde 1", s.21.

¹¹⁸ Akçuraoğlu, Yusuf, "Şark'ta Milliyet Fikri", *Nevsal-i Milli*, 1330/1914, s.23-24.

¹¹⁹ Akçuraoğlu, "Şark'ta Milliyet", s.24.

salhurde (ihtiyar) ağacın bir daha yeşil yapraklar açıp tatlı yemişler vermesi ihtimal haricinde değildir”¹²⁰.

Bütün bu fikri ve siyasi sebepleri ifade etmekle beraber Akçura, Türk dünyasında milliyetçiliğin ortaya çıkışında iktisadi sebeplerin etkisini daha çok önemsiyordu. Bunu şöyle açıklıyordu:

“Türk Milleti’nin marifet-i kavmiyesinin husulüne en ziyade tesir eden amil fikri olmaktan ziyade maddi, iktisadi olsa gerektir; zaten diğer milletlerin marifet-i kavmiyesi de fikri amillerden ziyade iktisadi amillerin netice-i tesiratıdır”¹²¹.

19. yüzyıl’da Avrupa milletleri kendi milli devletlerini oluştururken, Türk dünyası dil ve din birliği dışında hiçbir bağlantısı olmayan küçük küçük hanlıklar, beylikler ve nadiren padişahlıklar şeklinde yaşıyorlardı. Avrupa devletleri bu birlikten yoksun, parçalanmış dünyayı bir taraftan siyasi hâkimiyetleri altına alırken diğer taraftan bu bölgeyi ürettikleri malları satmak için Pazar haline getirdiler. Bunun sonucu olarak fabrika mallarıyla rekabet edemeyen yerli esnaf, sanatkâr ve el tezgâhları mahvoldu gitti. Hâkimiyet ve siyasi nüfuzlarını Avrupalılar karşısında kaybeden Türk hanzade ve asilzadeleri (soyak ve aksoyak), yeni tanıştıkları Avrupa medeniyetinin zevk ve safahatını tatmak için ellerinde bulunan mal varlıklarını da Avrupalılara kaptırdılar. Böylece bütün etkinliklerini kaybettiler. Bu olumsuzluklarla birlikte, Türk memleketlerindeki şehirlerin küçük esnafı, ustaları ve köylü rençperleri arasında Avrupa’nın gelmesiyle kaybettikleri küçük sanayi, imalat ve küçük ticaret yerine Avrupalılardan gördükleri yeni usul sanayi ve ticareti tatbik etmeye çalışanlar çıktı. Avrupalıların getirdikleri asayiş ve kullandıkları nakliye vasıtaları bu tür teşebbüsleri başarılı kılıyordu.

İşte bu suretle Türk âleminde yeni bir toplumsal sınıf, zengin bir burjuva (mutavassıf) sınıfı ortaya çıktı. Kuzey ve Azerbaycan Türklüğü’nün önemli

¹²⁰ Akçuraoğlu, “Şark’ta Milliyet”, s.24.

¹²¹ Akçuraoğlu, “Türklük”, s.191.

şehirlerinden Kazan, Orenburg ve Bakü şehirlerinin büyük tüccar, fabrikacı ve madenci zengin burjuvazisi bu şekilde ortaya çıkmıştı. Burjuva sınıfı milliyetçidir, iktisadi menfaatleri milliyetçiliğin gelişmesini ister. Bu nedenle Kazan, Bakü ve Orenburg burjuvazisi etrafında birçok milliyetçi ideolog toplandı¹²².

Görüldüğü gibi Akçura, Türkçülük fikrini Kuzey ve Azerbaycan Türklüğü örneğinden hareketle burjuva sınıfına dayandırıyor. Bu noktadan hareket eden Akçura, Osmanlı Devleti'nin devamı ve Osmanlı'da milliyetçiliğin gelişmesi için bir burjuva sınıfının oluşturulması gerektiğine dikkat çekiyordu¹²³.

Türkler arasında Türkçülük fikrinin ortaya çıkışını bu şekilde açıklayan Akçura, bu fikirlerin “Bütün Türklük” şekline dönüşmesini şöyle ifade ediyordu:

“Türklüğün muhtelif kümeleri fikren ve iktisaden terakki edip, büyük burjuvazi sınıfı teşkil etmekte iken, Türklüğe hâkim kesilmiş Ruslar kendi iktisadi menfaatleri icabıyla, bu Türk kümeleri arasında mesafe eksildi, münasebet kolaylaştı ve arttı. Kazan'dan Taşkent'e bir hafta on günde, Orenburg'dan Bakü'ye dört günde, hatta Kaşgar'dan İstanbul'a nihayet üç haftada gitmek imkân dairesine girdi. Türklük kümelerinin ticari münasebetleri çoğaldı, korkusuz seyyah ve cüretli tüccar olan Kazan Türk'ü, Türk âleminin her tarafına giderek, ticarethaneler, mektepler tesis etmeğe başladı. Türk âleminin aksamı arasında faal bir mübadele-i fikriye ve iktisadiye cereyanı tahassul etti. Ve bundan umumi Türklük “Bütün Türklük” efkârı doğdu”¹²⁴.

Yusuf Akçura “Bütün Türklük” fikrinin doğuşunda yukarıdaki sebeplerin dışında bir de Osmanlı Devleti'nin etkisine dikkat çekiyordu. O'na göre İstanbul eskiden beri Müslüman Türkleri birbirine bağlayan merkezlerden biriydi. İstanbul'un bu önemi, Türk Hakanının ve Müslümanların Halifesinin oturduğu başkent olmasının dışında, Hicaz'a giden Müslüman Türklerin uğradığı merkez olmasından geliyordu. Ayrıca İstanbul'un gelişmiş matbuatı hemen bütün Türk dünyasına dağılıyordu. Akçura'ya

¹²² Akçuraoğlu, “Türklük”, s.191.

¹²³ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.221.

¹²⁴ Akçuraoğlu, “Türklük”, s.195.

göre bu vasıfları dolayısıyla İstanbul'un Bütün Türklük fikrine büyük etkisi olmuştu. Ancak bu etki İstanbul'un isteğinden değil Türklüğün ona bağlılığından geliyordu¹²⁵.

c- Demokratik Türkçülük

Yusuf Akçura'nın Türkçülük fikrinin ilk ve en önemli vesikası 1904 yılında yazdığı Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesidir. Bu makale ile birlikte Akçura bundan sonraki dönemde yazılarında ve faaliyetlerinde Türkleri ve Türk dünyasını bir bütün olarak görüyordu. Üç Tarz-ı Siyaset'ten itibaren Türkçülük fikrini siyasi birlik olarak düşünen Akçura, bundan sonraki yazılarında yavaş yavaş siyasi birlikten vazgeçmeye başlamıştı. Bunun sebebi de yukarıda belirtildiği üzere gerçekten vazgeçmek değil belki erteleme olabilirdi. Çünkü henüz Türkleri siyasi birlikteliğe götürecek güçlü bir milliyetçilik fikri oluşmamıştı. Bu yüzden Akçura'da öncelikle Türk milletinin milli bilincini geliştirme gayreti içine girmişti.

I. Dünya Savaşı yıllarında da Akçura'yı Pan-Türkist fikirlere yakın olarak görmekteyiz. İmparatorluk haricinde kalan Türk ve Müslüman nüfusu mahkumiyetten kurtarmak amacıyla yapılan Sarıkamış hareketine destek vermekteydi. Ayrıca 1915'te kurulan Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanların Haklarını Koruma Komitesi'ne katılan Akçura, bir heyetle birlikte Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı ziyaret ederek bu halkların bağımsızlığını talep etmişti¹²⁶. Bu faaliyetleri Akçura'nın henüz Pan-Türkist fikirlerden kurtulmadığını göstermektedir.

Bütün bunlarla birlikte, Yusuf Akçura'nın Türkçülük fikirlerinde köklü değişiklikler oldu. Bu değişimin ilk büyük dönemeci 1917 Rus devrimiydi. Bu devrimden sonra Pantürkizm ülküsünü bir yana bırakmış, daha sınırlı amaçlara

---

¹²⁵ Akçuraoğlu, "Türklük", s.195-196.

¹²⁶ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.217.

yönelmişti¹²⁷. Bolşevik önderleriyle temaslar kurarak Rusya Türkleri için kültürel özerkliği hedefleyen antiemperyalist bir strateji benimsedi¹²⁸.

Yusuf Akçura, Hilal-i Ahmer temsilcisi olarak gittiği Rusya'dan döndükten sonra 16 Eylül 1919'da İstanbul Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta Türkçülük fikrini ikiye ayırıyordu. “Demokratik Türkçülük”, “Emperyalist Türkçülük”, Akçura bu ayırımla Pantürkizm'i tamamen reddederek bütün Türkleri birleştirme projesini mahkûm ediyordu¹²⁹.

Akçura, bu görüşlerini şöyle ifade ediyordu:

“Bizde Türkçülük cereyanının git gide iki kola ayrıldığını iddia etmek istiyorum. Bu iki cereyanı şimdi moda tabirlerle tarif etmek istersek, birisine “demokratik Türkçülük” diğereine “İmperyalist Türkçülük” diyebiliriz. Demokratik Türkçülük, milliyet esasını, her millet için bir hak olarak telakki ediyor ve Türkler için talep ettiği bu hakkı, diğere milletlere de hak olarak tanıyordu. İmperyalist Türkçüler ise, ekser Avrupa nasyonalistlerine benziyorlardı. Mücerred hakka değil, sırf kendi kuvvetlerini artıran milliyetçiliğe taraftar idiler”¹³⁰.

Akçura'ya göre Demokratik Türkçüleri bu şekilde düşünmeye sevkeden sebep, Türk dünyasının içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi çöküntüydü¹³¹.

Yusuf Akçura'nın 1920'den sonra yazdığı yazılarda Rusya Türkleri'nden hiç bahsedilemez¹³². Bu konuda tek istisna 1928 yılında Türk Ocağı tarafından yayınlanan “Türk Yılı” yıllığıdır. Burada Akçura'nın kaleme aldığı “Türkçülüğün Tarihi” adlı

¹²⁷ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.129.

¹²⁸ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.218.

¹²⁹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.129.

¹³⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.173.

¹³¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.173.

¹³² Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.219.

uzun bir makale bulunmaktadır. Bu çalışmada Rusya Türklerine büyük bir kısım ayırmıştır¹³³.

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından itibaren "Milli Mücadele", "Milli İstiklal", "Milli Hareket", "Milli Zafer", "Türkiye Büyük Millet Meclisi", "Hakimiyet-i Milliye", "Kuva-yı Milliye", "İrade-i Milliye", "Vicdan-ı Milli" gibi kavramları kullanan Mustafa Kemal, kurtuluş hareketinin ve ondan sonraki dönemin temel prensibinin milliyetçilik fikri olduğunun sinyallerini veriyordu¹³⁴. Yine Milli Mücadele'nin başında kabul edilen "Misak-ı Milli"(1920) Pantürkizm ve Osmanlıcılık siyasetlerini mahkum ederek yeni devletin vatana bağlı ulus-devlet olacağını kabul ediyordu. Bu yeni ideolojinin fikir adamları da İttihatçı ve İslamcı kimliğinden uzak olmalıydı. Yusuf Akçura tamda bu şartlara uygun bir fikir adamı idi¹³⁵.

Akçura, Pantürkist fikirleri çok erken bir tarihte (1917) terk ettiği gibi¹³⁶ hayatının hiçbir döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmemiştir¹³⁷.

Akçura'nın bu özellikleri, kendisini yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne kolayca kabul ettirmiş ve bundan sonraki Milliyetçilikle ilgili çalışmalarda en önde yer almıştır.

Akçura yeni Cumhuriyeti Türkçülük fikri açısından şu şekilde değerlendiriyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin başta "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" namıyla, sonra hakiki adıyla tesisi, Türk Milliyetçiliği açısından Türkçülük idealinin tahakkuku demektir"¹³⁸.

¹³³ 1928 *Türk Yılı*, Türk Ocakları Genel Merkezi Yayınları, İstanbul, 1928. (Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı Türkçülüğün Tarihi adlı makale burada 287-455 sayfa arasında yer alır. Bu makale daha sonra Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi ve Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri adı altında iki kez basılmıştır).

¹³⁴ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1996, s.49.

¹³⁵ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.219.

¹³⁶ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.219.

¹³⁷ Ahmet Ağaoğlu, "Yusuf Akçura", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1935.

¹³⁸ Akçura, *Türk Devleti'nin Öncüleri*, s.258.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Türk Milliyetçiliği önündeki en önemli sorun, yeni devletin etnik ve kültürel türdeşliği sorunuydu. Akçura'ya göre, ilk önce Türk Kültürünü güçlendirmek, yaygınlaştırmak gerekiyordu. Türk kültürünün ve dilinin gelişmesi ise Türk ekonomisinin güçlenmesine bağlıydı¹³⁹.

Bu noktanın önemini Atatürk'te şu sözleri ile ortaya koymuştur: “Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak ilk önce biz kendi benliğimize bu hürmeti hissene, fikren ve fiilen bütün ef'al ve harekâtımızla gösterelim; bilelim ki, milli benliğini bulamayan milletler başka milletlerin avıdır”¹⁴⁰.

Akçura; 1928 yılında yayınladığı Türk Yılı'nda Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinden hareketle Pan-Türkizm fikrini eleştiriyordu. Bu konuda şöyle diyordu: “Türklük siyaseti ile Türk Birliği, İslam siyaseti ile İslam Birliği birbirlerine karıştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin işte Türklük veya İslam siyaseti takip etmesi, dışta Pan-Turkist ve Pan-İslamist olmasını mutlaka gerektirmez”¹⁴¹.

Akçura'nın siyasi olarak ilk defa kendisinin dile getirdiği Pan-Turkizm ideali hakkında yaptığı samimi özeleştiri Atatürk'ün çizdiği Milliyetçilik stratejisine birebir uygundu. Zira Atatürk Pan Turkizm ve Pan İslamizm gibi imparatorluk bakiyesi siyasi fikirler hakkında şu yorumu yapıyordu:

“Büyük hayaller peşinde koşan yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını, garazını, kinini bu memleketin ve milletin üzerine topladık. Biz Pan-İslamizm yapmadık. Belki yapıyoruz yapacağız dedik. Düşmanlarda yaptırılmamak için bir an önce öldürelim dediler. Pan Turanizm yapmadık. Yaparız yapıyoruz dedik, yapacağız dedik yine öldürelim dediler! Biz öyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimizdeki baskıları arttırmaktan ise, tabii sınıra, meşru sınıra dönelim. Efendiler!

¹³⁹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.129-130.

¹⁴⁰ Yusuf Sarımay, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, İstanbul, 1999, s.53.

¹⁴¹ Akçura, *Türkçülük*, s.173.

Biz hayat ve bağımsızlık isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı esirgmeden harcarız”¹⁴².

Görüldüğü gibi Pan Turkist fikirlerini Cumhuriyetten önce terk eden ve Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışının öncülerinden olan Akçura'nın milliyetçiliği ile Atatürk milliyetçiliği birebir örtüşmektedir. Akçura bundan sonraki çalışmalarını yukarıda da belirtildiği üzere öncelikle Türkiye sınırları içinde Türk kültürü ve ekonomisini pekiştirmeye yoğunlaştırmıştır. Bu konularda yaptığı çalışmaları ve fikirleri ileride ayrıntılı bir şekilde verileceğinden burada ayrıntıya girilmemiştir.

2-Tarihçilik

a) Akçura'nın Tarih İlmine Bakışı

Yusuf Akçura'nın yazılarında ve akademik kariyerinde tarihin çok önemli bir yeri vardır. Sosyal bilimlerin felsefe, hukuk, sosyoloji gibi birçok alanıyla ilgilenmesine rağmen tercihini tarih, özellikle de siyasi tarih alanında yapmıştır¹⁴³.

Samet Ağaoğlu, Akçura'nın bu tercihini şöyle açıklıyor: “Bir yandan sosyalist bir içtimai görüşü romantik bir akıl işi halinde yürütürken, öte yandan koyu milliyetçi bir inancın sahibiydi ve bu iki fikrin yarattığı tezat kısıkaçları arasında bocalamaları oluyordu. Bunun içindir ki kendisine, içinde bunaldığı bu tezatları izah edecek bir çalışma köşesi ararken siyasi tarihi seçmişti”¹⁴⁴.

Akçura, Harbiye'de öğrenciyken Batılı Pozitivistlere, özellikle Sosyal Darwinistlere ilgi duymuştur. Daha sonra, Paris'te Siyasi İlimler Mektebi'ne devam ettiği yıllarda hocaları Albert Sorel, Funck Brentano ve Emile Boutmy'nin milliyetçiliğe, tarihte iktisadi sebeplere ve halk psikolojisine ağırlık veren görüşlerini

¹⁴² Sarıay, *Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı*, s.85.

¹⁴³ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.72.

¹⁴⁴ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul, 1998, s.88.

tanımıştır¹⁴⁵. Tarihçiliği böyle bir çevrede şekillenen Akçura; Tarihi özellikle maddi sebeplerle açıklamaya çalışıyordu.

Akçura; milletlerin tarihlerini birkaç başlık halinde topluyordu:

“Zamanımızda bir mütemeddin kavmin dâhili tarihi tedkik olunacağı zaman, o kavmin belli başlı faaliyetlerini, birkaç nevi harekete icra etmek kabildir; Mesela siyasi hareketler, milli hareketler, içtimai hareketler, iktisadi hareketler”¹⁴⁶.

Tarihi olayları bu şekilde sınıflandıran Akçura, tıpkı milliyetçilik/ulusçulukta olduğu gibi tarihi olaylarda da esas olarak iktisadi faaliyetleri görüyordu. Akçura’ya göre tarihi olayların daha sağlıklı incelenebilmesi için iktisadi sebeplere bakmak gerekir. Bu görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Midesi olan hiçbir kimse inkâra içtisar edemez ki tezahürat-ı şahsiye ve içtimaiyenin en kavi müessiri aç kalmamak, doymak ve hatta biraz da israf etmek ve bu suretle yaşamak arzu-yı fitrisidir. “Fikri” velev müstakil bir amel-i içtimai olduğu tasdik edilse bile, “İhtiyac-ı maddi”nin ondan daha müstakil ve ondan daha kavi bir amel olduğu asla reddolunamaz. Herhalde şuna şüphe yoktur. Gerek tarihin tedkikine gerekse bir siyasetin idaresinde materyalizmi kendilerine rehber ittihaz edenler, idealizme kapılanlardan daha az yanılmış olurlar. Binaenaleyh halkımızın terbiye-i siyasiye ve içtimaiyesiyle meşgul olanların bu dekikayı nazardan kaçırmamaları şayan-ı temennidir”¹⁴⁷.

Akçura, tarihi görüşleri iki kısma ayırıyordu. Birincisi Hegel ve Ogüst Comt (August Comte)’un temsil ettiği ideolojik tarih, ikincisi Marx’ın temsil ettiği materyalist tarih. Akçura tarihi olayları açıklamada, bu iki görüşü de yeterli bulmamakla beraber “Tarihle uğraşanlar indinde vetire-i tarihiyenin ilmi olarak izahı

¹⁴⁵ Ercümen Kuran, “Yusuf Akçura’nın Tarihçiliği”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri 11-12 Mart 1985*, Tür Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s.46.

¹⁴⁶ Akçuraoğlu Yusuf, “Tarihi Görüşe Dair”, *Türk Yurdu*, Seri II, I/5, Şubat 1341 (1925), s.351.

¹⁴⁷ (A.Y) Akçuraoğlu Yusuf, “Portekiz İhtilali Münabetiyle”, *Sırat-ı Müstakim*, V/111, 8 Teşrin-i Evvel 1336/21 Ekim 1910, s.120.

maddiye-i tarihiye ile daha sehil olduğuna dair kanaat gittikçe artmaktadır”¹⁴⁸. Diyerek materyalist tarih anlayışına daha yakın durmaktadır.

Akçura bu noktada Osmanlı-Türk tarihçilerini de eleştiriyordu. O’na göre Türk tarihçileri olayları sadece fikri ve ideolojik açıdan açıklamaya çalışıyorlar. İktisadi boyutu görmezden geliyorlardı. Bu da Türkçe yazılmış tarihleri, birbirine bağlanamamış olaylar yığını haline getirmektedir¹⁴⁹. Tarih araştırma ve yazma yöntemleri iyice öğrenilmedikçe Türk tarihçiliği vakıanüvistlikten ileri gidemezdi¹⁵⁰.

Yusuf Akçura, tarih hakkındaki bütün bu materyalist görüşlerine rağmen “Tarihi olayların sebepleri, insanlığın ilerlemesinin amilleri bir taraftan maddi sebepler ise diğer taraftan fikri sebeplerdir”¹⁵¹.diyerek fikri sebeplerinde hakkını vermektedir.

b) Yusuf Akçura’nın Milli Tarih oluşturma Çalışmalarına Katkıları

Ulus (millet) belirli bir sürekliliğe sahip olan topluluktur. Bu süreklilik ise geçmişe uzanır; yani tarihseldir. Kültür, ortak toplumsal duygu, hatta dil bu tarihselliğin somut ürünleri olarak açığa çıkar. Dolayısıyla, her uluslaşma süreci aynı zamanda bir tarih çalışması evresini de bünyesinde barındırır. Bu çalışmalar sırasında tarih, inşa edilen ulusal kimliğe göre yeniden yaratılır¹⁵².

Akçura, tarihin ulusal hareketler için bu önemini çok erken tarihlerde anlamıştır¹⁵³. Bunu I. Türk Tarih Kongresi’nde şöyle ifade ediyordu: “Tarih mücerred bir ilim değildir. Tarih hayat içindir; tarih, milletlerin kavimlerin varlıklarını muhafaza etmek, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir”¹⁵⁴.

¹⁴⁸ Akçuraoğlu, “Tarihi Görüş”, s.356-357.

¹⁴⁹ Akçuraoğlu, “Portekiz İhtilali”, s.119-120.

¹⁵⁰ Akçuraoğlu, “Tarihi Görüş”, s.349.

¹⁵¹ Akçuraoğlu, “Emel ve İdeal”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/16, 14 Haziran 1328/27 Haziran 1912, s.268.

¹⁵² Celalettin Vatandaş, *Ulusal Kimlik, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*, İstanbul, 2004, s.39.

¹⁵³ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.79.

¹⁵⁴ Yusuf Akçura, “Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi (Konferanslar, Münakaşalar)*, 1932, s.605.

Georgeon; Yusuf Akçura'nın tarihçilik misyonunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Türklerin, tarih konusunda ulusal bir bakış açısına, bir Türk perspektifi yerleştirmek, gerçekleştirilmesi geren muazzam bir görev olarak duruyordu. Yusuf Akçura'nın üstlendiği de bu görevdi. Tarihsel yapıtları, Türklerin tarihi konusunda bilinenlere yeni materyaller katmıyordu. O ne bir bilgin, ne de bir araştırmacıydı. Ama yerine getirilmesi gereken görevi tanımlamaya, “ulusal” bir tarihin perspektiflerini çözümlenmeye çalışıyordu. Yola çıktığı düşünce, tarihin Türklüğün ufuklarına doğru açılması gerekliliğiydi. Etnopolitik bir kavram olarak doğan Türklük, içerik, perspektif ve yönelim olarak yeni bir tarihe karşılık gelmeliydi”¹⁵⁵.

Ulusal tarih yaratma görevini üstlenen Akçura; II. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a geldikten sonra kuruluşuna doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunduğu milliyetçi oluşumlarda bu yönde çalışmalar sürdürmüştür.

Yusuf Akçura, Türk tarihi araştırılırken ve yazılırken Avrupa milletlerinin kendi tarihleri için uyguladıkları İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Çağdaş dönem (asr-ı hazır) gibi dönemlere ayrılan kronolojinin kullanılmasını eleştirerek bunun yerine Türk tarihine uygun milli dönemleştirme öneriyordu¹⁵⁶.

Akçura'nın Türk tarihi için önerdiği dönemleştirme şöyle idi:

“1-Eski Dönem: Moğol istilaları ve bir kısım Türklerin İslamiyet'e girişine kadar olan dönem,

2-Orta Dönem: Cengiz Han'ın ortaya çıkarak Türk-Moğol kabilelerini tek bayrak altında birleştirdiği dönem,

3-Yeni Dönem: Cengiz İmparatorluğu'nun dağılmasıyla Türk dünyasında birçok devletlerin kurulduğu dönem,

4-Çağdaş Dönem: Türk kavimleri arasında milliyetçi fikirlerin doğması”¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.80.

¹⁵⁶ (A.Y) Akçuraoğlu Yusuf, “Türk Tarihinin Devrelere Tarihi”, *Türk Yurdu*, IV (7,89)/8, 23 Nisan 1331-6 Mayıs 1915, s.112.

¹⁵⁷ Akçuraoğlu, “Türk Tarihinin Devrelere Taksimi”, s.112.

Görüldüğü gibi Yusuf Akçura'nın yeni dönemleştirmede ana çıkış noktası Cengiz Han ve onun kurduğu imparatorluktur. Akçura bu dönemleştirme ile Osmanlı vakanüvisleri'nin çıkış noktası olan, İslamiyet'in Türkler tarafından kabulünü Türk tarihine entegre ediyordu¹⁵⁸. Böylece Türk tarihi İslamiyet öncesine götürülecek ve uluslaşma açısından milletin eski tarihine vurgu yapılacaktır.

Akçura'nın bu dönemde yazdığı Tarih'e ait eserlerde yaptığı dönemleştirmeye uygundu. Türk Derneği namına "Cengiz Han'a Dair" başlığı altında verdiği konferansta hem Osmanlı Tarihçileri'nin Türk Tarihine bakış açısını eleştiriyor hem de Cengiz Han'ın Türk Tarihi açısından önemini anlatmağa çalışıyordu¹⁵⁹.

Akçura bu konuda şöyle diyordu:

"Osmanlı Devleti'ne pek çok zararı dokunmuş Napolyon'a, en ziyade şöhretini Osmanlı Türklerine galebeleri ile kazanmış Katerina'ya, tarihlerimizde hiç çekinmeden hiç sıkılmadan "büyük" diyoruz da, Timur'dan, Cengiz'den bahsedecek olunca, isimlerini tahkirci bir sıfatla çiftleştirmeden bir türlü telaffuz edemiyoruz. Cengiz'e Farsların taktığı fitne-engiz, Timur'a bilmem kimlerin uydurduğu pür-şûr vasıfları, lisanımızda o büyük isimlerin mütemmimi gibi gelir. Cengiz'in kopardığı fitne mesela İskender-i Kebirinkinden daha ziyade midir? Timur'un döktüğü kan faraza "Büyük Ramses'inkinden daha fazla mıdır? Öteden beri, büyük, kebir, mefharetli unvanlarını kazanan fatihlerin mümtaz seciyeleri geniş ülkeler zabtetmek ve bunun içinde çok muharebeler edip çok kan dökmek olduğu halde, Cengiz ve Timur'a büyüklük isnat ettirmeyen, onları muttasıl kendi millettaşlarının hakaretlerine maruz kılan illet acaba nedir?"

¹⁵⁸ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.81.

¹⁵⁹ Bkz.Akçuraoğlu, Yusuf, "Müverrih Leon Cahan ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han", *Türk Yurdu*, I (1,2)/1-11, 17 Teşrin-i Sani 1327-5 Nisan 1328, (30 Kasım 1911-18 Nisan 1912), (Akçura'nın Türk Derneği'nde "Cengiz Han'a Dair verdiği bu konferans daha sonra Türk Yurdu Dergisi'nin ilk sayısından itibaren on birinci sayıya kadar seri makaleler halinde yayınlanmıştır).

Bizim kendi büyüklerimizi devamlı tahkir etmemizin nedeni, onların bu sıfatlara layık olmalarından değildir. Ancak onları başkalarının gözleriyle görmemizden, onlara göre değerlendirmemizden, bugün dahi Timurları, Cengizleri hatta Atillaları bize Farslılar veya Farşlılaşmış müverrihler öğretmektedir. Fars ve Arap medeniyetine kapılmış Türklere kendi babalarını, kardeşlerini tahkir edegelmişlerdir.

Biz kendimize, kavmimize, ırkımıza yabancıların gözümüze taktığı gözlükle bakıyoruz. Eğer Türkleri, Türklerin mazisini olduğu gibi görmek istersek, yabancıların taktığı gözlüğü kırıp atarak, vekayia, öz Türk gözümüzle bakmalıyız; yani babalarımızın bıraktığı eser ve vesikaları bizzat tetkik ile ona göre bir hüküm vermeye çalışmalıyız”¹⁶⁰.

Akçura, bu makalesiyle, tarihin milliyetçi bir bakış açısıyla araştırılmasını ve ona göre yorumlanmasını öneriyordu. Bu açıdan Akçura'nın bu makalesi milli tarih açısından gerçek bir manifesto olarak değerlendirilmektedir¹⁶¹.

Ayrıca, Akçura, Cengiz Han'ın fetih hareketini değerlendirirken, onun amacını, Türk-Moğol ve Tatar kavimlerini birleştirmek olarak açıklar¹⁶².

Yusuf Akçura, bu dizi makalelerde, hem yeni yeni oluşan milli tarih görüşünü, İslam ve Osmanlı tarihi ekseninden Orta Asya'ya çekmeyi, hem de Türkçü fikirlere tarihi bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

Akçura, Tarihin milli olmasına büyük önem veriyordu. Ona göre her millet dünya tarihini kendi tarihi içinden görmeye çalışmaktadır. 1925'te yazdığı “Tarihi Görüşe Dair” adlı makalede bu konuyu şu şekilde vurguluyordu.

“Şimdiye kadar her kavim dünya tarihini kendi tarihi içinden görmeye çalışmış ikinci bir tabir ile dünya vekayii kendi tarihinin vakıalarına göre tasnif ve tanzim etmiş iken, Tanzimattan beri Türkçe umumi tarihler, hep Fransa tarihi içinden görülerek yazılmıştır. Bizim mekteplerimizde okutulan umumi Tarih kitaplarında bile

¹⁶⁰ Akçuraoğlu, “Cengiz Han”, s.18.

¹⁶¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.81.

¹⁶² Akçuraoğlu, “Cengiz Han III”, s.50-52.

dünya vakıaları Fransız tarihinin vakıalarına göre tasni, tanzim ve hatta mütalaa olunmaktadır. Cihan tarihine, biz Fransız müverrihlerinin gözlüğüyle bakıyoruz; cihan tarihini Fransız müverrihlerinin gözüyle görüyoruz”¹⁶³.

Akçura’ya göre olaylara başkalarının gözüyle bakmak hatalı bir görüştü ve bize zarar veriyordu. Akçura bu zarara örnek olarak, tarih kitaplarımızda yer alan “Şark Meselesi”ni göstererek, “Şark için bir Şark meselesi mutasavver midir? Eğer vakıalara garpten bakılırsa, bir “Şark meselesi” olabilir. Fakat vakıalara bizim taraftan yani şarktan bakılırsa, bir “şark meselesi” değil, bir “garp meselesi” vardır”¹⁶⁴ diyordu.

Yusuf Akçura’nın Türk Tarihçiliği ve Milli Tarih konularındaki en önemli çalışmaları Cumhuriyet döneminde olmuştur.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kendisini milli devlet olarak tanımlıyordu. Bir İmparatorluk toplumu olan Türk toplumunu uluslaştırma çabalarını, bu dönemde devletin desteği ile Türk Ocakları yürütüyordu. Bu çalışmaların en önemli ayağı Türk Tarihi’nin derinlemesine araştırılmasıydı. Akçura, bu iş için görevlendirilenlerin başında geliyordu.

Yeni Türkiye Devleti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin ilanından sonra kendi deyimiyile “toplumu muasır medeniyetler seviyesine” yükseltmek için köklü inkılâp hareketlerine girişti¹⁶⁵.

Bu inkılâp hareketlerinde temel nokta; temelleri Cumhuriyet öncesine dayanan milliyetçilik ve batıcılık ideolojileri olmuştur. Ancak bu ideolojiler olduğu gibi kabul edilmemiştir. Bu konuyu Peyami Safa şu şekilde ifade etmektedir:

“İnkılâptan evvelki üç cereyanın Büyük Harp’te geçirdiği ilk ve Kurtuluş Harbinde geçirdiği son kanlı imtihanda, İslamcılık fikri şehit oldu ve Türkçülükle Garpcılık fikirleri ağır yaralandı. Bu iki fikrinde yarası, varlıklarını imparatorluk nizamına bağlayan Osmanlılık uzuvları üstündeydi. Atatürk inkılâbı, bu iki fikrin

¹⁶³ Akçuraoğlu, “Tarihi Görüş”, s.350.

¹⁶⁴ Akçuraoğlu, “Tarihi Görüş”, s.350.

¹⁶⁵ Temuçin Faik Ertan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1999, s.270.

kangren olmuş hücrelerini kesip attı ve tekrar hayata kavuşturduğu milliyet-medeniyet prensipleri üstüne yeni Türk bünyesi oturturdu”¹⁶⁶.

Mustafa Kemal, siyasi, sosyal, eğitim ve hukuk alanlarında gerçekleştirdiği inkılâplardan sonra 1930’lu yıllardan itibaren kültür konularıyla ilgilenmeye başladı. Yeni devletin ideolojisine uygun olarak “milli dil” ve “milli tarih” araştırmalarına ağırlık verilerek bu yoldan toplumda “milli şuur”un oluşturulmasına çalışıldı. Çünkü daha önceleri Osmanlı döneminde değişik tarih görüşleri vardı ve genelde İslam tarihine dayalı bir anlayış vardı. II. Meşrutiyet’ten sonra yükselen milliyetçilik görüşüyle beraber milli tarih görüşü de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. I. Dünya Savaşı’yla yıkılan Osmanlı Devleti’nin yerine “hâkimiyet-i milliye esasına dayalı olarak kurulan yeni Türkiye Devleti’nde ümmet anlayışı yerine millet fikri benimsendi. Dolayısıyla din tarihi ya da hanedan tarihi yerine “milli tarih” görüşü ön plana çıktı¹⁶⁷.

Cumhuriyet tarihçiliğinin otuzlu yıllarda “Türk Tarih Tezi” olarak öne sürdüğü görüşlerin şekillenmesi ve tam olarak tanımlanması 1929 ile 1937 yılları arasında oldu. Tezin şekillendirilmesi için ilk adım Mustafa Kemal’in isteği ile atılmıştır. Bazı tarihçiler görevlendirilerek tarih ders kitapları yeniden yazdırılmıştır¹⁶⁸.

Prof. Dr. Afet İnan, Mustafa Kemal’in tarihe ilgisini ve onu “Türk Tarih Tezi”ne yönlendiren sebepleri şöyle açıklamaktadır:

“Atatürk, 1928-29 yıllarında İstanbul Üniversitesi’nde okutulan tarih notlarını inceliyor ve üzerinde işaretler yaptığını görüyordum. O sıralarda H.C. Wells’in “Cihan Tarihinin Umumi Hatları” kitabını dilimize çevirtmiş ve kitap halinde basılmıştır. Ben o tarihlerde İstanbul Fransız Kız Lisesi’nde öğrenci idim. Bir coğrafya kitabında Türklerin “Secondeire” yani ikinci derecede sayılan bir ırka mensup olduğu yazılı idi. Atatürk’e bu kitabı gösterdim. O sırada Prof.E.Pittard’ın “İrklar ve Tarih-Le races et

¹⁶⁶ Safa, *Türk İnkılâbına*, s.58.

¹⁶⁷ Ertan, *Cumhuriyet Tarihi*, s.270.

¹⁶⁸ Büşra Ersanlı Behar, “Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce (Milliyetçilik)*, IV, Editörler: Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul, 2003, s.803.

d'Histoire, Paris 1924" adlı kitabını almıştım. Oradaki bilgiler bu coğrafya kitabına uymuyordu. Bir de Türklerin medeniyet alanındaki eserlerine Fransız Tarih kitaplarında hiç yer verilmemesi, hatta bazen "barbar" deyimini kullanılarak istilacı kavim olarak gösterilmesi dikkatimi çekiyor ve buna üzüliyordum. Atatürk bu endişeli sorum karşısında "Hayır bu böyle olamaz. Bunların üzerinde meşgul olalım" demekle kalmamış, derhal yeni kitaplar getirterek bizzat çalışmaya ve yanındakileri çalıştırmaya başlamıştı"¹⁶⁹.

Bu çalışmaların sonucu 23 Nisan 1930'da toplanan VI. Türk Ocakları Kurultayı'nda alınmıştır. Bu kurultayın 28 Nisan 1930'da yaptığı son toplantısında Atatürk'ün direktifleri ve Afet İnan'ın önergesi ile Türk Ocakları bünyesinde Türk Tarih Heyeti kurulur.

Bu şekilde kurulan ve 16 üyeden oluşturulması kararlaştırılan Türk Tarih Heyeti ilk toplantısını 4 Haziran 1930'da yaparak yönetim kurulunu seçmiştir. Buna göre Başkan, Cumhurbaşkanlığı Umumi Katibi Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey, Başkan Vekilleri Akçuraoğlu Yusuf ve Samih Rifat Beyler olurken Reşit Galip Bey'de umumi katipliğe seçilmiştir¹⁷⁰.

Türk Tarih Heyeti Azaları da şu isimlerden oluşuyordu. Afet Hanımefendi, Tevfik, Vasıf, Akçuraoğlu Yusuf, Samih Rifat, Müze Müdürü Halil, Yusuf Ziya, Sadri Maksudi, Reşit Galip, Reşit Saffet, Mesaroş, İsmail Hakkı, Ragıp Hulûsi, Mükremin Halil, Zakir Kadiri, Hamit Zübeyir Beyler¹⁷¹.

Yusuf Akçura'nın da yer aldığı Türk Tarih Heyeti'nin yaptığı en önemli çalışma, Atatürk'ün telkinleriyle oluşan yeni "Türk Tarih Tezi"ni içeren "Türk Tarihinin Ana Hatları" adındaki kitaptır¹⁷². Bu kitapta, Osmanlı tarihine ayrılan sayfa sayısı II. Bölümün b. kısmında olmak üzere 50 sayfadır. 200 sayfa Türk Devletleri'ne ve

¹⁶⁹ Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, s.1.

¹⁷⁰ Mustafa Uluğ, "Türk Tarih Heyeti", *Türk Yurdu*, Seri III, IV/30, s.58.

¹⁷¹ Uluğ, "Tarih Heyeti", s.59.

¹⁷² Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, s.4.

uygarlıklarına ayrılmış, 100 sayfada diğer uygarlıkların Türk kökenlerine ayrılmıştır. Geri kalan kısımlarda esas olarak Çin, Hint, İran ve Mısır Medeniyetleri işlenmiştir¹⁷³. (toplam 605 sayfa).

12 Nisan 1931 yılında Türk Tarih Heyeti'ni kuran 16 kişilik kurulda iki kişilik bir değişiklikle Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Türk Tarih Heyeti'nin başkanlık Divanı görevde bırakılarak sayman üyeliğe Bolu Milletvekili Hasan Cemil (Çamlıbel) getirilmiştir.

12 maddeden oluşan cemiyet tüzüğü'nün birinci maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin yüksek himayeleri altında ve Ankara şehrinde "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" adlı ilmi bir cemiyet kurulmuştur deniliyor ve yapacağı çalışmalar dördüncü maddede şöyle açıklanıyordu:

- "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti maksadına ermek için aşağıdaki vasıtaları kullanır:
- Toplanıp ilmi müzakerelerde bulunmak
  - Türk Tarihinin menbalarını araştırıp bastırmak
  - Türk Tarihini aydınlatmaya yarayacak vesika ve malzemeyi elde etmek için icab eden yerlere taharri ve keşif heyetleri göndermek.
  - Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin mesaisinin semeresini her türlü yollarla neşre çalışmak"¹⁷⁴.

3 Ekim 1935 tarihinde adı, "Türk Tarih Kurumu"na çevrilen "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"nin kuruluşundan sonra ilk işi liseler için dört ciltlik tarih kitaplarının hazırlanması olmuş, bunu ortaokul ve ilkokullar için hazırlanan tarih kitapları izlemiştir. Bu arada 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde toplanan I. Türk Tarih Kongresi'nin amacı, bu kitaplarda yerini bulan yeni tarih görüşünün ve tarih öğretiminde tutulacak yolun öğretmenlere ve kamuoyuna anlatılmasıdır. Atatürk önce 14 Şubat 1932 tarihli emriyle, tarih öğretmenlerine Temmuz ayında bir kurs

¹⁷³ Behar, *İktidar ve Tarih*, s.121.

¹⁷⁴ Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, s.6.

düzenlenmesini istemiş, Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği yaparak düzenlenen “Tarih Öğretmenleri Kursu” sonradan “I. Türk Tarih Kongresi” adını almıştır¹⁷⁵.

2 Temmuz 1932’de toplanan I. Türk Tarih Kongresi’ne Maarif Vekili Esat Bey başkan seçilmiştir. Ancak kongre boyunca oturumlara Başkan Vekili sıfatıyla Yusuf Akçura başkanlık etmiştir¹⁷⁶.

Kongrenin temel amacı, 1929’dan beri üzerinde çalışılan Türk Tarih Tezi’ni daha resmi bir biçimde geniş anlamda tanıtmak ve çağdaş tarih ders kitaplarını geliştirmektir. Amaç bu olunca doğal olarak kongreye katılanların çoğunluğu da orta dereceli okul öğretmenlerinden oluşacaktı. Katılanların 198’i lise ve ortaokul öğretmenleri, 18’i üniversite profesörleri ya da asistanlar çoğu meclis üyesi olan 25’i de, Türk Tarih Kurumu üyesi idi (toplam 141 kişi)¹⁷⁷.

1929 yılından itibaren ortaya atılan ve 1932 I. Türk Tarih Kongresi ile resmileşen Türk Tarih Tezi’nin amacı üç maddeyle şu şekilde özetlenebilir:

- 1-Türkiye Cumhuriyeti’nin Anadolu üzerindeki varlığını meşrulaştırmak;
- 2-Laisizmin vurgulanması ve yeni ulusal kimliği İslam’ın dışına taşımak bakımından İslam öncesi Türk Tarihi’ne (Orta Asya’ya) uzanmak;
- 3-Dünyadaki diğer çağdaş ve egemen uluslarla eşitler ilişkisi içine girebilmek için bugünkü dünya uygarlığının yaratıcıları arasına Türkleri de koyacak olan Orta Asya merkezli bir kültürel yayılım (difüzyon) tezini savunmaktı¹⁷⁸.

Ancak Tez’in orta Asya’ya yaptığı vurgunun Cumhuriyet öncesi Turancılık ideolojisi ile hiçbir ilgisi yoktu. Mustafa Kemal’in hem Tarih tezi hem de dil tezinin hedefleri Türkiye dışında kalmış Türklerin kültür meseleleriyle ilgilenmekti. Yeni tez, Anadolu’dan hareketle Orta Asya’ya giden Turancılık ideolojinin tersine Orta

¹⁷⁵ Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, s.6.

¹⁷⁶ *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar: Münakaşalar (2-11 Temmuz 1932)*, T.C.Maarif Vekaleti, İstanbul, 1932, s.1.

¹⁷⁷ Behar, *İktidar ve Tarih*, s.139.

¹⁷⁸ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.227-228.

Asya'dan Anadolu'ya yöneliyordu. Bu bir “merkez kaç” model değil, tersine “Merkez çek” modeldir. Bu sebeple siyasi bir gaye taşıyor, sadece kültür ve medeniyet tarihinde Türklerin oynadıkları rollerin gözler önüne serilmesini istiyordu¹⁷⁹.

Akçura'nın, Kongredeki en önemli özelliği gerek Rusya'da gerekse Türkiye'de siyasi etkinlikleri ve Kurtuluş Savaşı sırasındaki aktif katılımı ile gelişen pratiğe dayalı bir “ulusçuluk öğretmeni” oluşudur. Tek başına tarihçilik ve araştırmacılık onun hiçbir zaman esas amacı olmamıştır. Akçura'nın Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurucuları arasında bulunması ve Birinci Türk Tarih Kongresi'ne başkan oluşu onun bu “ulusçuluk öğretmenliği” ile ilişkilidir. Türk siyasal ulusçuluğunun her aşamasında oynadığı bu etkin rol onun, daha iyi yetişmiş olan uzman tarihçiler Fuad Köprülü ve Zeki Velidi'nin önüne geçerek kongre başkanı olmasını sağlamıştır¹⁸⁰.

Yusuf Akçura, Kongrede Türk Tarih yazımı ile ilgili sorunları içeren bir bildiri vermiştir. Kongre boyunca Türk tarihçiliğinin sorunları ve “Tez”in amacı olan milli tarih oluşturma hedefine ulaşmak için uygulanacak yöntemin ne olacağı hakkında sunulan tek bildiri Akçura'nın bildirisidir. Kongrenin son günü olan 11 Temmuz 1932'de sunduğu bildiri “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”dir¹⁸¹.

Akçura bu bildirisinde, Tanzimat, özellikle de II. Abdulhamit döneminin tarihçilik çalışmalarını eleştiriyordu. Akçura'ya göre klasik dönem Osmanlı müverrihleri yazdıkları tarihlerinde dayanak olarak Yahudilerin kutsal kitabı Ahd-ı atik ve Fars-Arap kaynaklarını değişmez doğru olarak kullanıyorlardı¹⁸².

Akçura, Fransa, İngiltere, Almanya gibi büyük devletlerin tarihi kendi çıkarları ve uluslaşma çabaları için nasıl kullandığını ortaya koyarak şöyle diyordu:

¹⁷⁹ Orhan Türkdoğan, *Atatürk'te Milli Devlet Anlayışı*, İstanbul, 1981, s.78.

¹⁸⁰ Behar, *İktidar ve Tarih*, s.176.

¹⁸¹ Akçuraoğlu Yusuf, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar: Münakaşalar (2-11 Temmuz 1932)*, İstanbul, 1932, s.577-607.

¹⁸² Akçuraoğlu, “Tarih Yazmak”, s.583-590.

“Bu söylediklerimden anlaşlmıştır ki tarih, mücerret bir ilim değildir. Tarih hayat içindir, tarih, milletlerin kavimlerin varlıklarını muhafaza etmek, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir”¹⁸³.

Akçura son olarak, Avrupalıların ırkçı nazariyelerinden bahsederek bu nazariyelerin Emperyalist devletler tarafından uydurulduğunu ve hiçbir bilimsel değeri olmadığını savunarak bu konuda kendisi ve başkanı olduğu Türk Tarih Kurumu'nun görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir.

“Biz hakka ve hakikate mugayir olan bu nokta-i nazarı asla kabul etmiyoruz... Biz, Avrupa müstemlekeleri haline getirilen memleketlerin ahalisine müstemlekeci milletler nazarından bakacak değiliz, biz bütün dünyada yaşayan insanları Avrupalılar gibi ve onların derecesinde hukuku haiz adam evlatları telakki ediyoruz; Avrupalıları doyurmak ve semirtmek için halk olunmuş bir nevi hayvan sürüleri gibi değil”¹⁸⁴.

Yusuf Akçura konuşmasının sonunda, kongrenin başkanı olarak Türk Tarih Tezi'nin özelliklerini, amaçlarını ve bu amaç için uygulanacak yöntemi şu sözleri ile özetlemiştir:

“Müddeamızın (tezimizin) en esaslı vasfı, ayrıcı değil birleştirici, zalim değil adil, düşmanlaştırıcı değil barıştııcı olmasıdır. Bu cihetle objektif tetkiklere ilmi terkiplere müstenid müdeamız, manevi ve ahlaki nokta-i nazardan da yüksektir... Bizim tarihte yapmak istediğimiz şey umumi tarihe Avrupalılar tarafından sokulan kıymetleri tetkik ve tenkit ederek bunlara yeni baştan kıymet biçmektir”¹⁸⁵.

Akçura, kongrenin son gününde (11 Temmuz 1932) kapanış nutku olarak yaptığı konuşmada tarihin millet açısından önemini şu sözlerle ortaya koyuyordu:

“Tarih, milli harsın temelidir, aynı zamanda tarih, milletlerin cihandaki mevki ve şereflerini tayin eder; tarih sayesinde bir kavim, yeryüzünde hayat ve saadet hakkının

¹⁸³ Akçuraoğlu, “Tarih Yazmak”, s.605.

¹⁸⁴ Akçuraoğlu, “Tarih Yazmak”, s.607.

¹⁸⁵ Akçuraoğlu, “Tarih Yazmak”, s.607.

hüccetlerini âleme gösterir; tarih sayesinde bir millet, istikbalinin parlak ve sonsuz yollarını açar...”¹⁸⁶

Görüldüğü gibi Yusuf Akçura'nın; II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte geldiği Türkiye'de yaptığı çalışmaların büyük bölümünü milli tarih yaratma çabaları oluşturmuştur. Onun II. Meşrutiyet döneminde başlattığı tarih ilmindeki millileştirme çalışmaları meyvelerini Cumhuriyet döneminde vermiş ve Cumhuriyetin ilk on yılında Atatürk'ün de desteğiyle Türk Tarihi bir imparatorluk tarihi olmaktan çıkarılarak tamamen millileştirilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Yusuf Akçura'nın bir çok önemli tarihçiyi geride bırakarak I.Türk Tarih Kongresine başkanlık yapması onun önceki çalışmalarına yakından ilgilidir.

3.İktisat

Yusuf Akçura'nın da içinde bulunduğu Türkçü aydınlar, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar hakim olan kozmopolit iktisat anlayışı ve batının liberal ekonomik nazariyelerine karşı çıkarak, milli iktisat anlayışını savunmuşlardır. Diğer bütün konularda olduğu gibi iktisadi da, milliyet ideolojisi çerçevesinde düşünen Türkçüler, bu konudaki fikirlerinde “Alman İttihadı” ve yine Alman Friedrich List'in geliştirdiği milli iktisat anlayışından esinlenmişlerdir. Milli iktisat anlayışını savunan Türkçü aydınlara göre, her milletin kendine özgü ekonomik gerçekleri vardır. Bu nedenle olayın milli yönü, ihmal edilmemelidir. Bu bağlamda, her türlü iktisadi faaliyeti gayr-i müslim tebaanın hakimiyetinde olan Osmanlı Devleti'nde devletin güçlenebilmesi için Müslüman Türk tebaanın girişimci olması, her türlü iktisadi faaliyete hakim olması gerekmektedir. Böylece Müslüman-Türk unsur içerisinde güçlü bir orta sınıf oluşacaktır¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Akçuraoğlu, “Kapanış Nutku”, *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar (2-11 Temmuz 1932)*, T.C.Maarif Vekaleti, İstanbul, 1932, s.617-618.

¹⁸⁷ Sarınoy, *Türk Ocakları*, s.229.

Akçura milli iktisat politikasının uygulanmasını savunurken öncelikle devleti bu politikaya sevkeden sebepler üzerinde durmakta ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik bozukluğun nedenlerini Tanzimat'tan itibaren uygulanan siyasetlerde aramaktaydı. Bu dönemi şöyle ifade etmektedir:

“Hükümet, Tanzimat terbi-i dairesinin haliyle meşgul iken, cemiyet, cemiyet olarak değişiyor, lakin bundan pek az şey kazanıyordu. Cemiyetin garplılaşması üzerine Avrupa eşyasına ihtiyaç arttı. Avrupa'dan dökülen fabrika masnuatı bütün Osmanlı pazar ticaretini kaplayıp bütün sanayi-i dahiliyeyi ezdi. Avrupa sermayedarânı, memleketin başlıca menabi-i servetini, bütün büyük ticaretini ele geçirip yerliye meydanı darlaştırdı. Hazain-i evraktan bulup çıkarılmış manası mübhem tozlu fermanları istedikleri gibi şerh ve tefsir ederek yabancılar yerliden ziyade hak kazanır oldu. Sanayi-i mahalliye için, harice karşı konacak ufacık bir sedd-i mümanaat önünde en dost bir devlet bile en dehşetli bir düşman kesiliyordu”¹⁸⁸.

Akçura'ya göre, Osmanlı Devleti'nin iktisadi olarak bozukluğunun en önemli sebeplerinden biride, devletin iktisadi faaliyetlerinde gayr-i müslim tebaanın (Rum, Ermeni, Yahudi), Müslümanlara göre daha aktif olmalarıydı. Bunun sebebini de Avrupalı kapitalistlerin Osmanlı ülkesine geldikleri zaman dini bağlarından dolayı bu gayr-i müslim tebaayla ticaret yapmalarına bağlıyordu. Bunun sonucunda gayr-i müslim tebaa zenginleşirken Müslüman tebaanın parası da Avrupa'ya akıyordu¹⁸⁹.

Tanzimat'ın liberal ekonomi görüşlerini bu şekilde eleştiren Akçura, Tanzimatçıların bu ekonomik sistemi benimsemelerinden de gayr-i Müslim tebaayı sorumlu tutuyordu. Akçura'ya göre o dönemin Osmanlı iktisatçıları genelde Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşuyordu. Durum böyle olunca bu iktisatçılar, kendi menfaatleri için, Avrupa'nın kendi bünyesinden ve kendine uygun olarak oluşturduğu

¹⁸⁸ (A.Y), Akçuraoğlu Yusuf, “Son İnkılâb ve Sevakıbı İle Netaici”, *İctihad (Kahire)*, Sayı:11, Mart 1909.

¹⁸⁹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.177.

liberal ekonomi (kapitalizm) modelini hiçte uygun olmadığı halde Osmanlı ekonomik sistemine uygulamaya çalıştılar¹⁹⁰.

Akçura'ya göre Tanzimat'tan itibaren uygulanmaya başlayan bu çarpık ekonomik model Osmanlı'yı gittikçe zayıflatmış ve Avrupa'nın peyki haline getirmiştir. Bunun sonucunda da memleket gün geçtikçe fakirleşmiştir. Bu fakirleşmenin en önemli sebebi, yabancı sermayenin ülkemize girerek faiz ve borçlanma yoluyla yerli sanayi ve ticaretimizi imha ederek milli sermayemizi çekip götürmesidir¹⁹¹.

Liberal ekonominin Osmanlı Devleti'ni ne hale düşürdüğünü bu şekilde açıklayan Akçura, bu durumdan kurtuluşu milli iktisat projesinde görüyordu. Milli iktisat projesi için öncelikle Türk halkı içerisinde bir "milli burjuva" sınıfının doğmasını gerekli görüyordu.

Türk milletinin iktisadi kurtuluşunu şöyle dile getiriyor: "Nihayet Türk'te kendini topladı. Kendi memleketine iktisaden sahip olmazsa, diğer anasının mahkûmu olacağını anladı. İktisatça kavi olmadan, harsi, siyasi istiklallerin kabil olamayacağını öğrendi"¹⁹².

Akçura, bu milli iktisat projesini, Türkçülük programıyla birleştirerek ulus-devlet olabilmek için, "milli burjuva"nın güçlenmesinin şart olduğunu söyler. Bu şekilde ortaya çıkacak burjuva sınıfı kurulacak ulus-devletin itici gücü olacaktır¹⁹³. Akçura bu konuda şunları belirtir.

"Milliyetçiliğimiz, halka bilhassa köylüye birinci mevki verdimle beraber orta sınıfın, (Türk burjuvazisi)nin teşekkülüne de bizi taraftar etmiştir. Filvaki, Memalik-i Osmaniye'de Türk'ün kurumu vusta-i esnaf ve tüccar teşkilatı alelhusus

¹⁹⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.177.

¹⁹¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.180.

¹⁹² Mehmet Eröz, "Yusuf Akçura'nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri", *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)*, Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s.55-56.

¹⁹³ Aydın, *Modernleşme ve milliyetçilik*, s.220.

Tanzimat'tan sonra, Avrupa sermayedarlığının (kapitalizm), Avrupa büyük sanayi imalîyesinin hücum ve istilası semere-i muzirresi olarak inhitat ve tereddide uğradığından, Osmanlı Türk heyet-i içtimaiyesi, Lehistan'ın son zamanlarında olduğu gibi, yalnız eşraf ve memurin ile köylüden mürekkeb kusurlu ve sakat bir uzviyet haline gelmişti. Lehistan burjuvazisi yalnız Yahudi ve Almanlardan müteşekkil olduğu halde, Devlet-i Osmaniye'nin 19.asır burjuvazisi "garp kapitalizmi"nin komisyoncu ve acentalığını eden Yahudi, Rum, Ermeni gibi yerli gayr-i Türklerle menşe-i milliyelerinin ve tabiyet-i hakikalarının tefrik ve temeyyüzü gayr-i kabil Levantenlerden terekkeb ediyordu. Eğer Türkler kendi içlerinden, Avrupa sermayesinden de istifade ederek, bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olursa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i ictimaiyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktı"¹⁹⁴.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisadi durumu bu şekilde özetleyen Akçura; milli iktisadın temeli olarak gördüğü burjuva sınıfının Osmanlı Devleti için sağlayacağı faydaları ve nasıl ortaya çıkacağını şu şekilde ifade etmiştir:

"İntibah-ı iktisadinin asıl en mühim ciheti, sanat ve ticareti hor gören ve bir Osmanlı Türk'üne layık meşgale ancak askerlikle memurluktur, diyen hatalı ve zararlı zihniyetin değişmesidir. Osmanlı saltanatında Türk burjuvazisi hemen yok gibiydi. Zavallı Lehistan Krallığı'nda olduğu vechile Türkiye'de dahi burjuvazi sınıfını mahkum unsurlar teşkil ediyordu. Osmanlı, yalnız sipahi ve memurdu. Halbuki zamanımız devletlerinin temeli burjuvazidir; muasır büyük devletler, sanatkar, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak teessüs etmiştir. Türk intibah-ı millisi, Devlet-i Osmaniye'de Türk burjuvazisi tekevvününün mebde-i itibar olunabilir ve Türk burjuvazisinin inkişaf-ı tabiisi sekteye uğramayacak olursa, Osmanlı Devleti'nin sağlam taazzuvu temin edilmiş olur"¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.169-170.

¹⁹⁵ (A.Y) Akçuraoğlu, Yusuf, "1329 Senesinde Türk Dünyası"; *Türk Yurdu*, III (5-6)/63, 17 Nisan 1330-30 Nisan 1914, s.262.

Akçura, burjuvazinin tarihsel rolünün önemini Tatar milliyetçiliğinin gelişme seyrini incelerken kavramıştır. Rusya Türkleri içerisindeki Türkçülük fikrinin ortaya çıkışını, çözümlediği yazılarında Kazan, Tatar ve Azeri burjuvazilerinin gelişmişliğine dayandırıyor. Rusya'daki Türklerin; Ruslaştırma çabalarına karşı dinsel ve ulusal kişiliklerini korumalarında en önemli dayanaklarının burjuva sınıfı olduğunu söylüyordu¹⁹⁶.

Burjuva sınıfının; Rusya Türkleri arasında oynadığı rolü bu şekilde ortaya koyan Akçura; özellikle Türk Yurdu Dergisi'nde yazdığı yazılarla Tatar ve Azeri burjuvazisini Osmanlı toplumuna tanıtmaya çalışmıştır¹⁹⁷.

Milliyetçi duyguların gelişmesi konusunda ekonomiye büyük önem veren Yusuf Akçura; yöneticiliğini yaptığı Türk Yurdu Dergisi'nde ekonomiye ayrı bir sütun ayırarak konunun uzmanlarına yazılar yazdırmıştır. Bu uzmanlardan en önemlisi bir sosyalist olan Parvus (Alexandr Helphand)'tur. 1912-1914 yılları arasında yazılar yazan Parvus'tan sonra iktisat sütunu, milli iktisat tezinin öncülerinden Mustafa Zühdü'nün yönetimine geçmiştir¹⁹⁸.

Akçura'nın düşündüğü milli iktisat politikasının amacı ekonomik bağımsızlıktı. Akçura, "Ekonomik bakımdan kendi kendine yetemeyen, yani ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan bir toplum siyasal bağımsızlığını da yitirmeye mahkumdur" diye yazıyordu. Böyle bir ekonomik bağımsızlık tezini savunmakla birlikte, ılımlı ve giderek gelişen bir değişimden yanaydı. Ona göre Türkiye, Avrupa'nın ekonomik hâkimiyetine birden bire karşı çıkamazdı. Bu nedenle Türk ekonomisi iyice gelişmeden Avrupa'ya karşı siyasi ve ekonomik taarruzdan kaçınmak gerekmektedir¹⁹⁹.

---

¹⁹⁶ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.93.

¹⁹⁷ Aydın, *Modernleşme ve milliyetçilik*, s.221.

¹⁹⁸ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.94.

¹⁹⁹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.95.

Bir Türk burjuvazisinin oluşmasına bu kadar önem veren Akçura; Avrupa tarzı bir kapitalizmde Türkiye'ye gelmesinden çekiniyordu. Çünkü Akçura; Avrupa'da gelişen toplumsal olayların ve ileride kendisinin de beklediği Sosyalist İnkılâbın sebeplerinin Avrupa'daki kapitalizmin toplum içerisinde yarattığı eşitsizlik, adaletsizlik olduğunu düşünmekteydi²⁰⁰.

Türk kapitalizminin veya Türk burjuvasının sınırlarını çizerken şöyle diyordu:

Milli ekonominin, milli, büyük ve küçük sanayinin gelişmesini teşvik ederken iktisadi meselelerde ahlak unsurunun yeri olmadığı görüşünü kabul etmemiz mümkün değildir. Henüz ortaya çıkış aşamasında bulunan Türk burjuvasının diğer sınıflarla maddi çıkarları nedeniyle çatışmasına izin vermemek gerekir. Fakat her yerde ve her zaman olduğu gibi Türk kapitalizmi de ilk devresinde kâr ve zevkten başka bir şey düşünmüyordu²⁰¹.

Kurtuluş Savaşı kazanılarak yeni Türkiye Devleti kurulunca, Akçura, düşüncelerini yeni devletin bağımsızlığının sağlıklı ekonomik ve toplumsal temellere oturtulması üzerine yoğunlaştırdı²⁰².

Akçura 1922 yılında savaş henüz sonuçlanmamışken yaptığı "Cihad-ı Ekber Dair" adlı konuşmasında ekonominin önemini şu şekilde açıklamıştı:

"Bu askeri zafer ne kadar tam, ne kadar büyük, ne kadar parlak olursa olsun, kazanmaya mecbur olduğumuz zaferlerin yalnız birisidir, hiç unutmayalım ki önümüzde kazanılacak birkaç zafer daha var... Bu pişdar muharebesinden sonradır ki, asıl cihad-ı ekberin büyük meydan muharebesi başlayacaktır. Bu meydan muharebesi ne top ve ne tüfekte, ne de Lozan'da olduğu gibi, söz ve kalemle edilmeyecek; bu büyük meydan muharebesinin silahı orak, tırpan, mala, pergâr, örs, çekiç, mancınık, tezgâh, buhar ve makinedir. Bu büyük meydan muharebesi ziraat, sınıat ve ticaret sahasında vukua gelecektir. İşte Türk Milleti, asıl bu iktisat meydan muharebesini

²⁰⁰ Akçuraoğlu Yusuf, "Alaim-i İnkılâb", *Sırat-ı Müstakim*, V/112, 15 Teşrin-i Evvel 1326, s.129-131.

²⁰¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.170.

²⁰² Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.130.

kazandığı zamandır ki isbat-ı rüşd edecek, hür, müstakil, müreffeh milletler arasına girebilecektir”²⁰³.

Ekonominin bağımsızlık açısından önemini, Akçura’dan bir yıl sonra Atatürk’te İzmir İktisat Kongresi’nde şöyle ifade etmiştir:

“Siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferler ile taçlandırmazlarsa elde edilen zaferler kalıcı olamaz, kısa zamanda söner. Bu nedenle en kuvvetli ve parlak zaferlerimizin bize sağladığı ve daha da sağlayacağı faydalı sonuçlardan yararlanabilmek için ekonomimizin, ekonomik egemenliğimizin sağlanması, güçlendirilmesi ve genişletilmesi lazımdır”²⁰⁴.

Akçura Cumhuriyetten önceki milliyetçilik fikrinin gelişe gelişe milli Türkiye Cumhuriyeti’nin ortaya çıktığını belirterek şöyle diyordu:

“Şimdi icap ederki, Türklerin cümlesi müttehidten ve pek çok çalışarak bu milli devleti iktisaden de diğer bazı devletler derecesine getirsinler. Ancak bu sayededir ki, Türkiye devletinin iktisatça istiklal ve hürriyeti, Türkiye halkının da maişetçe vesait ve refahı temin edilmiş olur”²⁰⁵.

Türk milliyetçileri ve Akçura II. Meşrutiyet’ten sonra Avrupa’nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik hâkimiyetine karşı milli iktisat anlayışını geliştirmişlerdi. Bu, Türklerin çıkarlarını korumayı ve bir Türk girişimci sınıfı yaratmayı amaçlayan bir anlayıştı. Ancak Akçura, savaştan sonra milli iktisat anlayışının da yeterli olmadığına kanaat getirmişti. Bu dönemden sonra devletçiliği savunmaya başlamıştır. Devletçilik fikri ilk defa Ekim 1919’da İfham gazetesinde yer almıştır. Kurucuları arasında Akçura’nın da bulunduğu Milli Türk Fırkası’nın yayın organı olan bu gazete, Osmanlı Meclis-i Mebusanı seçimleri hakkındaki programını açıklarken şöyle yazıyordu. “Ekonomide ve sosyolojide o (Akçura) halkçılık ve devletçilik ilkelerinin Türklerin hissiyatına, geleneklerine, bugünkü ve gelecekteki çıkarlarına en uygun ilkeler

²⁰³ Temir, *Yusuf Akçura*, s.66-67.

²⁰⁴ *Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri*, İstanbul, 2001, s.415.

²⁰⁵ Eröz, “İktisadi Görüşler”, s.56-57.

olduğuna inanıyor”. Bu ilginç bir bilgiydi. Çünkü o döneme kadar devletçilik kavramı hemen hemen hiç duyulmamıştı. Akçura; bu yöntemi Türk burjuvazisinin sermaye sıkıntısını çözecek bir yol olarak düşünüyordu²⁰⁶.

Zaten 1923 yılından itibaren uygulanan iktisat politikası, bazı olumlu gelişmelere karşın, istenilen düzeye ulaşmaktan uzak kaldı. Devletin bizzat yapmasından çok, devletin desteklemesiyle biçimlenen iktisat politikasında liberal olarak adlandırılabilir bir ortamda özel kesimin ekonomiyi kalkındırma yükünü taşıyamayacağı anlaşılmıştı²⁰⁷.

Yusuf Akçura'nın ortaya attığı devletçilik anlayışı 1920'li yıllarda, dönemin şartları gereği, tartışılarak gelişmiş ve 1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra yavaş yavaş uygulanmaya başlanmıştır. 1931 yılına gelindiğinde devletçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma programının esaslı bir maddesi olarak benimsenmiştir²⁰⁸.

Görüldüğü gibi Akçura, II. Meşrutiyet yıllarından beri savunduğu Türk sermayedar sınıfına dayalı Milli İktisat Politikasından Türkiye'de yaşanan sermaye ve sermayedar sınıfı sıkıntısı nedeniyle Devletçi ekonomi anlayışına geçmiştir. 1930'lu yıllarda Türkiye'de uygulanmaya başlayan devletçilik anlayışı Akçura'nın anlayışına oldukça yakın görünmektedir. Zira Atatürk'ün çeşitli dönemlerde yaptığı konuşmalar değerlendirildiğinde, bu ortaya çıkmaktadır. Atatürk'ün devletçilik anlayışı şu şekilde özetlenebilir: “Türkiye'deki devletçilik, özel kesime ve kamu sektörüne paralel fonksiyonlar tanıyan bir karma modeldi. Bir orta yoldu. Modelin iki sektörü ayıran sabit bir sınırı olmayacaktı. Sınır çizgisi koşullar göz önünde tutularak sağa veya sola kaydırılabilecekti. Ancak, özel kesimin yerine devleti ikame etmek söz konusu değildi. Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmayacak, ancak hiçbir piyasa başıboş

---

²⁰⁶ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.131.

²⁰⁷ Yüksel Ülken, “Atatürk'ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası”, *Atatürkçülük (2.Kitap) Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, İstanbul, 2001, s.263.

²⁰⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*; Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.290.

birakılmayacaktı. Tüccar, millet emeğinin ve üretiminin değerlendirilmesinde eline ve zekâsına güvenilen bu güvene layık olması gereken adamdı”²⁰⁹.

Gençlik yıllarından itibaren dünyada gelişen olaylarda en önemli faktörün iktisadi meseleler olduğuna inanan Akçura; hayatı boyunca Türk ekonomisinin bağımsız ve milli olması gerektiğini savunmuştur. Cumhuriyet öncesinde bu bağımsızlığı yetiştirdiği ortamdaki Tatar modeliyle açıklamaya çalışan ve buna göre milli burjuva yaratılması gerektiğine inanan Akçura; daha sonra bu düşüncesinden vazgeçerek kurtuluşu burjuva sınıfının korunduğu devletçi modelde görmeye başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanmaya çalışılan burjuva sınıfına dayalı liberal politika ve daha sonra uygulamaya geçirilen devletçilik politikası görüldüğü gibi Akçura'nın fikirleriyle örtüşmektedir.

4-Halkçılık

a) Türkiye’de Halkçılık Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Türkiye’de II. Meşrutiyet’in ilanından sonra aydınlar arasında ilk defa olmak üzere “halk” veya “halkçılık” kavramları tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye’deki halkçılık fikirlerinin kurumsallaşması veya belirgin bir şekilde ortaya çıkması, 1913 (1329) yılında Türk Yurdu Dergisi’nin bir kolu olarak çıkarılmaya başlanan “Halka Doğru” dergisi kanalıyla olmuştur²¹⁰.

“Halka Doğru” Dergisi’nin yazarlarına bakıldığında zaman dönemin Türkçü-Milliyetçi aydınları bu dergi etrafında birleşmişlerdir. Derginin yazar kadrosu şu isimlerden oluşmaktadır.

“Halide Edip Hanım, Aka Gündüz, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, Tevfik Nureddin, Celal Sahir, Hüseyinzade Ali, Humdullah Suphi, Akil Muhtar, Abdulfeyyaz Tevfik, Ali Canib, Ali Suad, Ali Ulvî, Galib Bahtiyar, Kâzım Nami, Köprülüzade

²⁰⁹ Feridun Ergin, “Atatürk ve Türk Ekonomisi”, *Atatürkçülük (2.Kitap), Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, İstanbul, 2001, s.278.

²¹⁰ Temir, *Yusuf Akçura*, s.66.

Mehmed Fuad, Gökalp, Mehmed Emin, Mehmed Ali Tevfik, Memduh Şevket, Nazım Beyler”²¹¹.

Milliyetçiliğin sosyal, iktisadi, ve kültürel hedefleri bu fikrin halka dayandırılmasını gerektiriyordu. Bu nedenle Türkçü aydınlar milliyetçi fikirlerini halka dayandırmaya çalışmışlardır²¹². Bu fikirler dönemin aydınları arasında yavaş yavaş ulusal egemenlik, kamuoyuna dayandırma ve siyaseti halka dayandırma kavramlarının şekillenmeye başladığını göstermektedir.

Türkiye’deki halkçılık hareketi, 19.yy’ın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusyası’nda ortaya çıkan “Narodnizm” (halkçılık) hareketinden etkilenmiştir. Bu etkiyi Akçura şöyle ifade etmiştir. “Halka gitmek, bu da, müsavatperver, şefkatkar, idealist Rus dehasının bir ibda-i mahsusus idi”²¹³.

Narodnizm (Norodniçestuo-halkseverlik) hareketi 1860’lı yıllardan itibaren Rus aydınları arasında bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Rus aydınları bu dönemde, Rus köylüsünün hayatını, tabiatını, ahlakını ve temayüllerini inceleyerek, halk için ne yapılabileceğini araştırmışlardır. Bu araştırmaların sonucunda aydınlar şu kaniya varmışlardır. Rus köylüsü cahil ve ilkeldir.. ona okuma yazma öğretmeliyiz ve hayatın gerçeklerini de biz ondan öğrenmeliyiz. Bu halkı kendimize yükseltmeyi gerektirmez; aksine biz ona doğru alçalmalıyız²¹⁴.

Rus Norodniklerine göre, Rus köylüleri arasında toprağın bütün köylülerin ortak mülkü olması (Obşçına) şeklinde bir çeşit sosyalizm örneği bulunmaktadır. Rus aydınları, köylüler arasında bulunan bu sistemi, Rusya’nın sosyalizm-kollektivizm sistemine geçişi için bir dayanak noktası olarak görmüşlerdir. Onlara göre Rusya’nın

²¹¹ “Halka Doğru’nun Daimi Yazıcıları”; *Halka Doğru*, 5 Eylül 1329, s.1.

²¹² Sarıay, *Türk Ocakları*, s.221-222.

²¹³ Akçura bu ifadeleri Frunze’nin onuruna verilmiş bir resepsiyondaki konuşmasında kullanmıştır. Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.109.

²¹⁴ Abdullah Battal Taymas, *Rus İhtilalinden Hatıralar*, İstanbul, 1968, s.86.

sosyalist sisteme geçmesi için, Avrupa'da beklendiği gibi öncelikle kapitalist ekonomi devresini geçirmesine gerek yoktur²¹⁵.

Norodnizm hareketi, Rusya'da tamamen Rusya'ya özgü olarak ortaya çıkmakla birlikte temelde Marksist ideolojiye dayanmakta ve Çarlık rejimini devirmeyi amaçlamaktaydı²¹⁶.

Rusya'da ortaya çıkan bu halkçılık hareketi Türkiye'ye Rusya'dan gelen Türk aydınlarıyla birlikte gelmiştir. Ancak Halkçılık Türkiye'ye geldikten sonra, Rusya'daki Marksist, sosyalist hüviyetinden sıyrılmış ve tamamen Türkçülük fikrine hizmet etmeye başlamıştır²¹⁷.

Türkçü aydınlar, halkı yakından tanıyıp seviyesini yükselterek aydınlar halk arasındaki uçurumu kapatmayı ve bu şekilde halkla bütünleşmeyi amaçlıyorlardı. Çünkü Türkçülüğün başarısı ancak bu şekilde sağlanabilirdi. Bu nedenle halka doğru gitme hareketi Türkçülüğün en temel ilkelerinden biri olarak görülmüştür. Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyet, aydınların, dikkatlerini daha fazla Anadolu coğrafyasındaki Türk halkına çevirmelerini sağlamıştır. Genç Kalemler Dergisi'nde başlayan dilde sadeleştirme akımları ile halk-aydın kopukluğunu gidermeye çalışan Türkçü aydınlar, Türk Ocakları ve Halka Doğru Dergisi ile bu fikri daha da sistemli hale getirmişlerdir. Bu çalışmalarla aydınların halkın arasına karışarak onların acı tatlı hayatlarını paylaşmasını amaçlamışlardır. Onların gözünde Anadolu artık velinimet olarak belirmeye başlamıştır. Çünkü, milliyetin esaslarını yaratanın halk olduğu, milleti yükseltmek için halkı yükseltmek gerektiği savunuluyordu²¹⁸.

---

²¹⁵ Taymas, *Rus İhtilali*, s.86-87.

²¹⁶ Sarıay, *Türk Ocakları*, s.222.

²¹⁷ Sarıay, *Türk Ocakları*, s.222-223.

²¹⁸ Sarıay, *Türk Ocakları*, s.223.

b) Yusuf Akçura'nın Halk ve Halkçılık Görüşleri

Yusuf Akçura, aydınlar-halk ilişkileri hakkındaki fikirlerini *Halka Doğru Dergisi*'nde "Halka" başlığını taşıyan bir dizi makalede ortaya koymuştur²¹⁹.

Akçura halkı şu şekilde tarif etmektedir. "Halktan muradımız, köylükte yaşayan az toprak sahibi yahut büsbütün topraksız rençberler, sonra şehirlerde geçinen ufak esnaflar ve günlükçüler ve ameleler, ırgatlardır"²²⁰.

Halkı kısaca çiftçi, şehirli küçük esnaf ve amele olmak üzere üç sınıfa ayıran Akçura öncelikle bu üç sınıfın yaşadığı sıkıntıları ve hayat şartlarını açıkça ortaya koymaya çalışmıştır.

Köylülerin kullandıkları tarım alet ve teknikleri çok eski olup çağın çok gerisindedir. Bunlara yeni teknik ve aletleri tanıtacak ve sağlayacak hiç kimse yoktur. Bu şartlarda devam eden tarım faaliyetleri halkın ihtiyacını karşılamamaktadır. Türk köylüsü sermaye sıkıntısı çekmektedir. Ve bu sermayeyi sağlayacak kimse olmadığından köylüler beylerin ağaların dolayısıyla tefecilerin tuzağına düşmektedir. Köylülere kredi vermek için kurulan ziraat bankası daha çok ağalara hizmet ettiği için fakir köylü bundan istifade edememektedir. Ayrıca üretilen malları şehirlere nakledecek vasıta ve yollar olmadığından köylülerin çektiği sıkıntıyla birlikte şehirlerde de tarım ürünlerini bulmak kolay değildir²²¹.

Köylünün içinde bulunduğu durumu bu şekilde özetleyen Akçura, şehirlerdeki esnafın halini "daha kötü" olarak değerlendiriyordu. Öncelikle İstanbul'da eskiden mevcut olan bazı esnaf gruplarının isimlerini sayan Akçura; Avrupa sermayesinin gelişi ile bu esnaf gruplarının ya tamamen ortadan kalktığını ya da çok azaldığını belirtmektedir. Küçük esnafın Avrupa sermayesi karşısındaki yok oluşu sonucunda bu esnafın ya Avrupa mallarının tezgahları olacağını veya köylere geri döneceğini ifade eden Akçura, aslında gayr-i Müslim tebaanın bu tezgahtarlığı da Türk esnafına

²¹⁹ Akçuraoğlu Yusuf, "Halka", *Halka Doğru*, I/22, 23, 25, 27, 30, 31, 1913.

²²⁰ Akçuraoğlu, "Halka", *Halka Doğru* I/22, 5 Eylül 1329, s.169.

²²¹ Akçuraoğlu, "Halka", I/22, s.169.

kaptırmayacağı tesbitinde bulunmuştur. Bütün bunların sonucunda da şehirlerin Türk esnafı köylere kaçacak ve şehirler tamamen gayr-i Müslim tebaaya kalacaktır²²².

Yusuf Akçura; halkın sınıflarından amele ve ırgatların durumunu açıklarken onların daha kötü durumda olduğunu ve ekmek parası bulmakta zorlandığını ifade etmektedir. Ayrıca bu sınıf çocuklarının daha okuma yazma öğrenmeden hamallığa başladığını söylüyordu²²³.

Akçura, üç sınıfa ayırdığı halkın ekonomik durumunu bu şekilde özetledikten sonra bu ekonomiye bağlı olarak halkın iyi beslenemediğini bunun sonucunda da sağlıksız ve güçsüz bir toplum haline geldiğini ifade ediyordu²²⁴.

Halkın durumunu bu şekilde anlatan Akçura; öncelikle bu durumdan kurtulmak için halk-aydın ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini ve “Halka Doğru” hareketinin nasıl bir yol izleyeceğini ortaya koymuştur.

Ona göre aydınlar halkın sorunlarını “Halk doğru giderek köyleri gezerek, esnaf arasına karışarak, onlarla konuşarak, dertleşerek” öğrenecektir. Halkta aynı şekilde aydınlarla ilişki kuracak mektuplarla veya birebir görüşmelerle sıkıntılarını anlatacaktır. Böylece “çalışan halk ile halk için çalışanlar” arasında bağlantı sağlanacak ve kurtuluş elbirliği ile gerçekleşecektir²²⁵.

Akçura Halka Doğru hareketinin yaptıklarını ve yapacaklarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Şimdiye kadar “Halka Doğru”nun vaziyeti minbere çıkmış hatip efendiyi andırır. Halka faydeli olacak iyi şiirler okuyoruz hikâyeler anlatıyoruz... Ama halk bunları anlıyor mu, dinliyor mu? Yoksak biz okurken o tatlı tatlı uyuyor mu? Bundan sonra “Halka Doğru” camiinin döşemesinde, halkın arasında oturan vaizlere benzemek,

²²² Akçuraoğlu, “Halka”, I/22, s.170.

²²³ Akçuraoğlu, “Halka”, I/22, s.170.

²²⁴ Akçuraoğlu, “Halka”, I/22, s.170-171.

²²⁵ Akçuraoğlu, “Halkla”, I/22, s.171.

halka daima beraber bulunmak, konuşmak, dertleşmek onların suallerine cevap vermek, bakışlarından manalar çıkarmak istiyor”²²⁶.

Akçura; halkın geri kalışı ve sıkıntıları dolayısıyla sadece hükümeti sorumlu tutanlara karşı, dönemine göre çok ileri sayılabilecek bir tespitte bulunmuştur.

Hükümeti memurlar topluluğu olarak tanımlayan Akçura, bu memurlarında halk içerisinde çıktığını dolayısıyla bir anlamda hükümetin halkın aynası olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla hükümetin iyi veya kötü icraatlarından halkı sorumlu tutan Akçura “hükümetin iyi olmasını istiyorsak evvela kendimizi düzeltmeliyiz” diye yazmıştır²²⁷. Akçura burada halk eşittir hükümet veya devlet denklemi kurarak bir anlamda demokrasiye vurgu yapmıştır.

Akçura halkın ekonomik durumunu düzeltmek için hükümetin haricinde halkında kendi imkânlarıyla bazı girişimlerde bulunabileceğini yazıyor. Bu girişimlere örnek olarak yakından tanıdığı Rusya vatandaşı olan Türkleri göstermiştir.

Akçura'nın önerisine göre, köylüler ve esnafın kendi aralarında küçük borç cemiyetleri kurarak gerektiği zaman ihtiyaç sahiplerinin ağalar, sarraflar ve sermayedarlar yerine parayı bu cemiyetlerden sağlayabileceklerdir. Bu cemiyetleri her meslek grubu kendi arasında oluşturup daha sonra bütün meslek gruplarını kapsayacak şekilde genişletebilir. Böylece köylüler yalnız başlarına alamayacakları ziraat aletlerini ortaklaşa alabileceklerdir. Böylece çiftçi ve esnaf hükümete ihtiyaç duymadan bir dereceye kadar sıkıntılarını halledebilecektir. Bunun dışında esnaf ve köylüler kendi mahsulat ve mamulâtını doğrudan doğruya kendilerinin pazarlayabilecekleri maldan özellikle yabancı tüccarların elde ettikleri gelirin önüne geçeceklerdir. Çünkü, Anadolu'da üreticiler ürettikleri malları yabancı tüccarlara satmaktadırlar. Çiftçinin veya esnafın sıkıntılı durumundan yararlanan bu tüccarlar malları çok ucuz fiyatlara alarak onları adeta köle gibi çalıştırmaktadırlar²²⁸.

²²⁶ Akçuraoğlu, “Halkla”, I/22, s.171.

²²⁷ Akçuraoğlu Yusuf, “Halkla 2”, *Halka Doğru* 1/23 12 Eylül 1329, s.178.

²²⁸ Akçuraoğlu Yusuf, “Halka 3”, *Halka Doğru*, I/25, 26 Eylül 1329, s.193-194.

Aydın-halk buluşmasının önemini vurgulayan Akçura; bu konuda diğer milletlerden örnekler vermiştir. Bu konuda Balkan milliyetçilerini örnek gösteren Akçura; Bulgar, Sırp, Yunan milliyetçilik hareketlerinde aydın-halk buluşmasının çok önemli rol oynadığını belirtiyordu. O'na göre dünyadaki zengin, bilgili, rahat ve kuvvetli milletlere bakıldığı zaman aydınların sadece şehirlerde kalmadığı ve halk arasına girerek onları aydınlatmaya çalıştığı rahatlıkla görülecektir²²⁹.

Yusuf Akçura'nın Türk toplumunu, Marksist ideolojiden ödünç aldığı toplumsal sınıf kavramıyla temellendirmesi, onu diğer Türkçü ve Halkçı Türk aydınlarından ayırıyordu²³⁰.

Bu ayrılık özellikle halk ve halkçılık kavramlarını sistemli bir şekilde ortaya koyan Ziya Gökalp'in²³¹ fikirleri ile olmuştur. Çünkü Ziya Gökalp ve dönemin Osmanlı aydınlarının büyük bir kısmı, halkçılık konusunda tamamen sınıflar dışı, dayanışmacı, (solidarist) bir halk kavramını savunuyorlardı²³².

Türk toplumunu toplumsal sınıf kavramından yola çıkarak çözümlemesi Akçura'yı "çoğulcu" sayılabilecek bir siyasal anlayışa ulaştırıyordu. Batı demokrasilerindeki siyasal partileri incelediğinde şöyle bir saptama yapmıştı: "Her memleketin fark-ı siyasiyesi, sunuf-ı içtimaiyesinin haritasıdır" Öyleyse, "fırkaların teessüsünde, münacaâtında, itilafında asıl âmil..., mesail-i fikriye değil, içtimai sınıfların maddi menafi" idi²³³.

Akçura; Milli Mücadele sonrası Türk toplumunda mevcut olan toplumsal sınıfları, küçük toprak sahibi köylü çiftçiler orta ve büyük çiftlik sahipleri ve şehirlerdeki küçük ve orta büyüklükteki esnaflar olarak belirlemiştir. Bu noktadan hareket eden Akçura, gelecekte Türkiye'de ortaya çıkacak siyasi partileri ve bu

²²⁹ Akçuraoğlu, Yusuf, "Halka 5" *Halka Doğru*, I/31, 7 Teşrin-i Sani 1329, s.237.

²³⁰ Sarıay, *Türk Ocakları*, s.230.

²³¹ Sarıay, *Türk Ocakları*, s.223.

²³² Aydın, *Modernleşme milliyetçilik*, s.222-223.

²³³ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.132.

partilerin hangi toplumsal sınıflara dayanabileceklerini tartışarak şu sonuca varmıştır: “Bu sınıflardan birincisi ve üçüncüsünün bir kısmı, bir demokrat fırkasını; ikincisiyle üçüncüsünün diğer kısmı, bir nasyonal liberal fırkasını tevlid edebilir”. Akçura’ya göre Türkiye’de yabancı sermayesinin tahakkümü her iki partinin de milliyetçi duyguya sahip olmasını sağlayacaktır. Büyük sanayinin gelişmesi de sosyalist ve komünist fırkaların kurulmasına neden olacaktı. Ayrıca Akçura bu sınıfsal temele dayalı partilerin koalisyon yaparak uzlaşamayacağını düşünmektedir²³⁴.

Türkiye’nin gelecekteki siyasi yapısını bu şekilde özetleyen Akçura; yeni Türk Devleti’nin hangi toplumsal güçlere dayanması gerektiği konusunda da bazı önerilerde bulunmuştur. Doğuda patlak veren Şeyh Sait İsyanı’ndan birkaç ay sonra verdiği bir konferansta Türkiye’nin batı demokrasileri tarzında, yani demokratik, ulusal, bağımsız, liberal (bazı şartlarla) ve girişimci bir devlet olabilmesi için toplumsal koşulların neler olduğunu belirtiyordu²³⁵.

Akçura’ya göre, Türkiye Cumhuriyeti’nin öncelikle yapması gereken şey medenileşme yolunda engel olan faktörleri ortadan kaldırmaktır. Bu engeller Şeyh Sait İsyanı’nda olduğu gibi gerici din adamları ve onlarla ittifak yapmış olan büyük toprak sahipleri (ağlar, hanlar, beyler, sultanlar)’dır²³⁶.

Akçura’nın 1925 yılında ortaya koyduğu bu görüşlerin benzerini Atatürk’ün 1923’te yaptığı bir konuşmasında görmekteyiz. Atatürk şöyle diyordu:

“Gerici fikirler güdenler belirli bir sınıfa dayanacaklarını sanıyorlar. Bu katiyen bir vehimdir, zandır. İlerleme yolumuzun üstüne dikilmek isteyenleri ezip geçeceğiz. Yenilik vadisinde duracak değiliz. Dünya müthiş bir cereyanla ilerliyor. Biz bu ahengin dışında kalabilir miyiz”²³⁷

²³⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.132.

²³⁵ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.181.

²³⁶ Akçuraoğlu Yusuf, “Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife”, *Türk Yurdu*, 2.Seri, III/13, Teşrin-i Evvel 1341-Ekim 1925, s.12-13.

²³⁷ Neda Armoner, “Atatürk-Din ve Laiklik”, *Atatürkçülük (2.Kitap)*, *Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, İstanbul, 2001, s.333.

Akçura'ya göre modernleşme önündeki en büyük engel olan bu gerici (irticacı) sınıfın tasfiyesinin en kolay yolu, Osmanlı toprak sisteminden gelen zeameti kaldırmak ve acilen köylü çiftçilerin lehine bir toprak reformu yapmaktır²³⁸.

Akçura'nın bu önerisine paralel olarak Cumhuriyet döneminde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Üreticilerin durumlarını düzeltmek için ilk adım olarak Aşar Vergisi kaldırıldı. Ayrıca çiftçileri desteklemek amacıyla birçok kanun çıkarıldı. 8 Haziran 1929'da Topraksız Çiftçiye Toprak Verilmesi Hakkında kanun çıkarıldı. Böylece Atatürk, ülkenin en önemli gelir kaynağı ve geçim vasıtası olan ziraat sahasında verimin artırılmasını gayret edildi²³⁹. Çünkü Atatürk'ün de dediği gibi "Bizim milletimizin esas unsuru köylüdür, çiftçidir, çobandır"²⁴⁰.

Akçura'nın toprak reformundan beklediği sonuç şu şekilde özetlenebilir: Talepleri karşılanmış köylüler, modern devletin dayanağı haline gelecek; bu da ulusal burjuvazi'ye, iktidarı başka hiçbir güçle paylaşmadan devleti yönetme olanağını sağlayacaktır. Böylece ilerleme yanlısı iki toplumsal sınıfa dayanan Türkiye Cumhuriyeti, batılı, modern bir devlet haline gelecektir. Ayrıca bu devlet, çıkaracağı toplumsal yasalarla işçi sınıfının ihtilalci eylemlerini de engelleyecektir²⁴¹.

Yusuf Akçura'nın Halk ve Halkçılık kavramlarıyla Atatürk'ün Halkçılığı arasında önemli bir fark olmamakla birlikte Atatürk'ün Halkçılık anlayışında Akçura'nın sınıfsal tahlillerinin yeri yoktur. Zira Atatürk Halkı sınıflara değil Ziya Gökalp gibi mesleki gruplarına ayırıyordu. Atatürk'e göre başlıca meslek grupları şöyledir: "Çiftçiler, Küçük Sanat sahibi ve esnaf, Amele ve İşçi, Serbest meslek sahipleri, sanayiciler tüccarlar ve memurlar"²⁴².

²³⁸ Akçuraoğlu, "Asri Türk Devleti", s.15.

²³⁹ Ertan, T.C., *Tarihi*, s.284.

²⁴⁰ *Atatürkçülük (1.Kitap)*, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, İstanbul, 2001, s.97.

²⁴¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.134.

²⁴² *Atatürkçülük (3.Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi*, İstanbul, 2001, s.43.

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet ideolojisi, Akçura'nın sınıfsal tahlillerinin tersine, Gökalp'in "sınıfsız kaynaşmış bir külte" sloganıyla özetlenen dayanışmacı (solidarist) halkçılık anlayışını benimsemiştir²⁴³.

Ayrıca Akçura yukarıda belirtildiği gibi ileride kurulacak siyasi partilerin toplumsal sınıflara dayanacağını düşünüyordu. Bu toplumsal sınıflarında farklı menfaatleri olduğu için bunlara dayanarak kurulmuş partiler koalisyon yapamazdı.

Ancak Atatürk bunun tam tersini düşünüyordu. Bazı ülkelerde siyasette çeşitli sınıflara dayanan meclisler ve partiler kurulması teorilerine karşı çıkarak şöyle diyordu: "Bu durumda seçim, millet kişilerinin çoğunluğu tarafından değil, gruplar tarafından ve grupların sahip olduğu çıkar derecesine uyumlu olarak sonuçlanacaktır"²⁴⁴. Sınıf teorilerine bu şekilde karşı çıkan Atatürk, "Biz, memleket halkı, kişi ve çeşitli sınıf mensuplarının birbirlerine yardımlarını aynı kıymet ve nitelikte görürüz. Hepsinin çıkarlarının aynı derecede ve aynı eşitlik duygusu ile karşılanmasına çalışmak isteriz (...) Bizim düşüncemizde, çiftçi, çoban, amele, tüccar, sanatkar, asker, doktor, kısacası herhangi bir sosyal müessesede çalışan vatandaşın hak çıkar ve hürriyeti eşittir"²⁴⁵.

Ayrıca Atatürk kurduğu siyasi partinin (CHF) bütün halkı kapsadığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Bunların her birinin (meslek grupları) çalışması umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensipleri istihdaf ettiği (karşısına koyduğu) gaye sınıf mücadeleleri yerine nizam ve dayanışma temin etmek ve birbirini çürütmeyecek suretle menfaatlerde ahenk temin etmektir. Menfaatler tabiatıyla marifet ve çalışma derecesine göre olur"²⁴⁶.

Bununla birlikte Akçura'nın ve Atatürk'ün halkçılık anlayışı milliyetçi temelde birleşmektedir.

²⁴³ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.224.

²⁴⁴ *Atatürkçülük (3.Kitap)*, s.39.

²⁴⁵ *Atatürkçülük (3.Kitap)*, s.39.

²⁴⁶ Ertan, *T.C.Tarihi*, s.389.

5-İslamiyet

Yusuf Akçura; bütün toplumsal görüş ve fikirlerinde olduğu gibi; İslamiyeti de milliyetçi bakış açısıyla değerlendirmiştir. Dini milliyetin oluşumu için bir birleştirme unsuru olarak değerlendirmiştir.

Akçura'ya göre İslam dini, Hıristiyanlıkta olduğu gibi içinde milliyetlerin doğmasını kabul edecek şekilde değişmelidir. Görüldüğü gibi dinde reform yapılmasını öneren Akçura; gerekçesini şu şekilde açıklıyordu. “Zamanımız tarihinde görülen umumi cereyan ırklardadır. Dinler, din olmak bakımından gittikçe siyasi hâkimiyetlerini, kuvvetlerini kaybediyorlar. İçtimai olmaktan ziyade şahsileşiyorlar. Cemiyetlerde vicdan serbestliği, din birliğinin yerini alıyor. Dinler, cemiyetlerin ek işleri olmaktan vazgeçerek, kalblerin hadi ve mürşitliğini deruhte ediyor, ancak halik ile mahlûk arasında vicdani rabita haline geçiyor. Dolayısıyla dinler ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı ve hatta hizmet edici olarak, siyasi ve içtimai ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar”²⁴⁷.

Akçura II. Meşrutiyet'in ilk yıllarından İslamiyet'te bir reform yapılmasını gerekli görüyordu. Akçura'ya göre İslamiyet'te reformun temelinde medrese reformu yatıyordu. İslamiyet'in ilerleme düşüncesine uyum sağlaması, bizzat medreselerin bünyesinde gerçekleşmekteydi²⁴⁸.

Medreselerin reforma tabi tutulmasını öneren Akçura; Tanzimat'tan sonra - Osmanlı'da uygulanan eğitim politikasını eleştiriyordu. Çünkü Tanzimat'ın eğitim politikası, medreseleri olduğu gibi bırakarak bunların yanında tamamen batı tarzı eğitim veren modern okullar açıyordu. Bunun sonucunda da Osmanlı toplumu; Ortaçağ zihniyetine göre eğitim almış medreseliler ve tamamen batı tarzında eğitim alan ve milletine yabancı mektepliler olarak ikiye ayrılacaktı. Akçura'ya göre bu

²⁴⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.34-35.

²⁴⁸ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.106.

ikiliğin önüne geçmenin tek yolu; medreselerin eski haliyle muhafaza edilerek yanında yeni okulların açılması yerine medreselerde ciddi ıslahatlar yapılarak klasik dönemdeki darülfünûn (üniversite) olma niteliğine döndürmektedir²⁴⁹.

Dini, milliyetin oluşmasında en önemli unsurlardan biri olarak gören Akçura; Osmanlı aydınlarının dini ritüellere karşı kayıtsız kalmalarını eleştiriyordu.

Akçura Kurban Bayramı münasebetiyle yazdığı bir makalede Osmanlı aydınlarının bayram havasından çok uzak ve kayıtsız olduğunu tespit ederek bunun çok tehlikeli bir durum olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre, “bayramlar cemiyet makinesinin yağı gibidir”²⁵⁰.

Akçura bu eleştirisinde bazı karşılaştırmalar yapmıştır. Bu karşılaştırmalarında öncelikle Avrupa medeniyetinin bayramlara verdiği önemi belirtmiş ve Avrupalıların bilinenin aksine oldukça dindar olduklarını belirtmiştir. Bu noktada Avrupalıların dini, toplumsal birliktelikte nasıl kullandıklarını belirtmiştir. Akçura ikinci olarak Kuzey Türklerinden örnek veriyordu. Akçura’ya göre Kuzey Türkleri de dini hassasiyetler noktasında Osmanlı aydınlarından daha ileride ve daha dindardır.

Akçura makalesinde son olarak dinin milletlerin hayatında ne kadar önemli olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

“...Cemiyetlerin, milletlerin yaşamalarında, büyük işler görebilmelerinde daima sebep ve gaye canlı ve ateşli bir iman olmuştur. Dinimizi, imanımızı müstehase halinden çıkarmamak, çıkarmamak mevttir...”²⁵¹

1919 yılında Yusuf Akçura ve arkadaşları, Milli Türk Fırkası’nı kurdukları zaman gazeteci Ahmet Emin Bey, yayınlanan Fırka programı nedeniyle Fırkanın dini

²⁴⁹ (A.Y) Akçuraoğlu Yusuf, “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/79, 25 Şubat 1325/8 Mart 1910, s.5-8.

²⁵⁰ (A.Y) Akçuraoğlu, Yusuf, “Bayram İhtiyacı”, *Türk Yurdu*, III (5,6)/52, 31 Teşrin-i Evvel 1329-13 Kasım 1913, s.68.

²⁵¹ Akçuraoğlu, “Bayram İhtiyacı”, s.69.

görüşüne dair bazı eleştirilerde bulunmuştu. Bu eleştiri üzerine Akçura; Türkçülerin de dini görüşünü yansıtacak şu cevapları vermiştir:

“Biz Türkçüler, dini rabitanın ehemmiyetini yalnız tasdikle kalmadık, daima elimizden geldiği kadar anlatmaya, göstermeye çalıştık. “Dini rabitanın gittikçe fazla ehemmiyet ve samimiyet kesb ettiğini” söylemekle de kalmadık, fazla ehemmiyet ve samimiyet kesb etmesine faalen çalıştık. Nihayet Milli Türk Fırkası’nın programında dini “Milliyetin” unsur-u asliyesinden birisidir, diye tarif ettik”²⁵².

Dini milliyetin oluşumunda en önemli unsurlardan biri olarak gören Akçura; dahada ileri giderek dinin siyasi hayatın dışına itilemeyeceğini düşünüyordu. Akçura bu fikrini şöyle ifade ediyordu.

“Hürriyet ve din yaşadıkça içtimai hayatın en mükemmeli olan siyasetten geriye çektilerilemez. Göz önümüzde misaller az mı? İsimlerini sayıp bitiremeyeceğimiz kadar çok Rum ve Ermeni edebi, hayırlı içtimai cemiyetleri, Yahudilerin Siyonist... makabi cemiyetleri iktisadi esaslarla beraber, din ve hürriyet temeline müstenid cemiyetler değil midir? “Türk harsı”, “İslam dini” siyasetten uzak olsun demek onlar yaşamasın, terakki etmesin, ölsün... demeye muadildir”²⁵³. Görüldüğü gibi Cumhuriyetten önce din’i siyasetin dışında düşünmeyen Akçura; sonraki dönemde bu konu hakkında hiç yazı yazmadığı için ne düşündüğünü tam olarak tespit etmek güçtür. Georgeon, Akçura’nın bu fikri belirsizliğini şu şekilde çözümlenmiştir: “Laikliğin ülkede yerleşmesini kabul etmekle birlikte Akçura, medreselerin kapatılması ölçüsünde köklü önlemlerden yana değildi”²⁵⁴.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Akçura, dini konularla fazla meşgul olmamakla beraber, 1928’de yaptığı millet tanımı, onun millet oluşumunda dinin rolünü eskisi kadar önemsemediğini göstermektedir. Nitekim tanımda şöyle diyordu.

²⁵² Akçuraoğlu Yusuf, “Milliyetçilik Memleketçilik Meselesi”, *Türk Dünyası*, 25 Ekim 1919.

²⁵³ Akçuraoğlu, “Milliyetçilik Memleketçilik Meselesi”, *Türk Yurdu*, 25 Ekim 1919.

²⁵⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği*, s.134.

“Millet ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan toplumdur”²⁵⁵:

---

²⁵⁵ Akçura, *Türkçülük*, s.35.

A-AHMET AĞAOĞLU'NUN HAYATI

Ahmet Aġođlu²⁵⁶ XVIII. yy.da Erzurum'dan Karabağ'a gc ederek burada yerleŖip ilmi yönden ilerlemiŖ, hali vakti yerinde bir ailenin çocuğu olarak 1869 yılında ŖuŖa (ŖiŖe) Ŗehrinde doğdu. Aile büyüklerinin isminin önünde bulunan “Mirza” unvanı onların Ulema sınıfına dâhil olduklarını gösteriyordu ki bunlar Türkçe'den baŖka, Farsça, Arapça ve Rusça biliyorlardı. Ulema sınıfına dâhil olan bu insanların konaklarında sık sık bölgenin din adamları toplanarak dini meseleler üzerinde uzun uzadıya sohbet ederlerdi. Aġaođlu'nun çocukluk yılları bu tartiŖmalar arasında gemiŖtir²⁵⁷.

Babası Mirza Hasan, annesi yarı gcebe yaŖayan Sarıca Ali Türk kabilesine mensup Taze Hanım'dır²⁵⁸. Mirza Hasan oldukça rahat yaŖayan, okur-yazar, Farsça'dan anlayan ve Fuzuli'den ezbere Ŗiirler okuyan birisidir. Aġaođlu'nun yazdığına göre aidiyet veya kimlik olarak İslam'ı yeterli gören, aklına Türklüğü gelmeyen birisi idi. Kendisine “sen kimsin?” diye sorulduğunda “Elhamdülillah Muhammet mmetindenim; Ali aba aŖıkiyım; benim babam Mirza İbrahim onun babası da Kurtlarelinden Hasan Aġadır” derdi. Kurtlareli'nin Ruslar tarafından iŖgal edildiği hatırlatınca “ne var ki? Ne olmuŖ ki? Hamdolsun ezan okunuyor, mescitler duruyor, ahundlar vaz ediyorlar...” diyerek bunları yeterli gryordu²⁵⁹.

Aġaođlu'nun büyük amcası olan Hacı Mirza Mehmed'in onun hayatında önemli bir yeri vardır. Aġođlu'nun “soy baŖkanı” olarak nitelediği Mirza Mehmet ailenin lideri olarak her Ŗeyi ile ilgilenirdi. Ayrıca Mirza Mehmet'in konağı bölgenin ahuntları, mollaları ve eŖrafı için bir toplantı yeriydi. Bu toplantılarda genelde dini

²⁵⁶ Ahmet Aġaođlu'nun ismi Azerbaycan'da ve Türkiye'ye geldikten sonra bir müddet Agayef olarak gemiŖtir. Yazılarına Ahmed Agayef' ismini kullanmıŖtır. Osmanlı taabiyetine geçtikten bir süre sonra “Aġaođlu Ahmed” ismini kullanan Aġaođlu, 1934 soyadı kanunu ile Aġaođlu'nu soyadı olarak almıŖtır. Bu alıŖmada Ahmet Aġaođlu ismi kullanılacaktır. Ancak yazılarına atıfta bulunulurken karıŖıklık olmaması adına kullanılan orijinal isim verilecektir.

²⁵⁷ Akçura, *Türk Devleti'nin öncüleri*, s.201-202.

²⁵⁸ Fahri Aksakal, *Aġaođlu Ahmed Bey*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s.7.

²⁵⁹ Ahmed Aġaođlu, “AltmıŖ Yedi Yıl Sonra”; Samet Aġaođlu, *Babamdan Hatıralar*, Ankara, 1940, s.64.

konular tartışılırdı. Ağaoğlu bu münakaşalar ve toplantılar hakkında birazda küçümseyerek şunları yazmıştır: “Ocakların saçtıkları alevlerden ve durmadan verilen galyan ve nargilelerin dumanları arasında yine durmadan vahi mevzular etrafında münakaşalar yapılırdı. “İmam gaybı bilir mi?”, “İmamın ilmi ezeli midir?”, “Peygamber miracı ruhu ile mi cismi ile mi yaptı?” gibi meseleler üzerinde saatlerce tepişirlerdi”²⁶⁰.

Ahmet’in okula gitme zamanı gelince büyük amca Mirza Mehmet ile Annesi Taze Hanım arasında gizliden gizliye bir mücadele başladı. Çünkü Ahmet’in eğitimi konusunda ikisinin görüşleri farklıydı. Büyük amca sıkı bir dini eğitimden sonra Ahmet’in “müçtehid” olmasını isterken, ahund ve mollalardan hoşlanmayan annesi onun Rusça eğitim veren okullardan birisine gitmesini istiyordu. Böylece annesi Ağaoğlu’nun yönünü “Kerbelâyı Muallâdan, Necefüşraftan Petersburg’a ve Paris’e” çevirmiştir²⁶¹.

Öğrenimine klasik eğitim veren mahallesinin sibyan mektebinde başlayan Ahmet²⁶², aynı zamanda annesinin girişimleri ile gizlice tutulan bir Ermeni hocadan Rusça dersleri alıyordu. Ağaoğlu bu dönemini anlatırken, Rusça’yı çok çabuk öğrendiği halde Farsça ve Arapça’dan hocaların sert ve katı tutumu nedeniyle bu derslerde o kadar başarılı olamadığını ifade eder²⁶³.

Ahmet dil kurslarına devam ettiği sırada bir Rus Ortaokulu’na kayıt yaptırarak eğitime başlamıştır. Şuşa şehrinin ahalisinin yarısı Türk yarısı Ermeni olmasına rağmen bu okulda sadece beş Türk öğrenci bulunmaktadır. İlk Türk-Ermeni ihtilafına Ağaoğlu bu okulda okurken şahit olmuştu²⁶⁴.

Böylece ortaokulu bitiren Ağaoğlu, 1884’te Şuşa’daki tek Rus lisesi olan “Realni Uçilişçe”ye, müfredatında matematik, fen gibi pozitif bilimler olan okula

²⁶⁰ .Ağaoğlu, “Altmış Yedi”, s.65-66.

²⁶¹ .Ağaoğlu, “Altmış Yedi”, s.67-68.

²⁶² Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.203.

²⁶³ .Ağaoğlu, “Altmış Yedi”, s.69.

²⁶⁴ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.204-205.

kaydolmuş²⁶⁵, 1887'de kalan son bir yılına devam etmek üzere kaydını Tiflis Jimnazına alınmıştır²⁶⁶.

1887 yılında lise tahsilini bitiren Ağaoğlu Yüksek Öğrenim için Petersburg'a giderek Politeknik Enstitüsü (Institute Politechnique)'ne giriş sınavlarında başarılı olmuş ancak gözlerindeki rahatsızlığı nedeniyle memleketine dönmek zorunda kalmıştır (1888)²⁶⁷.

Akçura, Ağaoğlu'nun Petersburg'dan dönüşünü gözlerindeki rahatsızlığıyla açıklarken Samet Ağoğlu bu durumun okuldaki hocalardan birinin Ağaoğlu'nu Musevi sanmasına ve Musevilerden nefret etmesi nedeniyle onu reddetmesine bağlamıştır²⁶⁸.

Petersburg'daki tahsilini yarım bırakan Ağaoğlu; yüksek öğrenimini tamamlamak üzere Paris'e gitmeye karar vermiş ve 1888'in Ocak ayının 8'inde Paris'e varmıştır²⁶⁹. Ondan önce Moskova'ya, Petersburg'a Kiev'e gidenler olmasına rağmen Ağaoğlu Rusya sınırlarını asarak tahsil için Avrupa'ya giden ilk Azerbaycanlı genç olmuştur²⁷⁰.

Ağaoğlu Paris'e geldikten sonra Doğu Dilleri Okulu ve College de France'de Hukuk ve Şarkiyat derslerini birlikte yürüttü. Barbier de Maynard, Schegger ve özellikle yakın ilişkiler kurduğu James Darmesteter'den dersler aldı. Ayrıca Paris'teki Jön Türklere özellikle de Ahmed Rıza ile ilişki kurdu. Kısa zamanda Paris'in entelektüel hayatına giren Ağaoğlu; Renan, Taine, Gaston Paris, Jules Lemaitre gibi kişilerle tanıştığı Mary Robinson'un (Mme J.Darmesteter) ve Mme Adam'ın edebi toplantılarına devam etti²⁷¹.

²⁶⁵ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.205.

²⁶⁶ A.Ağaoğlu, "Altmış Yedi", s.76.

²⁶⁷ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.206.

²⁶⁸ S.Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, s.102.

²⁶⁹ A.Ağaoğlu, "Altmışyedi Yıl", s.108.

²⁷⁰ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.206.

²⁷¹ François Georgan, "Azerbaycanlı Bir Entelektüel'in Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa Yılları, 1888-1894, *Toplumsal Tarih*, S:8, Ağustos 1994, s.8.

Ağaoğlu yazı hayatına da Paris'te başlamıştır. 1891-1893 yılları arasında Mme Adam'ın yönettiği ünlü dergi La Nouvelle Revue'ye düzenli olarak yazı yazan Ağaoğlu'nun daha çok Revue Blue olarak tanınan Revue Politigue et litteraire ve Journal des Debats dergilerinde de makaleleri yayınlanmıştır²⁷².

Paris'te altı yıl kalan Ağaoğlu, birlikte yürüttüğü Hukuk ve Şarkiyat bölümlerinden mezun olarak 1894 Mayıs'ın da Paris'ten ayrılmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelen Ağaoğlu; burada dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa ve Kafkasyalı tarihçi Mizancı Murad ile görüşmelerde bulunmuştur²⁷³.

Bir süre sonra İstanbul'dan ayrılan Ağaoğlu, Kafkasya'ya geçmiş ve Tiflis'e yerleşmiştir. Burada Paris'te iken de yazılarını gönderdiği "Kafkas" gazetesinde yazarlığa devam ederken diğer taraftan Tiflis Jimnaz (Lisesi)'inde Fransızca öğretmenliği yapmıştır²⁷⁴.

1896 yılında doğduğu yer olan Şuşa'ya geçen Ağaoğlu, bu seferde oradaki lisede Fransızca öğretmenliğine başlamıştır²⁷⁵. Ağaoğlu'nun Şuşa'da ne kadar kaldığı belli değildir.

Bu sıralarda Bakü'de çıkan ve Azerbaycan'ın zengin petrolcülerinden Hacı Zeynelabidin Tagiyef'in sahibi bulunduğu Rusça "Kaspy" gazetesinin başmuharrirliğine getirilmiştir. Ağaoğlu bu görevle birlikte Bakü Jimnazında ve Bakü Âli Ticaret Mektebi'nde Fransızca Muallimliği'ni de üstlendi²⁷⁶.

²⁷² Georgeon, "Ağaoğlu'nun Fransa Yılları", s.8.

²⁷³ Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin...*, s.213.

²⁷⁴ Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin...*, s.214.

²⁷⁵ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.15.

²⁷⁶ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.214; Not: Akçura Kaspi gazetesinin hangi tarihte çıktığını belirtmezken kaynaklarda bu konuda değişik bilgiler verilmiştir. Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.15'te 1898 tarihini verirken; Betül Aslan, *Kardaş Kömeği*, Ankara, 2000, s.25'te bu tarihi 1881 olarak göstermektedir. Bununla birlikte Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)*, Ankara, 1997, s.16'da Kaspi'nin yayın hayatına başlamasını 1870 tarihine kadar götürmektedir.

1902’de Ağaoğlu’nun telkini ile Zeynelabidin Tagiyev Türkçe bir gazete çıkarmak için Rus hükümetine müracaat etmiş, ancak Rusların Türk ülkelerindeki hakimiyet ve istilasının teorisyenliğini yapan misyoner Nikolay İlminskiy (1822-1891) ve Prof.Semirov’un “Gasprinski’ye verilen izin bile siyasi bir hataydı” şeklindeki ikazları üzerine bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır²⁷⁷.

Bu dönemlerde Azeri halkı Kafkasya’nın en geri halkı durumundaydı. Ahmet Ağaoğlu Azeri halkını uyandırmak amacıyla İsmail Gaspıralı’nın Usul-i Cedid Okulları modelini yaymak için Neşr-i Maarif adıyla bir cemiyet kurmuştur. Ayrıca yazdığı basılmamış eseri İslam ve Ahund (1900) Azerbaycan’da oldukça etkili olmuştur. 1901 yılında ikinci eseri İslama göre İslamlık’ta Kadın (Bakü 1901)’ı yayınlamaya devam etmiştir²⁷⁸.

Ahmet Ağaoğlu’nun Azerbaycan’da Neşr-i Maarif Cemiyeti’nden başka “Difai” teşkilatını kurmuştur. Rusya Azerbaycan’ı işgal ettikten sonra, Kafkaslarda kendisine bağlı Hıristiyan bir topluluk oluşturmak maksadıyla Kafkaslara Ermeni göçlerini desteklemiş ve onların Kafkaslarda yerleşmelerine ön ayak olmuştur²⁷⁹.

Böylece Kafkaslarda belli bir Ermeni toplumu oluşturan Rusya; bundan sonraki yıllarda siyasi, sosyal, kültürel alanlarda her zaman Ermeniler lehine kararlar vererek Azeri ve Ermeni toplumu arasında büyük bir uçurumun oluşmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu eşitsizlik iki toplum arasında çatışmayı kaçınılmaz hale getirdi. 1905’te yaşanan ihtilal ortamı bu çatışmanın ortaya çıkması için uygun bir zemin olmuştur. Şubat 1905’te bir Azeri Türkü’nün Taşnak Ermeni çetelerince öldürülmesi Ermeni-Azeri çatışmasının habercisi olmuştur²⁸⁰.

Rusların her türlü desteği verdiği örgütlü Ermeniler karşısında zor durumda kalan Azeri Türkleri arasında “Difai” adıyla bir örgüt kuruldu. Çoğu Dağıstanlılardan oluşan

²⁷⁷ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.15.

²⁷⁸ Sakal, *Ağaoğlu, Ahmed Bey*, s.17.

²⁷⁹ Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türkleri”nin Anadolu Türkleri’ne “Kardaş Kömeği (Yardımları)”*, ve *Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Ankara, 2000, s.30.

²⁸⁰ Aslan, *Kardaş Kömeği*, s.32-33.

yirmi bin milise sahip bir örgütün az kullanılan diğer bir ismi de “Cemiyet-i İttihadiyye-i İslamiye” idi. “Difai” kelimesi “def edici” ve “Müdafaaya yönelik” anlamlarına karşılık gelmektedir²⁸¹.

Gence’de kurulan teşkilatın kurucusu hakkında kaynaklarda ihtilaf olmasına rağmen büyük olasılıkla Ahmet Ağaoğlu’nun kurduğu teşkilatta ayrıca Azerbaycan’ın önemli simalarından Refibeyli Elekber, Yusufbeyli Nesip Bey, Doktor Hasan Ağaoğlu, İki Kardeş Haşmehmetli Ali Ekber ve Ali Asker gibi şahsiyetler bulunmakta idi²⁸².

Ağaoğlu bu faaliyetlerinin haricinde özel hayatıyla ilgili de çeşitli kararlar almış ve Şuşa’da kaldığı dönemde evlenmek isteyerek muhtemelen 1896 veya 1897 yılında nişanlandığı Sitare Hanımla 1902 yılında evlenmiştir²⁸³.

1905 yılı bütün Rusya Türklüğü için olduğu gibi Ağaoğlu ve Azerbaycan Türkleri açısından da büyük neticeler doğurmuştu. 19.yy.ın sonlarından itibaren Rusya’da çıkan ekonomik kriz ve son olarak Rusya’nın Japonya karşısında yenilmesi Rusya için birinci ihtilalin habercisi olmuştu. 9 Ocak 1905 tarihinde tarihe “Kanlı Pazar Günü” olarak geçen ve Petersburg’daki işçilerin kıyımıyla sonuçlanan olaylarla ateşlenen İhtilal sonucunda Çar II. Nikola meşruti idareye geçmek zorunda kaldı. 30 Ekim 1905’te birtakım “Hürriyet Hakları” tanıyan bir “Manifesto” neşreden Çar; Rusya’da yaşayan herkese “söz matbuat ve toplantı hürriyeti” tanımakta ve “Duma”nın toplanacağını kabul etmekteydi²⁸⁴.

1905 İhtilali’nden sonra Azerbaycan’ın sosyal, kültürel ve siyasi yaşamında yeni bir devir başladı. Türkçe olarak birçok dergi ve gündelik gazeteler çıkarılarak, matbuat alanında önemli gelişmeler oldu. Musiki, tiyatro vs. güzel sanatlar alanlarında ilerlemeler kaydedilirken, eğitim ve edebiyat alanında büyük atılımlar yapıldı. Birçok maarif cemiyetleri, siyasi gruplar ve partiler kuruldu²⁸⁵.

²⁸¹ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.20.

²⁸² Aslan, *Kardaş Kömeği*, s.34.

²⁸³ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.15.

²⁸⁴ Aslan, *Kardaş Kömeği*, s.29-30.

²⁸⁵ Aslan, *Kardaş Kömeği*, s.35.

İhtilalle birlikte gelen özgürlük ortamında harekete geçen Ağaoğlu ve arkadaşları Rus Hükümeti'nden günlük bir gazete çıkarma izni aldılar. O döneme kadar Rusya'da çıkan tek Türkçe gazete Gaspıralı İsmail Bey'in Tercüman"ı idi. Hükümetten izin alınarak çıkarılan "Hayat" gazetesi; 7 Haziran 1905 yılından Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in desteği, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Bey'in müdüriyetleri ve Ali Merdan Topçubaşı'nın imtiyazı ile yayın hayatına başlamıştır²⁸⁶.

1905 yılı sonunda Ali Merdan Topçubaşı ile Ağaoğlu arasında anlaşmazlık çıkınca, Ahmet Ağaoğlu "Hayat" gazetesinden ayrılarak, İsa Aşurbeyli ile birlikte İrşad gazetesini çıkardı. 19 Aralık 1905'te, ilk sayısı çıkan İrşad gazetesinde "Hürriyet, Adalet, Müsavat" ilkeleri savunulmaktaydı²⁸⁷. İrşad'ın kapatılmasının ardından Ağaoğlu tarafından "Terakki" gazetesi çıkarılmaya başlandı. "Terakki" gazetesi de program olarak İrşad'ın devamı niteliğindedir²⁸⁸.

Ağaoğlu matbuat alanında yaptığı çalışmalar dışında, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda da dönemin Azerbaycan'ı için çalışan aydınlarla birlikte bütün oluşumların içinde bulunmuştur. Azerbaycan'ın gelişmesi için bir program hazırlayan Ağaoğlu ve arkadaşları 5 Mart 1905'te Rus İçişleri Bakanı'na bir heyetle isteklerini bildirmişlerdir. Bu heyette Ağaoğlu'da vardır. Bu heyet Rus hükümetinden; eğitim, siyaset, kültür ve askerlik alanlarında Azerbaycan Türklerinin de en az Ermeniler ve Ruslarla rekabet edecek seviyeye ulaşması için ıslahatlar yapılmasını istemiştir²⁸⁹.

1905'ten itibaren Rusyalı Müslüman önderlerin katıldıkları üst düzeyde bir dizi kongre düzenlenmeye başlanmıştır. 1905 Ağustos'unda önde gelen Müslüman seçkinlerin, Nijni Novgorod'da bir araya geldiği toplantıda "Bütün Rusya Müslümanları İttifakı" kurulmuştur. Rusya dahilinde yaşayan bütün Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan bu "İttifak"ın kurucuları Tatar ve Azeri seçkinleriydi. Bu

²⁸⁶ Alaaddin Uca, *Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkiri Ali Bey Hüseyinzade (Turan)'nin Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1997, s.55.

²⁸⁷ Aslan, *Kardaş Kömeği*, s.37.

²⁸⁸ Uca, *Hüseyinzade'nin Hayatı*, s.67.

²⁸⁹ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.18.

siyasal oluşum, Volga Tatarlarının temsilcisi Abdürreşid İbrahim, Kırım Tatarlarının temsilcisi Gaspıralı İsmail ve Azeri temsilcisi Ali Medran Topçubaşı idi. Akçura'nın da bulunduğu bu oluşumda Azerbaycan'dan Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Bey'de vardı²⁹⁰.

Ayrıca 1907'de Bakü civarındaki petrolü bölgeleri Türklerden arındırmayı amaçlayan bir toplantıya Azerbaycan halkının haklarını müdafaa için katılan Ağaoğlu büyük başarı elde ederek bu planı bozmayı başarmıştır²⁹¹.

Hem matbuat sahasında hem de siyasi sahada başarılı bir şekilde mücadele eden Ağaoğlu; Rusların düşmanlıklarını kazanmış ve hükümet tarafından takibata alınmıştı. Çıkardığı İrşad Gazetesi büyük hücumlara uğrayan Ağaoğlu; 3 Temmuz'da Duma'nın dağıtılması sonucu oluşan kaos ortamından kurtulmak için bu sırada Meşrutiyet'in ilan edildiği İstanbul'a geçmeye karar verdi. Bunun üzerine 1908'in sonlarında kendisi ve 1910'da da ailesi İstanbul'a gelmiştir²⁹².

1908 yılında Rusya ve Osmanlı Devleti'ndeki siyasi gelişmeler adeta birbirinin zıttı olarak geliyordu. Rusya'da Meşruti idare yıkılarak yeniden baskı rejimine dönülürken, Osmanlı'da yaklaşık otuz yıldır rafa kaldırılmış olan Kanun-i Esasi tekrar ilan edilerek ikinci kez Meşruti idareye geçilmişti. Rusya'da gelişen baskı rejimi sonucunda burada bulunan ve Ruslar tarafından takibata maruz kalan Türk aydın ve entelektüelleri teker teker İstanbul'a gelmeye başlamışlardı.

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İstanbul'a gelen Türk aydınlarının içinde Ahmet Ağaoğlu'da vardır. İstanbul'a geldikten sonra öncelikle vakıf okullarının müfettişliğini yapan Ağaoğlu daha sonra Süleymaniye Kütüphanesi'nin müdürlüğüne atanmıştır. 1909 Ekim'inden itibaren İstanbul Darülfünü'nda Türk-Moğol Tarihi ve Rusça öğretmenliği yapmıştır. Yazı hayatına İstanbul'da da devam eden Ağaoğlu sırasıyla

²⁹⁰ Ufuk Özcan, *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği (Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın)*, İstanbul, 2002, s.54.

²⁹¹ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.223-224.

²⁹² Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.22.

Sırat-ı Müstakim, Sebilür-Reşad, İslam, Türk Yurdu, Tercüman-ı Hakikat gibi gazete ve dergilerde yazarlık ve başyazarlık yapmıştır²⁹³.

II. Meşrutiyet dönemi bazı yazarlar tarafından haklı olarak Türkçülüğün teşkilatlanma devresi olarak adlandırılmaktadır. Türkçülük fikrini savunan ilk dernek hemen Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl yani 1908 yılında kurulmuştur. 25 Aralık 1908'de Yusuf Akçura başkanlığında kurulan "Türk Derneği" siyasi hayatın dışında sırf kültürel çalışmalar yapmak üzere kurulmuştu. Ağaoğlu dernek kurulurken İstanbul'da olmamakla birlikte Akçura'nın belirttiğine göre arkadaşı Hüseyinzade Ali Bey'le birlikte ilk üye olanlardan biridir²⁹⁴.

Türkçülük fikrini yaymak ve savunmak amacıyla kurulan ikinci dernek Türk Yurdu Derneği'dir. Ahmet Ağaoğlu 31 Ağustos 1911'de kurulan bu derneğin kurucuları arasındadır²⁹⁵. Derneğin kendi adıyla 30 Kasım 1911'den itibaren çıkardığı dergide Ağaoğlu'nun 19 makalesi yayınlanmıştır²⁹⁶.

Ahmet Ağaoğlu bu çalışmalarından baka Türkçülük fikri açısından çok önemli bir yere sahip olan Türk Ocağı'nın kuruluş çalışmalarında da bizzat bulunmuş ve Akçura tarafından ismi Şair Mehmed Emin, Ahmed Ferid Bey ve Doktor Fuat Sabit Bey'le birlikte ocağın kurucuları arasında zikredilmiştir²⁹⁷.

Ağaoğlu bu tür kültürel ve ideolojik faaliyetlerin dışında siyasi sahada da çalışmış ve 1912 yılında Darülfünun'daki memuriyetinden istifa ederek İttihat ve Terakki'nin Meclis-i Umumi Azalığı'na getirilmiştir. Ardından Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresi boyunca (1 Mayıs 1330/1914-21 Aralık 1334/1918) Afyon Karahisar

²⁹³ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.24.

²⁹⁴ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.229-231.

²⁹⁵ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.232.

²⁹⁶ "Memleketlerine Göre Türk Yurdu'na Katkıda Bulunan Yazarlar (Tablo IV)", *Türk Yurdu*, I (1-2), TUTİBAY Yayınları, Ankara, 1998, s.XLI.

²⁹⁷ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.242.

mebusluğu yapmıştır²⁹⁸. Ağaoğlu kendi Tercüme-i Hal'inde Afyon Karahisar mebusluğuna 1915 tarihinde başladığını yazmaktadır.²⁹⁹

Bu sırada Ağaoğlu, kendisi gibi Rusya kökenli Türk aydınları Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali Bey, Abdürreşid İbrahimov, Mükimeddin Beğcen, Çelebizade Mehmed Esad gibi simalarla Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanların Haklarını Koruma Komitesi'nin yada kısa adıyla Türk-Tatar Heyeti'nin kurulması çalışmalarına katıldı³⁰⁰. Bu heyetin en belirgin çalışması 18 Mart 1916'da ABD Başkanı Wilson'a "Rusya Müslümanlarının haklarını koruma ricası" ile çektikleri bir telgraftır³⁰¹.

I.Dünya Savaşı sonlarında Osmanlı Devleti Azerbaycan'ı kurtarmak amacıyla bir askeri hareket düşünmüştür. Bu iş için öncelikle Kafkasya'da Müslümanlardan bir ordu kurmak fikri ileri sürülünce bu orduya refakat etmek üzere Nuri Paşa komutasında "Kafkas İslam Ordusu" adıyla bir ordu teşkil edilmiş ve Ahmet Ağaoğlu'na Nuri Paşa'nın siyasi müşaviri olarak atanarak Azerbaycan'a gitmiştir. Azerbaycan'da kısa zamanda kurulan parlamentonun üyelerinden biri olan Ağaoğlu aynı zamanda Meclis-i Mebusan'daki görevine devam ettiği için aynı anda iki ayrı Türk Devleti'nde mebus olarak görev yapan ilk Türk olmuştur³⁰².

Ancak Azerbaycan'ın istiklali uzun sürmemiş ve Osmanlı'nın Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla durum kötüleşmeye başlamıştır. Bunun üzerine Ağaoğlu İngiltere nezdinde ittifak girişimlerinde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır³⁰³.

Azerbaycan'daki durum iyice çıkmaza girince Azeri Türkleri seslerini duyurabilmek için Paris Barış Konferansı'na bir heyet göndermeyi kararlaştırdılar. Ali Merdan Topçubaşı başkanlığındaki heyette Ahmet Ağaoğlu'na vardır. 7 Ocak 1919'da

²⁹⁸ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.24.

²⁹⁹ TBMM Arşivi, *Ağaoğlu Ahmet (Kars, Dönem 2) Hususi Dosya, Tercüme-i Hal*

³⁰⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliği'nin...*, s.119.

³⁰¹ Sakal, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, s.26.

³⁰² Sakal, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, s.26-27.

³⁰³ Mehmed Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, Haz.Dr.Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın, İstanbul, 1993, s.59.

Azerbaycan'dan ayrılan heyet 20 Ocak'ta İstanbul'a ulaşmıştır. Ancak Ağaoğlu buradan sonra yoluna devam edememiştir. Çünkü 25 Mart 1919 günü Malta'ya gönderilmek üzere tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne götürülmüştür³⁰⁴.

1919 yılından 1921 yılına kadar, birçok Türkçü aydın gibi Ağaoğlu'nu da Malta Adası'na sürülmüş olarak görmekteyiz. Bu nahoş durumda Ağaoğlu'nu yıldırılmamış aksine milli iradesini kamçulamıştır³⁰⁵.

Ağaoğlu'nun Malta'dan kurtuluşu da diğer mahkumlar gibi Ankara Hükümeti'nin başarılarına bağlıydı. II. İnönü galibiyetinden sonra İngilizler Malta'da bulunan 64 mahkumdan 40'ının serbest bırakılmasına karar vermiştir. Serbest bırakılanların içinde Ağaoğlu'da vardır. 28 Mayıs 1921'de İstanbul'a dönen Ağaoğlu dönemin İstanbul'unun kendisi için ne kadar tehlikeli olduğunu anlamış olduğu için Ankara'ya geçmeye karar vermiştir. Bu kararda şüphesiz Ankara Hükümeti'ne duyduğu minnet duygusunun da etkisi olmuştur. Böylece Ağaoğlu İstanbul'a geldikten sonraki bir ay içerisinde Ankara'ya geçmiştir³⁰⁶.

Ağaoğlu'nun Ankara'ya geldiği dönem, Ankara Hükümeti açısından işlerin iyi gitmediği bir döneme tekabül ediyordu. Kütahya-Eskişehir Savaşları Ankara aleyhine geliyor ve karargahın Ankara'dan Kayseri'ye taşınması gerekiyordu³⁰⁷. Bu kritik ortamda Ankara Hükümeti nüfuzunu geliştirmek ve halkın desteğini sağlamak amacıyla Anadolu'ya "İrşad" heyetleri gönderme kararı aldı. Bu karar üzerine Karadeniz sahillerini izleyerek Kars'a kadar gidecek heyete Ağaoğlu tayin edilmiş ve Ağaoğlu Kars'ta bir günlük gazete ve okul kurarak işe başlamıştır³⁰⁸.

³⁰⁴ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.29.

³⁰⁵ İ.Cengiz, "Ağaoğlu Ahmed Bey", *Türk İzi*, Yıl: I/1, Mayıs, 1952, s.15.

³⁰⁶ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.36-38.

³⁰⁷ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.39.

³⁰⁸ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.180.

Ağaoğlu'nun "İrşad" vazifesindeki muvaffakiyeti merkez tarafından takdirle karşılanmış ve bizzat Mustafa Kemal tarafından 29 Kasım 1921 tarihinde henüz Kars'ta olmasına rağmen Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir³⁰⁹.

Bu tayin kararı üzerine harekete geçen Ağaoğlu o sırada Anadolu'ya gelmekte olan Sovyet Diplomatı Semen İ.Aralov ile birlikte Ankara'ya gelmiştir³¹⁰.

1923 yılında Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü görevinden ayrılan Ağaoğlu Hakimiyet-i Milliye'nin başyazarlığına getirilmiş ve yeni kurulan Ankara Hukuk Mektebi'nde Anayasa Hukuku derslerine girmeye başlamıştır³¹¹. Bu arada II. (11 Ağustos 1923-26 Haziran 1927) ve III. (1 Kasım 1927-26 Mart 1931) dönemde Kars Mebusu olarak Parlamentoda görev yapmıştır³¹².

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Hamdullah Suphi önderliğinde tekrar faaliyete geçen Türk Ocakları'nın Birinci Umumi Kongresi'nde (23-25 Aralık 1340/1924) kongreye başkanlık yapan Ağaoğlu³¹³ arkadaşı Yusuf Akçura ile birlikte Ocak bünyesinde oluşturulan Hars Heyeti'ne seçilmiştir³¹⁴. Bundan sonraki dönemde de Türk ocaklarındaki çalışmaları aktif bir şekilde sürmüştür.

Ahmet Ağaoğlu; Türk Ocakları bünyesinde 12 Mart 1931'de "Türk Tarih Heyeti" adıyla kurulan ve Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" adı altında faaliyetlerine devam eden ilmi cemiyetin 2-11 Temmuz 1932'de düzenlediği kongreye katılarak³¹⁵ 1929'dan beri üzerinde çalışılan Türk Tarih Tezi'nin şekillenmesine katkıda bulunmuştur³¹⁶.

³⁰⁹ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.40.

³¹⁰ S:İ.Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Çev.Hasan Ali Ediz, 2.Baskı, Ankara, 1985, s.37.

³¹¹ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.183.

³¹² Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.43.

³¹³ Üstel, *Türk Ocakları*, s.164.

³¹⁴ Üstel, *Türk Ocakları*, s.159.

³¹⁵ Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, s.5-6.

³¹⁶ Behar, *İktidar ve Tarih*, s.139.

1935 yılından itibaren ismi Türk Tarih Kurumu'na çevrilen Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 26 Mart 1932'den itibaren asli üyesi olan Ağaoğlu³¹⁷, düzenlenen I. Türk Tarih Kongresi'nde "İptidai Türk Aile Hukuku ile Hindo-Avrupai Aile Hukuk Arasında Mukayese" adıyla 5 Temmuz 1932'de bir bildiri sunmuştur³¹⁸.

Ağaoğlu, bu dönemde Türkiye'nin siyasi hayatında da görülmektedir. Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla başlamış ancak başarısız olmuştur. Bu başarısız girişimin ardından 1930 yılına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası tek parti yönetimine devam etmişse de Mecliste bir muhalefet fırkasının bulunması fikri ülkede yeni bir siyasi parti arayışını beraberinde getirmiştir. Yeni bir parti kurulması fikrini Mustafa Kemal'de destekleyince onun desteği ile Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur³¹⁹.

1929'da yaşanan dünya ekonomik buhranından sonra Türkiye'de özellikle ekonomik politikalarında devletçilik siyasetine yönelmeye başlamıştır. Aslında mevcut CHF'nin bir türevi olarak kurulan SCF'nin farkı CHF'ye göre oldukça liberal görüşlere sahip olması düşünülmüştü. Bu temelde kurulan partiye dönemin en önemli liberal aydınlarından olan Ağaoğlu'da Mustafa Kemal'in telkinleriyle girmiş ve partinin ideologlarından olmuştur³²⁰.

Parti kurulduktan sonra CHF ile birlikte belediye seçimlerine girmiş ve bu seçim sonucunda büyük tartışmalar ortaya çıkmıştır. Ülkede meydana gelen kaos ortamı nedeniyle Başkan Fethi Bey 17 Kasım 1930'da partisini feshettiğini açıklamıştır³²¹.

Serbest Cumhuriyet Fırkası macerasından sonra Halk Fırkası'na dönmemiş ve mebusluğa da giremeyerek parlamento dışında kalınca Ankara'dan ayrılarak İstanbul Hukuk Fakültesi'nde hocalığa başlamıştır. Aynı zamanda iki arkadaşıyla Akın

³¹⁷ Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, s.216.

³¹⁸ Bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar, Münakaşalar*, s.261.

³¹⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s.64.

³²⁰ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, s.29.

³²¹ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, II*, s.66.

gazetesini çıkaran Ağaoğlu; 1933 Üniversite reformunda emekli edilince kendi köşesine çekilmiştir³²².

Emekliliğe ayrıldıktan sonra yazarlığa devam eden Ağaoğlu son günlerine kadar Kültür Haftası, İnsan, Türklük Mecmuası ve İkdam gazetesine yazılar yazmıştır. Son dönemde iyice rahatsızlanan Ağaoğlu; karaciğer, kalb ve nefes darlığından muzdarip olarak bütün tıbbi müdahalelere rağmen 19 Mayıs 1939'da Nişantaşı'ndaki evinde vefat etmiştir³²³.

Eşi Sitare Hanım kendisinden önce ölmüş olan Ağaoğlu; ardında Süreyya, Tezer, Samet ve Gültekin adında dört çocuk bırakmıştı³²⁴.

B-AHMET AĞAOĞLU'NUN FİKİRLERİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

1-İrancılık

Ahmet Ağaoğlu, biyografisinde açıkça görüldüğü gibi entelektüel gelişimini birbirinden oldukça farklı sosyal ve kültürel çevrelerde tamamlamış bir aydındır. Çocukluk yıllarında ve ilk eğitimi sırasında Şii Mezhebi dolayısıyla oldukça yoğun İran kültürü etkisinde kalan Ağaoğlu, daha sonra ortaokul ve lise öğrenimi sırasında Rus kültürü ile tanışmıştır. Daha sonraki Paris yıllarında daha farklı bir kültürle tanışan Ağaoğlu; özellikle bu dönemde düşünce dünyasında bir bocalama devresi geçirmiştir.

1888 yılında Yüksek Öğrenim görmek için Paris'e giden Ağaoğlu; kayıt yaptırdığı College de France'da ders aldığı James Darmesteter'in muvaffakatıyla kısa zamanda Paris'in entelektüel hayatına girdi. Böylece Ağaoğlu Fransa'nın önemli aydınlarından Ernest Renan, Hyepolit Thaine, Gaston Paris, Oppert, Madam ve Mösyö Dieulafor ve Marie Robinsone'un dersleri de ve sohbetlerinde bulunmuştur³²⁵.

³²² Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.60-61.

³²³ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.62-63.

³²⁴ S.Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, s.59-60.

³²⁵ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.209-210.

Ağaoğlu'nun akademik olarak yetişmesinde etkili olan bu insanların ortak ilgisi İslam dünyası, özellikle de İran din ve kültür tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. Geliştirdiği liberal milliyet teorisi ve İslamiyete karşı polemikleri ile tanınan Renan, din tarihi ve Sami dilleri incelemeleri üzerinde yoğunlaşmış, Darmesteter İran edebiyatı ve Zerdüştinine, Gobineau ise İran tarihi, Babilik ve Aryan dillerine ilişkin çalışmalar yapmıştır³²⁶.

Doğu kökenli bir öğrenci olmasına rağmen Fransa'daki oryantalist çalışmalara katılan Ağaoğlu; büyük olasılıkla himayesi altına girdiği Hocası Darmesteter'in telkinleriyle İran kültür ve medeniyeti hakkında araştırmalar yapmaya başladı³²⁷.

“La Nouvelle Revue”, “Revue Blue” ve Journal de Debats” gibi Paris'in ünlü dergilerinde yazılar yazan Ağaoğlu bu yazılarında İranlı olduğunu vurgulayarak İran toplumunu ele almıştır. Ağaoğlu'nun bunu yapmaktaki amacı Avrupa'da geniş kitlelerin tanımadığı bir toplumu tanıtmak ve var olan olumsuz ön yargıları yok etmektir³²⁸.

Bu dönemde Ağaoğlu'nun bir kimlik sorunu yaşadığı görülmektedir. Türk kimliğine hiçbir aidiyet duymadığı görülen Ağaoğlu kendi aidiyetini veya kimliğini Müslüman dünyası, İran toplumu ve Şiilik olarak açıklar. Dönemin tüm Müslüman aydınları gibi Müslüman devletlerin çöküşünü ve yeniden doğuşlarının yollarını sorgular. Ayrıca bir İranlı gibi ilk önce İran'ın kaderi ile ilgilenir ve İran kültür mirasını kendisininmiş gibi görür. Ayrıca bu dönemde Şiiliğin aslında ayrı bir din olduğunu savunarak militan bir Şiilik sergiler³²⁹.

Ağaoğlu'nun İran ve Şiilik hakkındaki görüşleri aslında dönemin uluslar arası siyaseti ile de ilgilidir. O sıralarda Fransa ve Rusya, İngiltere'ye karşı bir ittifak arayışı içindeydiler. İran üzerinde rekabet eden İngiltere ve Rusya arasında bir tercih yapan

³²⁶ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.23.

³²⁷ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.24.

³²⁸ Georgeon, “Ağaoğlu'nun Fransa Yılları”, s.8.

³²⁹ Georgeon, “Ağaoğlu'nun Fransa Yılları”, s.8.

Ağaoğlu; Fransız etkisi ile Rusya'yı tercih etmekteydi. Akademik hayatını Fransa'da sürdüren biri için bu tercih normal görülebilir³³⁰.

Ağaoğlu'na göre İran'ın bu çatışma ortamından kayıpsız çıkabilmesinin tek yolu İran milliyetinin tek göstergesi olan Şiiliğe sarılmasındadır. Çünkü Şiilik İran'ın milli dinidir ve "İran milliyetinin ifadesidir" Şiiliğin İran'ın milli dini olduğunu kanıtlamak için İran'ın İslamiyet öncesi kültürüne atıfta bulunan Ağaoğlu; Zerdüştlük ile İslamiyeti bağdaştırmaya çalışır: Ona göre Şiilik; İslam öncesi İran'ın milli dini olan Zerdüştlük ile İslamın bir anlamda sentezlenmiş halidir³³¹.

Paris yıllarında tam bir İranlı kimliğine sahip olan Ağaoğlu kendisini Türk olarak tanımlamadığı gibi İranîlik ile Türklüğü karşılaştırır. Bu karşılaştırma sonucu Türkleri İslam ve İran'ın mahvına sebep olmakla suçlar. Sonraki yıllarda Pan-Turkist tarih yazıcılığının iki kahramanı olacak olan Cengiz Han ve Timur'un "korkunç istilalarından" bahseder. Hatta Türklerin barbar olduklarını ifade ederek kadın haklarını gasp ettiklerini savunur³³².

İranlılık ile Türklüğü bu şekilde karşılaştıran Ağaoğlu; İran'ın milli dini olarak gördüğü Şiilik ile Türklerin çoğunlukla mensup olduğu Sünniliği de karşılaştırır. Bu karşılaştırma sonucunda Şiiliğin Sünnilikten daha güçlü bir şekilde millet oluşturduğuna dikkati çeker. Ağaoğlu'na göre Şiilik "ruhunda ilerici" bir dindir, Sünniliğin "uzlaşmazlığından" ve "mutlakiyetçiliğinden" ayrılır. Sünnilik Tanrı'nın her şeye kadir olduğuna inanarak Tanrı ve insan arasında büyük bir boşluk koyarken Şiilik bu boşluğu "üç köprü" ("mehdi, imamlar ve müçtehid") anlayışıyla doldurur³³³.

Ağaoğlu'na göre "müçtehidler" risalelerinde islamı ve Kur'an'ı liberal bir anlayışla yorumlamışlardır. Böylece değişen hayat koşulları karşısında dininde reformu, yenilenmesi sağlanır. Ağaoğlu'nun İslam'ın reforme edilmesine dair bu

³³⁰ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.29.

³³¹ Georgeon, "Ağaoğlu'nun Fransa Yılları", s.9.

³³² Georgeon, "Ağaoğlu'nun Fransa Yılları", s.8.

³³³ Georgeon, "Ağaoğlu'nun Fransa Yılları", s.10.

görüşleri Paris'te tanıştığı ve etkisinde kaldığı Cemalettin Afgani'den etkilenerek savunduğu bellidir.³³⁴

Sonuç olarak Ağaoğlu; Paris yıllarında yazdığı yazılarla ilk milliyetçilik ve milletleştirme tecrübesini yaşamıştır diyebiliriz. Rusya ve İngiltere'nin rekabeti arasında İran'ın ne olacağını düşünen Ağaoğlu çare olarak Şiiliği milli din olarak görüp İran milletini bu din üzerinden inşa etmeye girişmiştir. Çünkü İran'da bozulmamış ve İranlıları bir arada tutacak tek ortak nokta Şiiliktir. Şiiliği tek ortak nokta olarak gören Ağaoğlu; bu dönemde milliyet tanımını Renan'ın tamda dönemin İran'ına uygun olan tanımından almıştır: "Acılar insanları neşeden daha fazla birbirlerine bağlar. Milli hatıralar arasında yaslar zaferlerden daha değerlidir. Çünkü bunlar bazı görevler yükler: Ortak çabaları gerektirir"³³⁵.

Ağaoğlu'nun bu din temelli milliyetçilik anlayışı ileride görüleceği gibi Türkçülüğe geçişten sonra da Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

2-Milliyetçilik

a) İslamcı Milliyetçilik

Fransa yıllarında tam bir Şii aydın görüntüsü çizen Ahmet Ağaoğlu, Azerbaycan'a döndükten sonra büyük bir düşünsel değişim göstermiştir. Fransa'da doğmakta olan İslam Rönesansı'nda İran'ın Fransa'nın Avrupa'da oynadığı rolü oynayacağını düşünen Ağaoğlu, Azerbaycan'a döndükten sonra bu rolü, halen var olan en büyük İslam devleti olarak kabul ettiği Osmanlı Devleti'ne atfetmeye başlamıştır³³⁶. Swietochowski'de dahil olmak üzere bir çok yazar Ağaoğlu'nu bu dönemde Pan-İslamist olarak değerlendirmektedir. Ancak Ağaoğlu'nun Fransa'da İran'ı yüceltip

³³⁴ Georgeon, "Ağaoğlu'nun Fransa Yılları", s.10.

³³⁵ Georgeon, "Ağaoğlu'nun Fransa Yılları", s.9.

³³⁶ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı, 1905-1920*, Çev.Nuray Mert, İstanbul, 1988, s.54.

Osmanlı'yı reddetmesi ve Azerbaycan'da bunun tam tersini yaparak Osmanlı'yı yüceltmesi onun Pan-İslamist olmadığını göstermektedir³³⁷.

Ağaoğlu'nun samimi bir Pan-İslamist olmaması onun Azerbaycan'a geldikten sonra kesin bir dönüşümle Türkçü veya milliyetçi olduğu anlamına gelmez. Bu dönemde ortaya çıkan Milliyetçiliği daha çok İslamcı bir çerçevede Şiiiler ve Sünniler arasındaki bölünmeye karşı mücadele etmekte³³⁸.

Paris'ten döndükten sonra bir süre Tiflis ve Bakü'de öğretmenlik yapan Ağaoğlu; 1900'lerin başlarından itibaren Ali Merdan Topçubaşı, Hüseyinzade Ali, Mehmet Ağa Şahtatinski gibi aydınlarla reformist hareketin öncülerinden olmuştur³³⁹.

Ahmet Ağaoğlu İslami düşünceye dair fikirlerini Paris'te tanıştığı ve etkilendiği Şeyh Cemaleddin Afgani'ye borçludur³⁴⁰. Ağaoğlu'nun İslam'da reform düşüncesi ve modern İslamın evrenselliği içinde Şii-Sünni uzlaşmasını öngörmesi onun Afgani tarzı bir Pan-İslamizm'e yaklaştırmıştır³⁴¹.

Ağaoğlu bu dönemde yazdığı yazılarda Pan-Türkizm'den çok İslami değerleri öne çıkarmaya çalışmıştır. Ancak bu dönemdeki önerileri dolaylı yoldan siyasal bir içerik taşısa da somut bir siyasal programla desteklenmemektedir. "İslamiyette Kadın" ve "İslam ve Ahund" adlı eserlerinde İslam dünyasındaki sorunların çözümü noktasında kadının toplumsal statüsünün iyileştirilmesi ve dil ve alfabenin ıslah edilmesi gibi daha çok kültürel konularla ilgilenmiştir³⁴².

Ağaoğlu "İslamiyette Kadın" adlı eserinde İslam'ın orijinal halinde ilerici olduğunu, kadını yücelttiğini savunarak bugün İslam dünyasındaki kadının durumundan dolayı Fars ve Süryani kültürünü suçlamaktadır. Bu kültürlerin etkisiyle Kuran ve hadislerden uzaklaşan İslami düşüncede kadının durumu Türklerin

³³⁷ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.76; Swietochowski, *Rus Azerbaycan*, s.54.

³³⁸ Georgeon, "Ağaoğlu'nun Fransa Yılları", s.6.

³³⁹ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.45-46.

³⁴⁰ Akçura, *Yeni Türk Devleti*, s.213.

³⁴¹ Murat Yılmaz, "Ahmet Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı", *Türkiye Günlüğü*, S.25, 1993, s.68.

³⁴² Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.29.

İslamiyete girişi tekrar yükselmişse de Fars ve Süryanilerin baskın kültürü bu durumu tekrar eskiye döndürmüştür³⁴³.

Burada Ağaoğlu'nun yavaş yavaş Türk Milliyetçiliği'ne geçtiği görülmektedir. Çünkü şimdi İslam dünyasının gerilemesinden sorumlu tuttuğu İran kültürünü Paris yıllarında yücelterek bütün olumsuzluklardan Türkleri sorumlu tutmaktaydı³⁴⁴.

Ağaoğlu'nun İslamiyetin doğuş yıllarına ve orijinal şekline yaptığı vurgu, ona özellikle mezhepleşme ve İslamda bölünme dönemini saf dışı bırakarak İslamın bütünleştiriciliğini öne çıkarma fırsatı vermiştir³⁴⁵. Ağaoğlu'nun birleştiriciliğe yaptığı bu vurgu yine de onun Pan-İslamist olduğunu göstermez. Çünkü görüldüğü gibi Ağaoğlu Türklüğü yüceltirken Fars kültürünü bütün olumsuzluklardan sorumlu tutmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu'nun Fars-İslam kimliğinden Türk kimliğine geçişi hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerden ilki Murat Yılmaz'a ait olup, Ağaoğlu'nun Milliyetçilik fikrini Paris'te aldığı şeklindedir³⁴⁶. Sakal, Ağaoğlu'nun Paris yıllarında İran kültürüne yakınlığını öne sürerek bunun yanlış bir fikir olduğunu savunmaktadır³⁴⁷. Ancak Sakal'ın bu görüşü Türk Milliyetçiliği açısından belki doğru olabilir ama Murat Yılmaz'ın burada bahsettiği milliyetçilik fikrinin mantığı, temel hareket noktası olduğu için bizce doğru bir görüştür. Çünkü Ağaoğlu'nun Paris'te yaptığı şey rahatlıkla Şii temelli İran milliyetçiliği olarak değerlendirilebilir.

Ağaoğlu'nun Milliyetçilik anlayışında etkilendiği iki kaynak da Paris'te tanıştığı Ahmet Rıza ve Dr. Esat Paşa gibi Jön Türklerle, Paris dönüşü uğradığı İstanbul'da girdiği ilişkiler olarak gösterilebilir³⁴⁸.

³⁴³ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.47-48.

³⁴⁴ Georgeon, "Ağaoğlu'nun Fransa Yılları", s.8-9.

³⁴⁵ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.49.

³⁴⁶ Yılmaz, "Ağaoğlu'nun Milliyetçilik Anlayışı", s.68.

³⁴⁷ Yılmaz, "Ağaoğlu'nun Milliyetçilik Anlayışı", s.68.

³⁴⁸ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.92-93.

Bu konuda en doğru tespiti yapabilmek için dönemin Kafkasya'sındaki siyasi ve sosyal şartları iyi anlamak gerekir. Rusların desteği ile gelişen Ermeni ve Gürcü milliyetçilikleri karşısında, buna tepki olarak ortaya çıkan milli uyanış, Ağaoğlu'nu da derinden etkilemiştir³⁴⁹. Ayrıca 1905'te Rusya'nın Japonlara yenilmesi ve bunun sonucunda da Rusya'da ortaya çıkan 1905 İhtilali, Azeri milliyetçiliğinin yükselişine sebep olurken³⁵⁰, Ağaoğlu da kimliğinin İngiliz emperyalizminden çok Rus Çarlığı tarafından tehdit edildiğini görerek Türklüğe dönmüştür. Buna göre Türk milliyetçiliği daha çok “siyasi bir sistem” olarak karşımıza çıkmaktadır³⁵¹.

Sonuç olarak Ahmet Ağaoğlu da dahil olmak üzere, Rusyalı Müslüman aydınların fikirleri çok çeşitli kaynaklardan gelen etkilere maruz kalarak gelişmişlerdir. Düşünceleri Petersburg, Paris, İstanbul gibi merkezlerden gelen ve Rus oryantalistlerden Afgani'ye, Jön Türklerden Narodniklere, Panslavizmden Sosyalizme kadar geniş bir yelpazeye yayılan çeşitli ve birbiriyle tutarsız etkiler altında biçimlenmiştir³⁵².

Ağaoğlu'nun özellikle 1905 Rus İhtilali'nden sonraki Azerbaycan yıllarında düşünce ve uygulama alanlarında artık milliyetçi görüşlerinin netleştiğini görmekteyiz. Ermeni çetecilerin şiddet eylemlerine karşı kurduğu “Difai” adlı örgütle fiili olarak Türk Milleti'ni savunurken bunu yazılarında da beyan etmektedir. Dönemin Azeri aydınları arasında tartışma konusu olan Sosyalizm ve Milliyetçilik ideolojilerini kendi çıkardığı Terakki gazetesinde şöyle karşılaştırıyordu:

“Sosyalizm, takipçilerini küçümseyemeyeceğimiz, yüksek ve muhteşem bir ideal. Fakat, bu idealin halen bir düş olduğunu dikkate almamız gerekiyor, gerçekleşmesi için bir değil birçok yüzyıl geçmesi lazım. Bu esnada uluslar geliyor ve tümü milliyetçilik denilen aşamadan geçmek zorunda. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Almanların çizgisini izleyerek onun taraftarı olmamızın nedeni budur.

³⁴⁹ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.93.

³⁵⁰ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.39-40.

³⁵¹ Georgeon, “Ağaoğlu'nun Fransa Yılları”, s.11.

³⁵² Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.43.

Aynı makalede Agayev (Ağaoğlu) tavrını açıklayan bir neden daha gösteriyor. “Milliyetçilik” (Nasyonalizm) diyor, “Toplumdaki tüm sınıfları birleştirir”³⁵³.

Ağaoğlu bu sözüyle sınıf temeline dayalı Sosyalizme Durkheime'nin Solidarist (Dayanışmacı) toplum modeliyle karşı koymaktadır. Bu tür bir milliyetçilik anlayışı Ziya Gökalp'in etkisi ile Atatürk Milliyetçiliği'nde de kendini gösterecektir. Zira Atatürk;

“Türk toplumunu teşkil eden köylü, çiftçi, işçi, esnaf, sanatkar, Sanayici, tüccar, serbest meslek sahibi ve memur gibi her çeşit meslek ve zümrelerin, aynı milli toplumun birer unsuru olarak, sosyal adalete uygun esaslar içinde, ahenkli bir tarzda işbirliği yapmalarını” öngörüyordu³⁵⁴.

Böylece Ağaoğlu'nun Türkiye'ye gelmeden önce çeşitli düşünsel evrelerden geçerek Türk Milliyetçiliği fikrinde karar kıldığını görmekteyiz. Ancak bu milliyetçilik anlayışı bütün cedit milliyetçiliğinde olduğu gibi İslami temelli bir anlayıştır.

Bununla birlikte Ufuk Özcan, Cedit hareketini kesin bir ideolojik bütünlüğü olmayan karmaşık bir hareket olarak değerlendirerek bu hareketin ne tam Pan-Türkist ne de tam Pan-İslamist olamayacağını belirtmektedir. Bu özelliği nedeniyle Ağaoğlu ve Ceditçilerin Pan-Türkist ve Pan-İslamist kimliğinden çok, reformcu kimliğiyle değerlendirilmeleri gerektiğini savunur³⁵⁵.

b) Pan-Türkizm

Ahmet Ağaoğlu'nun düşünce yapısındaki kırılma dönemlerinden birisi de Azerbaycan'dan gerginleşen siyasi ortam nedeniyle II. Meşrutiyeti ilan eden Osmanlı Devleti'ne sığındığı dönemdir. Ağaoğlu Türkiye'ye gelir gelmez aldığı memuriyetlerin

³⁵³ Swietochowski, *Rus Azerbaycanı*, s.87. Yusuf Sarınay, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, İstanbul, 1999, s.80.

³⁵⁴ Sarınay, *Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı*, İstanbul, 1999, s.80.

³⁵⁵ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.60-61.

yanı sıra Türkçülük fikrinin teşkilatlanma devresi diyebileceğimiz bu dönemde kurulan oluşumlarda birinci derecede görev almaya başlamıştır.

Ağaoğlu Türkiye'ye geldikten sonra milliyetçi ideolojiye yönelik kurulan Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı gibi dernek ve cemiyetlerde çalışmıştır³⁵⁶.

Ağaoğlu, bu tür milliyetçi oluşumlar içerisinde bulunmasına rağmen onun ani bir fikir değişikliğine maruz kaldığını düşünmek yanlış olur. Çünkü ilk Türkiye yıllarında yazdığı yazılarda kesin bir milliyetçilik hissedilmediği gibi Azerbaycan'da kazandığı "İslamda Reform" ve mezhep birliği gibi konularla meşgul olmuştur. Ayrıca Ağaoğlu; Türkiye'ye geldikten sonra 1909-1911 yılları arasında İslamcı karakteri ile bilinen Hayat ve Mehmet Akif'in başında olduğu İslam'da Reform fikrini savunan Sırat-ı Müstakim gibi dergilerde yazılar yazmıştır³⁵⁷. Ağaoğlu Sırat-ı Müstakim'de yazdığı yazılarda çoğunlukla yakından tanıdığı İran kültür ve medeniyetini Osmanlı çevrelerinde tanıtmak ve Rus-İngiliz tehdidine karşı Osmanlı-İran birlikteliğinin gerçekleşmesini istiyordu.

Ağaoğlu bu konuda yazdığı ve Sırat-ı Müstakim'in iki sayısında çıkan "İran'ın Mazi ve Haline Bir Nazar" adlı makalesinde İran Medeniyeti'nin ne kadar büyük ve eski olduğunu İran tarihiyle ele almıştır. Daha sonra İranlılar ile Türklerin karşılaşmalarını ve İslamiyet'e hizmetlerini açıklamaya çalışmıştır. Ağaoğlu iki milleti karşılaştırdıktan sonra kısaca şu sonuca varmıştır. İran güçlü medeniyeti dolayısıyla İslamiyet'i kabul ettikten sonra da kendi milli benliğini muhafaza etmişken, Türkler karşılaştıkları İran Medeniyeti karşısında asimile olarak bu muazzam medeniyete dahil olmuşlardır³⁵⁸.

Ağaoğlu İran'ın İslam dünyasındaki yerini şu şekilde ifade eder:

³⁵⁶ Bu dönem faaliyetleri hakkında geniş bilgi için Ahmet Ağaoğlu'nun hayatı bölümüne bakınız.

³⁵⁷ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.98.

³⁵⁸ Ahmed Agayef, "İran'ın Maşî ve Haline Bir Nazar I-II, *Sırat-ı Müstakim*, IV/103-104,

“Zaten hassas ve seri-ül infial bir tabiata malik olan bu kavramın fitraten vasi bir kuvve-i tahayyülüne, bir cevher idrak ve müfekkireyi haiz olduğu için Alem-i İslam’da bir mevki-i mahsus kesb etmesi pek tabii idi”³⁵⁹.

Ağaoğlu’na göre Dünya tarihi büyük milletlerin siyasetleri ile şekillenmiştir. Nasıl ki bugün dünya tarihine tesir eden en büyük amil Avrupa milletleriye bir zamanlar Asya milletleri aynı şekilde etkili oluyordu. Bu milletlerden biri de İranilerdir. “İran tarihi mazinin en karanlık, hayalin en uzak bir zamanlarına kadar uzanır. Müverrihler İran için mevcut olmadığı bir zaman göstermemişlerdir. İran insaniyet namıyla beraber doğmuştur”³⁶⁰.

Görüldüğü gibi Ağaoğlu Türkiye’ye gelmiş olmasına rağmen henüz İran etkisinden kurtulmuş değildir. Yazılarında İran kültür ve medeniyetini yüceltirken Türklerin asimilasyona açık olduğu ve kültürel yönden zayıf olduğu görüşünü savunmaktadır.

Ağaoğlu yazılarında kültürel konuların yanında siyasi konulara da değinmiştir. İran üzerinde İngiliz ve Rus emellerinden bahseden Ağaoğlu; İran’ın iki devlet arasında ikiye bölüneceğini belirterek bu durumun Osmanlı Devleti’nin aleyhine olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu işgaller gerçekleşirse Anadolu doğrudan doğruya Rus ve İngiliz tehdidi altına girecektir. Ağaoğlu bu tesbiti yaptıktan sonra bu tehlikeye karşı Osmanlı ve İran’ın birlikte hareket etmesi gerektiğini savunduğu gibi bu birlikteliğin hilafet merkezi olarak Osmanlı Devleti’nin sorumluluğu olduğunu belirtmiştir³⁶¹.

Yazılarından izlediğimiz kadarıyla Ağaoğlu’nun Türkçü görüşleri Türk Yurdu dergisinde belirginleşmeye başlamıştır. İstanbul basınında 1909-1911 yılları arasında yayınlanan yazılarında Türkçülük idealini öne çıkarmayan Ağaoğlu; balkan yenilgisiyle iflas eden Osmanlılık siyaseti sonrası bu ideolojinin yerini doldurmak

³⁵⁹ Agayef, “İran Mazi ve Haline Bir Nazar II”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/104, 13224, s.452

³⁶⁰ Ahmed Agayef, “Ahmed Bey Agayef Efendinin Nutku”, *Sırat-ı Müstakim*, V/112, 1327, s.136.

³⁶¹ Agayef, “Agayef’in Nutku”, s.139-140.

isteyen İslamcılık ve Türkçülük ideolojilerinden Türkçülüğü seçmiştir. Aġoġlu'nun reformist-İslamcı yayın organlarından ayrılarak Türkçü dernek ve yayın organlarına yönelmesi bu seçimin sonucudur³⁶².

Ahmet Aġaoġlu'nun Türkçülük ideolojisi hakkındaki görüşlerine geçmeden önce onun genel olarak Milliyetçilik (Nasyonalizm) fikrinin ortaya çıkışına ve yayılışına dair fikirlerine bakmak gerekir.

Aġaoġlu'na göre Milliyetçilik fikri Fransız İhtilali ile ortaya çıkmış ve Napolyon (Napoleon) Savaşları ile Avrupa'ya yayılmıştır. Bunun sonucunda “aynı ırka mensup, aynı lisanla mütekellim, aynı medeniyet ve tarz-ı hayatı haiz insanlar arasında bir kuvve-i cazibe, bir arzu-yı takarrub husulpezir oldu”. Milliyet fikrinin ortaya çıkışıyla Avrupalı edebiyatçı ve alimler kendi milletlerinin tarihi özellikleri ile ilgili araştırmalar yapmaya başladılar. Romantizm (Romantisme) denen bu akım sayesinde her millet kendi tarihi, kültürü, dili, ırkı ile ilgili bilgileri araştırarak millete mensup fertleri bir arada tutacak özellikleri ortaya koymaya çalıştı. Bunun sonucunda “marifet-i kavmiye” (milli bilinç) oluşarak her millet kendisini kendi özellikleriyle tanımlamaya başladı. Ahmet Aġaoġlu, milliyetçilik fikrinin İslam dünyasına girişini “milliyet asrı” olarak tanımladığı 19. yüzyılda Hıristiyan dünyası ile İslam dünyasının güçlü etkileşimi ve iletişimi ile açıklamaktadır³⁶³.

Aġaoġlu'na göre Avrupa'da ortaya çıkan ve kısa sürede dünyanın öteki kısımlarına yayılan milliyetçilik fikri Türk dünyasında öncelikle Rusya Türkleri arasında yayılmaya başlamıştır. Çünkü milliyet fikrinin ortaya çıkmasında gerekli olan amiller burada mevcuttu. Bu etki sonucu bundan on sene önce Türklük namına hiçbirşey bulunmayan Rusya Türkleri arasında Milliyetçilik oldukça gelişmiştir. Bu noktada kendi hayatından örnek veren Aġaoġlu ilk tahsil yıllarında kendisinin Türk diline ait Fuzuli'nin “Leyla vü Mecnun”undan başka bir şey görmediği halde bugün

³⁶² Özcan, *Aġaoġlu ve Rol Değişimi*, s.104.

³⁶³ Ahmet Agayef, “Türk Alemleri 4”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/5, 12 Kanun-i Sani 1332-25 Ocak 1912, s.81.

Türkçe eğitim veren okullar açılmıştır. Bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan Türk edebiyatını Ağaoğlu milliyetçiliğin ortaya çıkışı olarak değerlendirmiştir³⁶⁴.

Milliyetçilik ideolojisinin ortaya çıkışını ve Türk dünyasına etkisini bu şekilde ifade eden Ağaoğlu Türk dünyası veya Türk Alemi olarak ifade ettiği Türklük coğrafyasını da çizmiştir.

Ağaoğlu, “Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar müphem” diye ifade ettiği Türk aleminin sınırını şöyle tarif etmektedir: Balkan dağları merkez alınmak kaydıyla, Kırım, Kafkasya, İdil ve Volga nehri güzergahında Ufa, Kazan, Moğolistan, Çin, Türkistan’ı, Rus Türkistan’ı, Afganistan, Azerbaycan, Anadolu, Bağdat, Musul, Suriye, adalar Denizi ve Rumeli’yi içine alan geniş bir alandır³⁶⁵.

Görüldüğü gibi Ahmet Ağaoğlu’nun ilgilendiği alan bütün Türk dünyasını içine almaktadır. Bu noktada Ağaoğlu’nu Pan-Türkçü olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak Ağaoğlu’nun Türkçülük hakkındaki fikirleri zamana, mekana ve siyasi gerçeklere göre değişmektedir. Bununla birlikte Ağaoğlu’nun Türk Yurdu’nda yayınlanan Türk Medeniyeti Tarihi adlı makalesini, İslam öncesi Türk Tarihi’ne yaptığı vurgu nedeniyle eleştiren Süleyman Nazif Bey’e verdiği cevapta, en azından tarih olarak Türklüğü bir bütün olarak düşündüğünü söylemek mümkündür. Ağaoğlu, Türk Tarihi’nin İslamın kabulünden sonra ve Osmanlı Tarihi’ni içine alacak şekilde değerlendirilmesini savunan Süleyman Nazif Bey’e şu şekilde cevap vermiştir.

“Siz Türklüğü ikiye bölüyorsunuz: Birincisi Osmanlılık Tarihi ile başlayan Türklük diğeri ise Osmanlı Tarihi’nden evvel yaşamış veyahut Osmanlılığın haricinde bulunan Türkler. Siz bu ikinci kısımları tamamen atıyor, onlardan bahsetmekten nefret ediyorsunuz!

Hâlbuki Türklük uknumu vicdanınızda hakikaten caygir olmuş olsaydı, Türklüğün milliyet ve kavmiyet itibarıyla lâyetecezzi, gayr-i kabil-i inkısam olduğunu

³⁶⁴ Agayef, “Türk Alemi 4”, s.82.

³⁶⁵ Ahmed Agayef, “Türk Alemi 1”, *Türk Yurdu* I(1-2)/1, 17 Teşrin-i Sani 1327-30 Kasım 1911, s.15-16.

anlamanız icap ederdi! Kavmiyeti, milliyeti sizin gibi düşünen mütefekfire hiçbir kavim ve milletin arasından tesadüf edilemez! Dünyada bir Arap, bir Acem, bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman bulamazsınız ki, kendi kavmiyetini ikiye bölsün ve birini kabul ve diğerini reddeylesin. Böyle bir taksim ne fenne, ne akla ve ne de mantığa tevafuk eder. Milliyet, kavmiyet mahiyeti, itibarıyla gayr-ı kabil-i tecezzi bir vahid-i küll-i manevidir!”³⁶⁶

Bu sözleriyle Türklüğü bölünmez bir bütün olarak kabul eden Ağaoğlu, bundan bir yıl önce aynı konuyu şu şekilde ifade ediyordu:

“Biz “İslamiyet” yahut “Türklük” tabirlerini kullanmakla şu kelimelerin ifade edebilecekleri mana-yı siyasiyi katiyen nazar-ı itibara almıyoruz. Zira biz, bütün Müslümanların yahut bütün Türklerin İttihat ve ittifak ederek siyasi bir kitle-i vahide teşkil edecekleri hülyasına düşenlerden değiliz. “İslamiyet cereyanı” dediğimiz de, dahi Türklere mahsus yani Türk rengi ile renklenmiş, Türk ruhu ile ruhlanmış. Türk boyuna, Türk tarz-ı maişetine göre biçilmiş tesis edilmiş bir medeniyeti nazara alıyoruz”³⁶⁷.

Bununla birlikte İstanbul’a geldikten sonra ileriki yıllarda Pan-Türkizm’i bayraklaştırarak İttihat ve Terakki Partisi’nin Merkez-i Umumi üyesi olur. Hatta bir konuşmasında İttihatçı olmayı Türkçü olmanın şartı sayan³⁶⁸ Ağaoğlu bir başka yazısında “Ben bir İttihatçıyım. Ve şu mezheb-i siyasiyi taa ölünceye, yalnız başıma kalıncaya kadar perverde edeceğim”³⁶⁹.

Bu konuda beklide en doğru tespiti yapan Georgeon, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi Rusya kökenli Türk aydınlarının hiçbir zaman Turancılığa yönelmediklerini ifade eder³⁷⁰.

³⁶⁶ Ahmed Agayef, “Sabık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendiye”, *Türk Yurdu*, II (3-4)/45, 25 Temmuz 1329-7 Ağustos 1913, s.378.

³⁶⁷ Ahmed Agayef, “Türk Alemi 5”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/7, 9 Şubat 1327-22 Şubat 1912, s.111.

³⁶⁸ Yılmaz, “Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı”, s.70.

³⁶⁹ Ahmed Agayef, “Ne İfrad ve Ne de Tefrit”, *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Temmuz 1912.

³⁷⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin*, s.50.

Bu tespitteki ince ayrıntı belki de Turancılık ve Pan-Türkizm kavramlarına yüklenen anlamda gizlidir. Çünkü Turancılık, Turan ülkesi diye tarif edilen geniş coğrafya'da meskun bütün kavimleri kapsarken II. Meşrutiyet dönemi Türkçülük fikri genelde İslam dini temelli bir milliyetçilik anlayışını ifade etmekteydi.

Ağaoğlu'nun milliyetçilik tanımı da dönemin karakteristik özelliğini gösterir. Alman yanlısı siyasete bağlı olmasına rağmen Ağaoğlu'nun Türkçülük anlayışı Liberal Fransız milliyet teorisine yakındır. Milliyet tanımını Renan'dan seçtiği alıntılarla destekleyen³⁷¹ Ağaoğlu, milliyetçiliğin esaslarını şöyle tarif etmektedir: “Birincisi lisan, ikincisi din, adet ve akideler, üçüncüsü müşterek tarih, müşterek vatan ve müşterek mukadderat”³⁷².

Ancak Ağaoğlu'na göre bu unsurlardan hiçbiri tek başına millet oluşumu için yeterli değildir. Çünkü aynı dili konuşan farklı milletler olabileceği gibi aynı dine inanıp farklı milletlere mensup olmakta çok sık görülen bir şeydir. Ayrıca Ağaoğlu ırk unsurunu millet oluşumunda daha esassız olarak görür.

Bu çelişkileri açık bir şekilde ifade eden Ağaoğlu; milletin oluşabilmesi için bu üç unsurun birbirleri ile çatışmadan uyum içinde mevcut olmaları gerektiği sonucuna varmıştır³⁷³.

Ayrıca Ağaoğlu; milliyet ve millet kavramlarını birbirinden ayırarak çözümlenmeye çalışmıştır. Milliyetin tarihin her döneminde mevcut olduğunu düşünen Ağaoğlu, milletin ortaya çıkması için, dini, lisanî ve ırki özelliklerin milli vicdanda yer etmesi gerektiğini düşünür. Türk milliyeti'nin zaten var olduğunu düşünen Ağaoğlu; Türk Milleti'nin oluşması için dinin ve lisanın bütün Türk Dünyası'nda ortak payda olması gerektiğini savunur³⁷⁴.

³⁷¹ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.110.

³⁷² Ahmed Agayef, “Türk Alemleri 6”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/10, 22 Mart 1328-4 Nisan 1912, s.162.

³⁷³ Ahmed Ağaoğlu, “Milli Cereyan”, *Türk Yurdu*, IV (7-8-9)/80, 19 Mart 1331-1 Nisan 1915, s.92.

³⁷⁴ Ağaoğlu, “Milli Cereyan”, s.92.

Tam bu noktada Ağaoğlu Türk Milleti oluşturmak için aydınları göreve çağırır: “Şimdilik bizim vazifemiz, bir taraftan lisanımıza vicdani ve şuuri bir şekil vermek ve diğer taraftan dinimize milli bir istikamet tayin eylemekten ibarettir”³⁷⁵.

Ağaoğlu bu sözüyle Akçura’da gördüğümüz dini milletin emrine vermek veya dini millileştirme fikrine yaklaştığını görmekteyiz.

Ahmet Ağaoğlu, Türkçülük ideolojisinin ve Türkçülerin amacını şu sözlerle açıklamıştır: “Biz Türkçüler istiyoruz ki, (...) “zavallı Türk” ün de bir lisanı olsun, bir edebiyatı olsun, biz istiyoruz onun da mektepleri olsun, hekimleri olsun, kısacası biz Türkler, dünyada herkesin kendisine istediğini kendimize de istiyoruz. Bu da çok mu? Ve bu asgariyi edinmek için milliyetperverler, Türk gençliğinin kedi halkına medyûn olduğu vezâifinden haberdar olmasına çalışıyorlar. Türk gençliğini öyle bir mücerred mefkûre etrafında toplamak istiyorlar ki, o mefkûre bu vezâifin icrasına onları sevk edebilsin.”³⁷⁶

Ağaoğlu’nun bu önerilerle aslında yapmak istediği, çok önem verdiği ve “Marifet-i kavmiye” olarak adlandırdığı milli bilinç oluşturma çabasıdır³⁷⁷.

Ancak Ağaoğlu’na göre bu milli bilinç oluşturma çabasının önünde çok önemli engeller vardır. Bu engelleri üç başlık altında toplar: “1-Mezhepler ihtilafı; 2-Siyasi infirak ve muhite esaret; 3-Marifet-i Kavmiyye’nin (Conscience nationale) yokluğu”³⁷⁸.

Ağaoğlu’na göre Türkler; İslamı kabul ettikten sonra İslam’da ortaya çıkan mezheplere mensubiyetlerine göre ayrılmışlar ve bu da Türk dünyasının parçalanmasına neden olmuştur.

Türkçülük fikrinin önünde ikinci engel olarak gördüğü “siyasi infirak” ve “muhite esaret” noktasında Ağaoğlu; Türklerin batıya doğru hareketini ve bunun

³⁷⁵ Ağaoğlu. “Milli Cereyan”, s.92.

³⁷⁶ Ahmed Agayef, “Türkler İçinde Milli Hareket”, *Türk Yurdu*, III (5-6)/66, 15 Mayıs 1330-28 Mayıs 1914, s.295-296.

³⁷⁷ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.113.

³⁷⁸ Agayef, “Türk Alemleri”, s.16.

sonucunda tanıştıkları yeni kültürlerin etkisinde kaldıklarını belirtmiştir. O kadar ki “Şark Türkleri Garp Türklerini “Rum”, Garp Türkleri Şark Türklerini “Acem” diye isimlendirmişlerdir.

Ağaoğlu Türklerin milli birlikten yoksun olmasına sebep olarak üçüncü sırada marifet-i kavmiye (milli bilinç)’nin yokluğunu saymıştır. Ona göre batıya doğru göç eden Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra Arap ve Acem kültürünün hâkimiyetine girmişler ve edebi eserlerini bile Arapça, Acemce yazmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda da zamanla özellikle Osmanlı toplumunda Türk kelimesi hakaret anlamında kullanılmıştır. Türk dilinin ve medeniyetinin unutulmuşluğu nedeniyle Türkler arasında bağlantıyı kuracak şairler, edipler çıkmamıştır³⁷⁹.

Başlangıçta İran kültür ve medeniyeti içerisinde Şii mezhebine mensup bir ailede İran kültürünü yücelten Ağaoğlu; görüldüğü gibi artık bunun tam tersi istikamette yazılar yazmağa başlamıştır.

Ağaoğlu’na göre Türkler o kadar Farşılaşmışlardır ki kendi büyük kahramanlarına Farşlıların verdiği hakaretvare sıfatları kullanmışlardır. Türk hükümdarlarına verilen ve Türk tarihlerinde rastlanabilen “bedgirdar”, “hunhar”, “fitne engiz”, “zalim” sıfatları tamamen Fars kültürünün ürünüdür³⁸⁰.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Ağaoğlu’na göre yine de doğunun en ileri ve gelişmiş milleti Türklerdir. Edebiyatta sanatta, ilimde, fende, matbuatta Türkler bir hayli ilerlemişlerdir. Ticaret ve iktisatta Osmanlı Türkleri kapitülasyonlar nedeniyle geri kalmışlarsa da Kazan ve Azerbaycan Türkleri’nin çok zengin sermayedar ve tüccar sınıfına sahip olmaları fırsat verildiği taktirde Türklerin iktisat alanında da ilerleyebileceğini göstermektedir. Bu tespitten sonra Ağaoğlu şu sonuca varmıştır: “Henüz pek genç olan Türk, ilim ve fenniyle, sanat ve ticaretiyle daha pek çok asırlar yaşayacaktır ve Türklüğün parlak istikbali elimizdedir”³⁸¹.

³⁷⁹ Agayef, “Türk Alemleri 1”, s.16-17.

³⁸⁰ Ahmed Agayef, “Türk Alemleri 2”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/2, 1 Kanun-ı Evvel 1327-24 Aralık 1911, s.30-31.

³⁸¹ Agayef, “Türk Alemleri 2”, s.31-32.

c-II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülük İslamcılık Tartışmaları İçinde Ahmet Ağaoğlu

Çağının bütün Osmanlı aydınları gibi Ahmet Ağaoğlu da İslam dünyasının Batı uygarlığı karşısında gerilemesi sorunu üzerinde düşünmüştür. Batı'nın fiili üstünlüğü karşısında Müslüman aydınlar başlıca iki tavır geliştirmişlerdir. Birinci kesim İslamiyetin tarih üstü, metafizik değerlerinin canlandırılmasına öncelik veriyor, İslamiyete ait olmayan tecrübeleri ise ya bütünüyle reddediyor veya teolojik bir ayıklama işleminden sonra dinsel esaslara uygunluğuna karar veriyordu. Buna karşılık İslamiyeti tarihsel bir veri olarak kabul eden ve çoğunluğu geleneksel İslami eğitimin dışında yetişmiş olan ikinci kesim, doğrudan doğruya bir zihniyet ve kimlik değişimini hedefliyordu. Her ikisi de bir tepkinin ürünü olan bu yaklaşımlardan ilki dinsel, diğeri ise daha çok siyasal bir jargona başvurmuştur. Zihniyet itibarıyla Ağaoğlu'nun modernist değerleri benimseyen bu ikinci gruba dâhil olduğu söylenebilir³⁸².

Ağaoğlu dini, milliyet oluşumunda ve toplumsal hayatta en önemli unsurlardan biri olarak görmekle beraber İslam dini dâhil hiçbir dinin asıl saf ve temiz haliyle kalmadığını iddia etmektedir. Ağaoğlu'na göre İslamiyet temel prensipler olarak diğer dinler gibi tahrip edilmemiş ise de yayılması ve çeşitli milletler ve kültürle tanışması sonucu İslam dini de birtakım hurafelerle dolmuştur. Bu hurafe ve batıl inançlar zamanla İslamın akidelerinden sayılmaya başlamıştır. Ayrıca İslamiyette çıkan mezhepler ve mezhep ihtilafları İslamın eski birleştiriciliğini kaybetmesine neden olmuştur. Ağaoğlu'na göre İslam dininde ortaya çıkan tahribat sonucunda;

“1-Hakayık-ı esasiye-i İslamiyenin hariçten gelme mevad yığınları altında âmmeye muhtefi kalması;

2-Ahlak ve âdat-ı İslamiyenin bozulması;

³⁸² Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.131.

3-Aynı dinle mütediyyin ve aynı kavmiyet ve cinsiyete mensup insanlar içinde bile münaferet ve muhalefetin tohumlarının girmiş olması” gibi neticeler ortaya çıkmıştır³⁸³.

İslamiyetin uğradığı bu tahribat sonucunda İslam dünyası uzun yıllardır Hıristiyan dünyası karşısında gerilemek zorunda kalmış ve İslam dünyasının birçok noktası Batıların esaretine düşmüştür. Bu vahim durum sonucunda Müslüman aydınlar arasında hem İslam dünyasını hem de İslam dinini tekrar eski günlü, şaşaalı günlerine döndürme düşüncesi ortaya çıktı. “İslamcılık” akımı dediğimiz bu akımın savunucuları İslamı hurafelerden arındırarak tekrar orijinal haline döndürmeyi amaçladılar³⁸⁴.

Ağaoğlu’na göre dinde reform yapılmasını savunan ve bunun içinde meseleyi hem maddi hem manevi boyutta düşünerek kurtuluş çaresi öneren en önemli düşünür aslen Türk olan Şeyh Cemaleddin Afgani’dir. Afgani’ye göre Avrupa medeniyeti ilim ve fenni aslında İslam dünyasından alarak geliştirmiştir. Bu yüzden Müslümanlar bu gelişmeleri aldığı zaman aslında kendisine ait şeyleri almış olacaktır. Ayrıca Avrupa’da uygulanan meşveret usulü yönetimlerin asıl kaynağında İslam dinidir. Bu sistemi de almak bizim hakkımızdır. Afgani’nin dinde reform fikrine gelince; o aslında İslamiyet’teki asıl sorunun; dinle ilgisi olmayan sonradan adet haline getirilmiş hurafeler ve batıl inançlar olduğunu savunuyordu. Bu yüzden bir an evvel bu hurafelerden kurtarılarak İslamiyet asıl doğru şeklinde döndürülmelidir³⁸⁵.

Afgani’nin bu fikirlerinin benzerini Ağaoğlu’nun Meşrutiyet hakkında yazdığı bir yazıda rahatlıkla görmekteyiz. Ağaoğlu bu makalesinde “İnkılâb” olarak kabul ettiği II. Meşrutiyet’in ilanını şöyle değerlendirmiştir. “Zaten Osmanlı İnkılâbının tebşir ettiği hakayık İslamlara, İslamiyete tamamen yabancı değildir. Hürriyet, adalet,

³⁸³ Ahmed Agayef, “Türk Alemleri 7”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/14, 17 Mayıs 1328-30 Mayıs 1912, s.235-236.

³⁸⁴ Ahmed Agayef, “Türk Alemleri 3”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/3, 15 Kanun-ı Evvel 13327-28 Aralık 1912, s.47-48.

³⁸⁵ Agayef, “Türk Alemleri 3”, s.47-48.

icma-i ümmet, şura, hakk-ı tenkit vesaire gibi fikirler İslamiyetin ta evvelden vazetmiş olduğu esaslardı”³⁸⁶.

Ağaoğlu İslam ve Milliyetçilik konularında yazdığı yazılarında doğal olarak yetiştiği Azerbaycan şartlarında her iki fikrin birleştiriciliğine de engel olan mezhep ihtilafına yer vermiştir. Ağaoğlu’na göre Türk milliyetçiliğinin önündeki en büyük engel mezhep ihtilafından doğmuş olan bölünmüşlüktür. Bununla birlikte mezheplerin tamamen ortadan kalkması gibi aşırı radikal çözümler önermeyen Ağaoğlu, sadece içtihadından dolayı ortaya çıkan mezheplerin İslam dünyasının ve Türklerin ihtilafına sebep olmasına karşı çıkıyordu³⁸⁷.

Genel olarak İslamiyet ile Türkçülük düşüncesini bağdaştırmayı amaçlayan, Milliyetçiliğin İslamiyete aykırı olmadığını ispat etmeye çalışan Ağaoğlu, din duygusu ile milliyet duygusunun insanları birleştirmedeki etkilerini karşılaştırarak milliyet duygusunun toplumsal duyguyu daha çok harekete geçirdiği sonucuna varmıştır.

“İşbu cereyan öyle sihirkar bir haldedir ki kendisine kapılmış olan milletlere, kavimlere hayret-efza bir metanet, bir azim, sebat, bir hiss-i fedakari bahşediyor. Bir “Marseilla ise”in, bir “rule Britanya”nın, bir “Deutschland, Deutschland, Über alles”in, bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman ruhuna bahşetmekte olduğu tesirati azimeyi görmelidir”. Ayrıca Ağaoğlu’na göre milliyetçilik ideolojisinin en önemli özelliği ferdi millet içinde eritmesidir. “Cereyan-ı kavmiyyeye kapılmış olan milletler arasında efrad, muvakkat bir zaman için aled-devam kendisini fena fil-millet ettirecek tesirat ve teheyücat altında bulunuyor”³⁸⁸.

II.Meşrutiyet döneminde (1908-1918) Türk aydınları arasında en çok tartışılan konular arasında “Milliyetçilik, Türkçülük, Turancılık” konusu önemli bir yer tutar. Bu dönemde Milliyetçi, Türkçü Ahmet Ağaoğlu ise Osmanlıcı Süleyman Nazif ve İslamcı

³⁸⁶ Ahmed Agayef, “Osmanlı İnkılâbının Şarktaki Tesirati”, *Türk Yurdu*, II (3-4)/44, 10 Temmuz 1329-24 Temmuz 1913, s.358-359.

³⁸⁷ Ahmed Agayef, “Türk Alemleri 18”, *Türk Yurdu*, I (1-2)/18, 12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912, s.296.

³⁸⁸ Agayef, “Türk Alemleri 5”, s.113.

Babanzade Ahmet Naim arasında geçen tartışmalar Aġaoġlu'nun Milliyetçilik anlayışını göstermesi bakımından çok önemlidir³⁸⁹.

İslamcı bakış açısıyla Türkçülük ideolojisini eleştiren Ahmet Naim Bey Türkçüleri ikiye ayırıyordu. Birincisi “Halis Türkçüler” diğerini ise “Türkçü-İslamcılar” diye adlandırıyor. Ahmet Naim Bey birinci grubun fikirlerini “telkih etmek istedikleri şey açıkça dinsizlik mefkûresidir”, ikinci grubun fikirlerini ise “Ne serden ve ne yardan geçemiyorlar” diyerek tanımlıyordu³⁹⁰. Ahmet Naim Bey bu tesbiti ile birinci grup Türkçüleri dinsizlik yapmakla İslam'a darbe vurmakla itham ediyordu.

Ahmet Naim Bey'in bu eleştirilerine Türkçü kanattan zaten büyük bir polemik yeteneğine sahip olan Ahmet Aġaoġlu cevap vermişti. Aġaoġlu öncelikle Türkçülüğün “gayr-i kabil-i taksim bir vahid-i küll” yani bölünmez bir bütün olduğunu ifade ederek ikiye bölünmesine karşı çıkmıştır. Daha sonra Türkçüler içinde dinsizliği savunan hiç kimsenin olmadığını söyleyen Aġaoġlu; Türkçülerin milliyet tarifini şu sözlerle özetlemiştir: “Milliyet (nation) fenn-i içtimaiyatın son ve muhtasar tarifine göre aynı surette hissedilen bir kitle-i efrada denilir. Müşterek hissiyatın tevellüd, intişar ve taammümü de iki amilin tesiri ile oluyor. Lisan ve din!”³⁹¹

Ayrıca Aġaoġlu, Ahmet Naim Bey'in hadis ve ayetlere dayanarak Milliyetçiliği İslama aykırı bir ideoloji olarak değerlendirmesine “Kavmiyet” ve “asabiyet” ayrımı yaparak cevap vermiştir. Aġaoġlu'na göre İslam'ın karşı olduğu duygu “asabiyet” duygusudur ki bu duygunun milliyetçilik ile hiçbir ilgisi yoktur. Aġaoġlu “kavmiyet” ve “asabiyet” olarak adlandırdığı bu kavram kargaşasını kısaca şöyle çözümlenmeye çalışmıştır.

“Asabiyet bervech-i malum bir kişinin babası tarafından merbut olduğu efrad-ı aileye, ecdada denilir. Asabiyet insanı maddi ve mahdut bir daireye rabt ve o dairenin

³⁸⁹ Yılmaz, “Aġaoġlu'nun Milliyetçilik Anlayışı”, s.72.

³⁹⁰ Ahmet Agayef, “İslam'da Dava-yı Milliyet”, *Türk Yurdu*, III (5,6=70, 24 Temmuz 1330-6 Ağustos 1914, s.373.

³⁹¹ Agayef, “Dava-yı Milliyet”, s.374.

hayatı, menafî ile yaşattığı gibi onun gayretini, hamiyetini, namusunu, ananesini gütmeğe, taşımaya sevkeyler. Millet ise insani dairesi pek vasi ve gayr-i kabil-i tecessüs manevi bir kitleyi rabteyley. Asabiyet aşiret halinde yaşayan vahdet-i milliyesini duymamış, kendini bilmez, nereye doğru yürüdüğünü anlamaz muhitlere mahsustur. Milliyet ise bunun aksidir. Yani kendini bilir bir vicdan-ı milliye malik muhite hastır³⁹².

İslamcıların bir başka iddiası da milliyet fikrinin İslam âlemini böleceği idi. Bu nedenle birleşme ve yenileşmenin İslamiyet zemininde olması gerektiğini düşünüyorlardı. İslam medeniyetinin yükselişi ancak İslam dininin birleştiriciliği ile mümkün olabilirdi.

Ağaoğlu İslamcılarının bu fikirlerine karşı, İslamiyetin ilk dönemlerinden, İran-Arap ihtilafından, ortaya çıkan mezheplerin milli yönünden (özellikle Şiilik ve Hindistan'da İsmailiyye) ve Hıristiyan dünyasında mezheplerin milliyet fikrine hizmetlerinden örnekler vererek aslında İslamiyetin veya dinin hiçbir zaman milliyetin üstünde tam bir birlik kurmadığını iddia etmektedir. Ağaoğlu'na göre, İslamiyet, hangi milletin içine girmişse o milletin kültürel özelliklerine uyum sağlamıştır. Bu da Ağaoğlu'na göre İslamiyetin "elastikiyet"inden (esneklik) ileri gelmektedir³⁹³.

Ahmet Ağaoğlu'nun bu dönemde tartışmaya girdiği aydınlardan biri de Süleyman Nazif Bey'dir. Süleyman Nazif Bey; Ağaoğlu'nun Darülfünun'da verdiği "Türk Medeniyeti Tarihi" derslerinde Türklerin Osmanlı ve İslam öncesi medeniyetlere yaptığı vurguyu eleştirerek "Arabinkini Arab'a, Aceminkini Acem'e iade edersek elimizde uzun kollu bir hırkadan başka bir şey kalmaz" diyordu. Ayrıca Süleyman Nazif Bey'e göre Ağaoğlu ve Türkçüler böyle davranarak İslam'ın birleştiriciliğine darbe vurmaktadırlar³⁹⁴.

³⁹² Agayef, "Dava-yı Milliyet", s.374.

³⁹³ Agayef, "Türk Alemleri 5", s.112-113.

³⁹⁴ Agayef, "Süleyman Nazif Beyefendiye", s.379.

Bu eleştirilere Ağaoğlu öncelikle Hz. Peygamber döneminde bile İslamiyetin milliyetçiliği ortadan kaldıramadığını ve İslamın milliyetçiliğe karşı olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır³⁹⁵. Ayrıca Ağaoğlu'na göre dine karşı olan Türkçüler “kozmpolit, ilerici, özgürlükçü hatta yurtsever olabilirler ama milliyet taraftarı olamazlar”³⁹⁶.

Ayrıca bu dönemde bazı İslamcılar Arap ve Arnavut Müslüman Milliyetçiliğini, Osmanlıcılar ise gayrimüslim milliyetçiliklerini kışkırttığı gerekçesiyle Türkçü hareketi imparatorluğun çöküşünden birinci derecede sorumlu tutmuşlardır³⁹⁷.

Türkçülüğe yöneltilen bu suçlamalar üzerine Ağaoğlu; Türkçülüğün şoven, mutaassıp, bölücü ve zararlı bir ideoloji olmadığını ve devlete zarar vermeyeceğini iddia etmiştir.

Ayrıca Ağaoğlu, Osmanlı'da sadece Türklerin değil diğer Müslüman ve gayr-i Müslim unsurlarında kendi milliyetlerini serbestçe ifade ederek ilerletmeleri gerektiğini savunmuştur. Ona göre birbirlerine rakip olmadan ve birbirlerine hizmetkar bir şekilde doğacak milletler Osmanlı Devleti'nin daha güçlü olmasını sağlayacaktır³⁹⁸.

d-Pan-Türkizm'den Misak-ı Milli Milliyetçiliği'ne Geçiş ve Ağaoğlu'nun Bu Geçişteki Rolü

Ahmet Ağaoğlu, Kafkas Orduları Müşaviri olarak gönderildiği Azerbaycan Cumhuriyeti'nin haklarını savunmak üzere Paris Barış Konferansı'na giderken İtilafçılar tarafından İstanbul'da tutuklanarak önce Bekirağa Bölüğü'ne ardından da Malta'ya sürülmüştü (1919)³⁹⁹

³⁹⁵ Ahmed Agayef, “Cevaba Cevap”, *Türk Yurdu* II (3-4)/48, 5 Eylül 1329-18 Eylül 1913, s.437-438.

³⁹⁶ Agayef, “Türk Alemleri 6”, s.163.

³⁹⁷ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.140.

³⁹⁸ Ahmed Agayef, “Türkler İçinde Milli Hareket”, *Türk Yurdu*, III (5-6)/66, 15 Mayıs 1330-28 Mayıs 1914, s.295.

³⁹⁹ Yılmaz, “Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı”, s.74.

Malta yılları Ağaoğlu için düşünce bazında önemli değişiklikler getirmiştir. Burada yazdığı “Üç Medeniyet” adlı eseri Ağaoğlu’nun yaşadığı değişimi açık bir şekilde göstermektedir.

“Üç Medeniyet”te Medeniyeti kısaca “Hayat tarzı” olarak tanımlayan Ağaoğlu; Osmanlı ve Türklerin kurtuluşunu ayırım yapmaksızın Batı medeniyetini topyekün almakta görür⁴⁰⁰.

Eserinde topyekun batılılaşmayı öneren Ağaoğlu; bu batılılaşma serüveni sırasında “milli şahsiyet”in ne olacağı sorusuna yanıt ararken yeni bir millet tanımı yapmıştır.

Alışılmış millet tanımının dil, din, hukuk, ahlak gibi unsurlara dayandığını ifade eden Ağaoğlu daha sonra bu unsurları tartışmaya açarak kısaca şu sonuca varmıştır:

Bir milletin tarihinde din, hukuk, ahlak, gelenek-görenek bütün unsurlar değişebilir. Çünkü milletler geliştikçe yeni yeni adetlerle, gelenek ve göreneklerine hatta dinlerle tanışarak değişmek zorunda kalırlar. Ağaoğlu’na göre milleti oluşturan unsurlardan dil zaman zaman değişime uğrasa da kendi özünü koruyarak devam eder. Ağaoğlu bu tespiti yaptıktan sonra “milli şahsiyet”i milletin kendi maddi varlığına ve milli diline dayandırır⁴⁰¹.

Ağaoğlu yeniden tanımladığı millet ve milliyet kavramı ile Meşrutiyet döneminin klasik milliyetçilik anlayışını terk etmiştir. Zira kendisinin de hararetle savunduğu Meşrutiyet döneminin Milliyetçilik tanımı dinin meşruluk zemininde kurgulanmıştı. Ağaoğlu yeni tanımıyla bu anlayıştan sıyrılarak Cumhuriyetin ideolojisi olacak olan laik-ulusçuluğa geçmiştir.

Ağaoğlu Malta sürgününün ardından geldiği Ankara’da Milli Mücadele’ye katılarak artık bu mücadelenin hizmetine girmiştir. Milli Mücadele ise Milliyetçilik anlayışı olarak hayali bir Turan’a değil, somut bir vatana işaret eden Misak-ı Milli’ye

⁴⁰⁰ Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, İstanbul, 1972, s.3.

⁴⁰¹ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.13-14.

dayanmakta o hedefe ulaşmaya çalışmaktaydı. Hedefe ulaşıp Cumhuriyet ilan edildiğinde Misak-ı Milli pekişir, yeni devletin temel prensibi haline gelir⁴⁰².

Böylece Cumhuriyetin ilanından sonra Pantürkizm ve İslamcılık siyasetleri yeni yönetici sınıfın gözünde geçerliliklerini yitirmiştir. İmparatorluğun dışa dönük kozmopolit ilişkilerinin yerine Cumhuriyet rejimi ulusal sınırlar temelinde içe dönük homojen bir gelişme doğrultusu izlemiştir. Ağaoğlu'nda bu duruma uyararak, Türk Milliyetçiliği'nin amacının; yerel, bölgesel ve sınıfsal çıkarları mezhep, cemaat ve sınıf gibi toplumsal bölünmeleri önlemek olması gerektiğini savunmuştur⁴⁰³.

Ahmet Ağaoğlu'nun 1933 yılında Ülkü dergisinde yazdığı "Milli Misak'ın Tarihi Kıymeti" adlı yazısı hem Misak-ı Milliye atfettiği önemi hem de kendi fikri dönüşümünü göstermesi açısından önemlidir. Ağaoğlu'na göre Misak-ı Milli insanlığın gelişiminde özel bir yere sahip üç belgeden biridir. Bu üç belge Magna Charta Fransız İhtilali'nin İnsan Hakları Beyannamesi ve Misak-ı Milli'dir. Hatta Misak-ı Milli diğer ikisinden daha önemlidir⁴⁰⁴.

Ağaoğlu Magna Charta ve İnsan Hakları Beyannamesi'nin nasıl ortaya çıktığını birazda küçümseyerek anlattıktan sonra Misak-ı Milli hakkında şunları yazmıştır:

"Türk Milli Misakına gelince, onun zuhura zamanında şartlar bambaşka idi. Bütün bir devlet yıkılmış muntazam kuvvetleri dağılmış, silahları ve vesaiti elinden alınmış devletin başında bulunan idare edenler zümresi milleti ihanet eylemiş; düşmanlarla birleşmiş galipler mütarekename şartları ile devlete nihayet vermek maksatlarını izhar etmişler ve memleketin muhtelif kısımlarını askeri işgal altına almışlardır. Bu elim vaziyetten müteessir olan münevverlerin mühim bir kısmı son halas çaresi olmak üzere ecnebi himayesini, "manda"yı düşünmektedirler. Yeis, fütur, ümitsizlik her tarafı istila etmiş.

⁴⁰² Yılmaz, "Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı", s.74.

⁴⁰³ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.184.

⁴⁰⁴ Yılmaz, "Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı", s.74.

İşte bu maddi ve manevi yoksulluklar içindedir ki her türlü vasıttan mahrum olan bir avuç vatanperver bir şeyin etrafına toplanarak Türk Milli Misakı'nı ilan ediyor. Bu misakın muhteviyatı o zamanki vaziyet ve şartlar ile ne kadar geniş bir tezat ve ihtilaf halindedir. Misak şark dünyasına yeni bir hayat devresi açıldığını haber veriyor ve bu hayatın çerçevesini kuruyor. Bundan sonra devlet milliyet esası üzerine kurulacaktır. Bundan sonra milletin iradesi taalluk etmeden memleketin en ufak parçası bile kendisinden ayrılmayacaktır! Bundan sonra bir devletin hududu içinde yaşayan insanlar kim olursa olsun, adetleri ne olursa olsun muhterem sayılacaklar ve haklarına riayet olunacaktır. Bundan sonra Türk Devleti bütün diğer devletlerle aynı müsavi hakları haiz olacaktır. Kendi mukadderatını tayin hususunda Türk Milleti dahil ve harice karşı tamamen hür ve serbest olacaktır”⁴⁰⁵.

Ağaoğlu'nun Cumhuriyet sonrası Misak-ı Milli sınırları içine taşıdığı milliyetçilik anlayışı Atatürk'ün gerçekçi milliyetçilik anlayışıyla örtüşmektedir. Zira Atatürk'te yaptığı millet tanımlarında milli yurt kavramına atıfta bulunarak “Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk denir” diyordu⁴⁰⁶.

Atatürk bu ifadesiyle vatan kavramını yücelttiği gibi bir İmparatorluk bakiyesi olan kozmopolit Türkiye nüfusunu yücelttiği vatan kavramı etrafında bütünleştirmeyi, homojenleştirmeyi amaçlıyordu.

Atatürk bu içe dönük milliyetçilik siyasetine rağmen Türkiye dışında kalmış Türkleri de unutmuş değildir. Gerçekçi, ülkenin içinde bulunduğu şartlara göre bir milliyetçilik siyaseti izleyen Atatürk uzak gelecekte bir Türk birliğine inanmakla beraber içinde bulunulan dönemde dış Türklerle kültür birliği sağlayacak çeşitli faaliyetlere girişmiştir. Bu konuda şöyle diyordu: “Bugün için siyasi bir vahdet düşünülemez. Çeşitli engeller var... Dil-Tarih inkılâbını yapmak istiyorum. Meseleye bir kültür birliğinden başlamak lazım. Evvela lehçemizi düzeltelim. Türkiye’de

⁴⁰⁵ Yılmaz, “Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı”, s.74-75.

⁴⁰⁶ *Atatürkçülük (Birinci Kitap), Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, İstanbul, 2001, s.49.

konusulan Türkçe bütün Türk âleminde anlaşılmalıdır. Zamanla kültür vahdeti siyasi vahdete erişir. Ama yüz sene sonra ama elli sene sonra”⁴⁰⁷.

Atatürk’ün Tarih İnkılâbı dediği tarih çalışmaları Cumhuriyet Tarihi’ne Türk Tarih Tezi olarak geçmiştir.

Türk Tarih anlayışının biçimlenmesine Ağaoğlu’nun katkısı, Meşrutiyet yıllarına kadar geri gitmektedir. Ağaoğlu Türk Tarihini Üniversitede ilk kürsüleştiren kişiler arasında yer almaktadır. Onun yeni tarih tezlerine katkısı daha çok uygarlık ve hukuk tarihi alanlarında olmuştur⁴⁰⁸.

Ağaoğlu Meşrutiyet döneminde Darülfünun’da okutulan Türk Medeniyeti Tarihi adlı derslere girmiştir. Ağaoğlu’nun okuttuğu dersler dizi makaleler halinde Türk Yurdu’nda yayınlanmıştır⁴⁰⁹. Ağaoğlu bu derslerde İslam ve Osmanlı tarih ve medeniyetinin ötesine geçerek İslamdan önceki Türk tarih ve medeniyetine vurgu yapmıştır. Yusuf Akçura’nın Cengiz Han’a dair yazdığı makalelerinde yapmaya çalıştığının hemen aynısını Ağaoğlu Medeniyet Tarihi adlı makale dizisinde yapmaya çalışmıştır. Böylece oluşturulmaya çalışılan milletin tarihselliği vurgulanacaktır⁴¹⁰.

Tarih çalışmalarını 1930’lara kadar Türk Ocakları bünyesinde gerçekleştiren Ağaoğlu, daha sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin üyeleri arasında yer almış, I. Türk Tarih Kongresi’ne katılmış ve “Türk Tarihi’nin Ana Hatları Müsveddeleri” adı altında yürütülen çalışmalara katkıda bulunmuştur⁴¹¹.

Türk Tarih Tezleri konuları itibarıyla üç başlık altında özetlenebilir. Bunlar Hitit, Etrüsk ve Orta Asya temalarıdır. Hititler; Anadolu coğrafyası üzerinde Türklerin tarihsel isbat edeceği gibi Etrüsklerde Batı dünyasıyla, ilişkiyi meşru gösterecektir.

⁴⁰⁷ Sarıay, *Atatürk’ün Milliyetçilik Anlayışı*, s.88, dn.190.

⁴⁰⁸ Özcan, *Ağaoğlu, ve Rol Değişikliği*, s.218-219.

⁴⁰⁹ Ahmed Agayef, “Türk Medeniyeti Tarihi”, *Türk Yurdu*, II (3-4)/40, 16 Mayıs 1329-29 Mayıs 1913, 41, 30 Mayıs 1329-12 Haziran 1913, 43, 27 Haziran 1329-10 Temmuz 1913, s.294-296, 302-308, 339-349.

⁴¹⁰ Bkz.Agayef, “Türk Medeniyeti Tarihi”, adlı makalelere.

⁴¹¹ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.219.

Orta Asya Türklüğü'ne yapılan vurgu ise laik düşüncenin yerleşmesi için İslam öncesine geçişi sağlayacaktır⁴¹². Görüldüğü gibi Ufuk Özcan Türk Tarih Tezi'ni daha çok iç siyasete yönelik değerlendirirken Atatürk, Türk dünyası ile kültürel birlik açısından bakıyordu. Aslında her iki görüşünde birlikte düşünüldüğü ihtimal dışı değildir.

I. Türk Tarih Kongresi'ne katılan Ağaoğlu kongrede “İptidai Türk Aile Hukuku İle İptidai Hindo-Avrupaî Aile Hukuku Arasında Mukayese” adıyla bir bildiri sunmuştur⁴¹³.

Ayrıca Ağaoğlu Etrüsklerin Türk kökenini vurgulamak amacıyla “Etrüsk Medeniyeti ve Bunların Roma Medeniyeti Üzerine Tesiri” adlı bir eser hazırlamıştır⁴¹⁴.

Cumhuriyet döneminin Milliyetçilik anlayışının en önemli özelliklerinden biride İslam temelli milliyetçilikten laik milliyetçilik anlayışına geçiştir. Daha önce belirtildiği gibi Ağaoğlu daha 1919 yılında Malta yıllarında dini milliyetin dışına iterek laik milliyetçilik anlayışına ulaşmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Adapazarı Türkocağı'nın açılışında konuşan Ağaoğlu; milliyet cereyanının üzerinde durarak milliyeti oluşturan “lisan, din, edebiyat, hukuk, iktisadiyat, maarif” gibi unsurların millileştiğini ifade etmiştir⁴¹⁵.

Cumhuriyet yıllarında Türkiye'de “Milliyetçilik” bir din mertebesindedir. Ama bunun yanında dininde millileşmesi istenmektedir. Bu fikrin önde gelen savunucularından biride Ağaoğlu'dur. Bu dönemde Türkçe namaz kıldıran bir imamın Diyanet tarafından görevinden alınması üzerine Ağaoğlu büyük tepki göstererek

⁴¹² Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.220.

⁴¹³ Ahmet Ağaoğlu, “İptidai Türk Aile Hukuku ile İptidai Hindo-Avrupa-i Aile Hukuku Arasında Mukayese”, *Birinci Türk Tarihi Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar, Maarif Vekaleti*, İstanbul, 1932, s.261-269.

⁴¹⁴ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.221-222.

⁴¹⁵ Yılmaz, “Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı”, s.73.

İnkılâplarla inkişaf etmiş Türk milletinin tekrar eski haline döndürülmeye çalışıldığını iddia ediyordu⁴¹⁶.

Atatürk'te milliyetçilik anlayışının laik yapısını 5 Kasım 1935'te yaptığı bir konuşmada şu sözlerle ifade ediyordu. "Milletin varlığının devamı için, fertleri arasında düşündüğü ortak bağ yüzyıllardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi bağlılık yerine Türk milliyeti bağı ile fertlerini toplamıştır"⁴¹⁷.

Ahmet Ağaoğlu'nun milliyetçilik anlayışı hiçbir zaman sabit bir ideoloji olmamıştır. Bulunduğu ortamların siyasi şartlarına göre büyük değişiklikler göstermiştir. Azerbaycan'da tam olarak belirginleşmemiş Cedit milliyetçiliği, Meşrutiyet ortamında İslam temelli milliyetçilik ve Türkiye Cumhuriyeti'nde laik milliyetçilik. Bu fikri değişkenlik içerisinde Ağaoğlu'mu Cumhuriyet ideolojisini etkilemiştir yoksa Cumhuriyetin siyasi şartlarını Ağaoğlu'nu bu noktaya getirmiştir? Anlamak güç. Ancak Cumhuriyet ideolojisini çizen Atatürk ve arkadaşlarının Osmanlı'dan gelen entelektüel birikime kayıtsız kalamayacağını düşünürsek Ağaoğlu'nun duruma göre hem etkilenen hem de etkileyen olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

3-Batıcılık

a) Ahmet Ağaoğlu'nda Meşrutiyet Döneminde Batı Düşüncesi

Batıcılık, garpçılık, Avrupalılık, modernizm, asrilik veya çağdaşlık.. Devirden devire farklı adlarla anılan bazen birkaçı bir arada kullanılan bu kavramlar aslında Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde aydınların ve yöneticilerin "Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna verdikleri cevaplardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Yılmaz, "Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı", s.73-74.

⁴¹⁷ Sarıncay, *Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı*, s.97-98.

⁴¹⁸ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.151.

Tanzimat döneminde belirgin bir şekilde su yüzüne çıkmışsa da aslında Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma, Batıya benzeme, Batıyı taklit ederek gelişme süreci daha eski dönemlere dayanır. Bu düşüncede Batı kavramı aslında ilerlemeyi, gelişmeyi ifade ettiği (modernleşme) halde dönemin gelişmiş medeniyeti Batı Medeniyeti olduğu için bütün bu değişim “Batılılaşma” kavramıyla formüle edilmiştir.

Bu noktada Emre Kongar'ın modernleşme tanımı oldukça açıklayıcıdır: “Modernleşme, batılı toplumsal bilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır. Böylece toplumsal değişimin özel bir görüşe (batılı görüşe) göre ele alınan özel bir durumu (az gelişmişlerin değişmesi) olmaktadır”⁴¹⁹.

Bununla birlikte Niyazi Berkes Osmanlı Devleti'nin yaklaşık iki yüz yıl süren Çağdaşlaşma (Batılılaşma) çabasını “Tanrı devleti”nden (teokratik devlet) laik-ulus devlete geçiş olarak değerlendirmektedir⁴²⁰.

Daha önce belirtildiği gibi “devleti çöküşten kurtarmak” amacıyla ortaya çıkan Batılılaşma meselesi Osmanlı düşünce sisteminin farklılaşma meselesini de beraberinde getirmiştir. Çünkü Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan siyasi ideolojilerin ayrıştığı nokta Batı medeniyetinden neyin alınıp neyin alınmayacağı meselesidir. Bu farklılaşma noktalarını Berkes üç başlık altında toplamıştır:

“A-İlerlemenin yöntemi Batılıların yaptıklarını yapmaktadır. Bunları almak ve taklit etmektir. İlerleme bu anlatma batılılaşmaktır.

B) Hayır, bu olmaz, çünkü hem mümkün değil, hem olması lazım değil.

C-İşin bir sınırını çizelim: Batılılaşacağımız yanlarla Batılılaşamayacağımız yanları ayıralım: ona göre bir parça batılılaşalım, bir parçada “biz” olarak kalalım”⁴²¹.

Yukarıda Osmanlı'nın çöküşünü engellemek amacıyla ortaya çıkmış bütün ideolojilerin batının üstünlüğünü kabul ettiğini ancak batıdan neyin alınıp neyin

⁴¹⁹ Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s.22.

⁴²⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, 6.Baskı, İstanbul, 2003, s.17-23.

⁴²¹ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, 2.Baskı, İstanbul, 2002, s.46.

alınmayacağı noktasında farklılaşmanın ortaya çıktığını söylemiştik. Bu fikir akımlarından Batıcılar, dediğimiz grup Batı medeniyetinin bir bütün olduğunu ve ilerlemek için bu medeniyetin “gülüyle dikeniyile” top yekün alınması gerektiğine inanıyorlardı⁴²².

İslamcılar Batıcıların tersine Batı Medeniyetini ikiye ayırıyorlardı. İslamcılara göre Batının kültürünü almamıza gerek yoktur. Aynı Japonların yaptığı gibi kendi kültür ve medeniyetimizi muhafaza ederek Batının ilim ve tekniğini almalıyız. Berkes’in ifadesiyle “Japon efsanesi” İslamcılar için önemli bir tutanak olmuştur⁴²³.

Türkçü kesimde Batılılaşma meselesini “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” formülüyle ele alan en önemli düşünür Ziya Gökalp’tir. Gökalp İslamcılarının “maddi medeniyet” ve “manevi medeniyet” ayrımını alarak onu “hars” ve “medeniyet” ayrımı şekline soktu. Gökalp’e göre hars milli, medeniyet milletlerarasıdır. Bu yüzden Türkler kendi kültürlerini muhafaza ederken Batı medeniyetinden ilim ve tekniğini almalıydılar⁴²⁴.

Özellikle II. Meşrutiyet döneminde artan bu “batılılaşma” tartışmalarının içinde Ahmet Ağaoğlu’nu da görmekteyiz. Ağaoğlu dünya uygarlığını “Şark ve Garp Medeniyeti” olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra⁴²⁵ genel olarak bütün Türkçü aydınların yaptığı gibi “Batının iki yüzü”nü ortaya koymaya çalışıyordu. Zira dönemin Türkçü aydınlarına göre Osmanlı Devleti açısından Batı ikiye ayrılıyordu. Birincisi ülkeyi istila etmek isteyen “sömürgeci batı” ikincisi ilim ve teknikte hergün yeni meseleler kateden “medeni batı”. Türkçülere göre batının “sömürgeci” yüzüyle başa çıkmak için onun “medeni yüzü”nün alınması gerekiyordu⁴²⁶.

⁴²² Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, s.33-35.

⁴²³ Berkes, *Toplumsal Devrimler*, s.67.

⁴²⁴ Berkes, *Toplumsal Devrimler*, s.91-92.

⁴²⁵ Ahmed Agayef, “Şark ve Garp”, *Sebil-ül Reşad* I/13, 1327, s.241.

⁴²⁶ Mehmed Özden, “Türkçülük Akımı ve Batı Meselesi Üzerine”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:2, Mayıs 1989, s.33.

Ağaoğlu öncelikle batının “Sömürgeci yüzü”nün nedenlerini çözümlenmeye çalışmıştır. Bu çözümlenme sırasında Ağaoğlu; Avrupa medeniyetinin temellerini Aydınlanma Çağında aramıştır. Ona göre Avrupa Aydınlanma çağının sonucunda, bir milletin refahı, saadeti o milletin güçlü olmasına bağlıdır düşüncesine sahip olarak çalışmaya başlamıştır. Bu şekilde güçlenen Avrupa karşısında zayıflayan doğu milletleri teker teker Avrupa hâkimiyetine girmişlerdir⁴²⁷.

Ağaoğlu Avrupalıların emperyalist mantığını şu sözleriyle açıklamıştır:

“Efendiler bir kere bunu bilelim ki bugün yemek içmek hâsılı iyi geçinmek üssül esas-ı hayattır. Bütün mücadeleler mübarizeler, kavgalar hep bunun üzerinedir. Siyasetin mihveri boğazdır. Şu halde Avrupa'nın bizi ezmeye çalışması tabiidir. Ne yapsın ne ile geçinsin?”⁴²⁸

Görüldüğü gibi Avrupa emperyalizmini materyalist bakış açısıyla açıklarken güçsüz doğunun güçlü batının hakimiyetine girmesini de “.... Çünkü meydan-ı mübarezede müselleh olmayanların katiyen yenilmesi lazımdır. Mukadderat-ı İlahiye, Kanun-u Kudret böyledir”⁴²⁹ diyerek Sosyal Darwinizm'in güç felsefesiyle açıklıyordu.

Ağaoğlu'nun Meşrutiyet dönemi Batıcılık anlayışının en önemli yanlarından biri de Milliyetçilik fikrinde olduğu gibi Batıcılığı da İslam zemini üzerinden tartışmasıdır. Ağaoğlu bu dönemde kaleme aldığı birçok yazısında Batı medeniyeti ile İslam'ın çatışmadığını aksine İslam'ın muasır medeniyete uygun olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Ağaoğlu, İslam dünyasının üstünlüğünü kabul ettiği batı karşısında kayıtsız kalmayarak düzenli ve başarılı bir değişim süreci geçirdiğini iddia ederek İslamın Batı medeniyetine uygun olmadığını iddia eden Avrupalılara şu şekilde cevap vermiştir:

⁴²⁷ Agayef, “Agayef'in Nutku”, s.137.

⁴²⁸ Agayef, “Agayef'in Nutku”, s.137.

⁴²⁹ Agayef, “Agayef'in Nutku”, s.137.

“Sizin istediğiniz meşrutiyet, adalet değil mi? İşte bu Kuran-ı Celil, bu Şeriat-ı Gurra meşrutiyetin, adaletin, insafın, uhuvvetin ruhudur”⁴³⁰.

Ağaoğlu'na göre İslamiyet ve medeniyet birbirine zıt kavramlar değildir. Hatta medeniyetin temeli olan pozitif ilimlerin kaynağı İslamiyettir. Bu nedenle amaç bu iki kavramı zıtlılaştırmak yerine birleştirmek olmalıdır. Tek maksadı insanları “hak”ta birleştirmek ve kalp ve akıllarını geliştirmek olan medeniyet ve İslamiyetin zıtlılaşması mümkün değildir⁴³¹.

Ağaoğlu Batılılaşma siyasetini tam olarak benimsemekle birlikte Türk batılılaşmasının sadece Avrupa taklitçiliğinden ibaret olduğunu dile getirerek bunun böyle olmaması gerektiğini Avrupa'nın her zaman iyi yanlarının alınmasını savunmuştur.

Ağaoğlu, II.Abdulhamit dönemini eleştirdiği bir yazısında Türkiye'deki Avrupa taklitçiliğini şu ifadeleriyle anlatmıştır: “...Ecanibin tasallutu yalnız siyasiyat ve maddiyat üzere değil bütün maneviyatımıza kadarda tevsi etmiştir. Biz Avrupalıları başka bir tıynetten, başka bir hamurdan yoğrulmuş, yaratılmış addediyorduk. Onları insanlar arasında mümtaz, diğer insanlardan âli, necip bir mahlûk gibi görüyorduk; Avrupalılar ne derse hak ve doğrudur! Avrupalılar ne iddia ederlerse muhakk ve hakikattir! Bir şarlatan Fransız gazetesinin yazısını ilhamat-ı esmani gibi kabul ediyorduk. Bütün efkâr-ı hissiyatımızı onlarınkine benzetmekte, onlarınkine uydurmakta bir fahr, bir mübahat duyuyorduk! İki Fransız kelimesi öğrenmiş bir Osmanlı şu kelimeleri kendi lisanı arasında kullanmakta bir zevk, bir meserret hissediyordu. İşte böyle bir esaret-i fikriye ve hissiye idi ki devam edip gidiyordu. Şu iki esaret yani siyasi ve maddi esaretle manevi ve fikri esaret, yek diğeri ile imtizac ederek bütün komitemizi, milletimizi, diyanimizi mahv ve nabud etmekteydi. Bence ikinci esaret, yani esaret-i fikriye ve hissiye, daha mühlik idi. Zira tarihin verdiği tecrübeler üzerine bir kavim kendi şahsiyet-i siyasiyesini kaybederse şahsiyet-i

⁴³⁰ Agayef, “Agayef'in Nutku”, s.137-138.

⁴³¹ Ahmed Agayef, “Hiçten Bir Mesele”, *Tercüman-ı Hakikî*, 8 Temmuz 1912.

maneviye ve fikriyesi sayesinde yine yaşayabilir, yeniden hakimiyet-i milliyeye nail olabilir. İşte İtalya işte Lehistan! Fakat bir kavim şahsiyet-i fikriyesini kaybederse ona bir daha çare bulunmaz”⁴³².

Cihan Harbi döneminde bir süre Almanya’da bulunan Ağaoğlu; Alman kadınlarının sosyal durumunu ve onların ülke ekonomisine yaptıkları hizmetleri inceleyerek Türk kadını ile Alman kadını arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Ağaoğlu bu karşılaştırmalarında yine Avrupa taklitçiliğinden şikâyet etmektedir.

Ağaoğlu’nun gözlemlerine göre Alman kadınları, savaş nedeniyle cepheye giden erkeklerin yaptığı bütün işleri üstlenerek “Muhteşem Alman makinesinin” hiç durmadan devam etmesini sağlamışlardır.

Türk kadınlarına gelince, Avrupalıların bu müsbet yanlarını örnek alacağına onların bile kabul etmediği kıyafetleri, yaşam tarzını moda diyerek taklit ediyordu. “Her şeyde ve her yerde olduğu gibi temyizsiz taklit gülünç ve muzırdır!” diyen Ağaoğlu; Alman kadınlarının bu çalışkanlığı ve azmini gördükten sonra Almanya’nın mağlup olunamaz bir millet olduğuna kanaat getirmiştir⁴³³.

Ayrıca Ağaoğlu “Hiçten Bir Mesele” adını verdiği bir makalesinde Şebilürreşat ve Halk gazetelerinde “Boyun bağı” ve “Redingot” giyilmesi konusunda çıkan İslamiyet-Medeniyet tartışmasını eleştirmiştir.

Ağaoğlu’na göre ne İslamiyet ne de medeniyet şekil ile ilgili değildir. Türk aydınlarının ve Türk toplumunun sorunu birbirine olan tahammülsüzlüğü ve saygısızlığıdır. İnsanların birbirini dinlemesi anlaması ve orta noktada birleşmesi gerekir. İnsanların birbirlerini şekil yüzünden ne dinsizlikle ne de medeniyetsizlikle suçlaması doğru değildir. Çünkü medeniyet ve İslamiyetin göstergesi ne boyunbağı ne de redingottur. Bunların asıl kaynağı kalp ve akıldır⁴³⁴.

⁴³² Ahmed Agayef, “Vaziyet-i siyasiye-i Hazıramız”, *Sırat-ı Müstakim*, V/111, 1326, s.118.

⁴³³ Ağaoğlu Ahmed, “Alman Kadınlığı”, *TürkYurdu*, IV (7-8-9)/84, 21 Mayıs 1331-3 Haziran 1915, s.140-141.

⁴³⁴ Agayef, “Hiçten Bir Mesele”, *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Temmuz 1912.

b) Cumhuriyet'e Giden Yolda Topyekûn Batılılaşma Fikri ve Ahmet Ağaoğlu

Ahmet Ağaoğlu'nun mütareke döneminde tutuklu olarak bulunduğu Malta yılları hayatının en önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Bu dönemde Ağaoğlu'nun yaşadığı en önemli değişim onun Batıcılık anlayışında olmuştur. Ağaoğlu'nun Batı medeniyetine bakışı Fransa yıllarından itibaren farklılık göstermemiş her dönemde Batı medeniyetinin üstün olduğunu kabul etmiştir. Ağaoğlu'na göre Osmanlı Devleti kurtulmak istiyorsa Batılılaşmak zorundadır. Ancak Ağaoğlu Malta yıllarına kadar dönemin Türkçü aydınlarının genel fikrine uyarak Batı medeniyetini “gülüyle dikeniyile” kabul etmeye karşı çıkıyordu.

Ağaoğlu'nun Meşrutiyet yıllarında Batılılaşma konusundaki en büyük hassasiyeti din-medeniyet ilişkisi etrafında şekillenmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi bu dönemde Batı ve Batılılaşma meselesini İslam zemini üzerinde kurguluyor ve İslamın medeniyete uygunluğunu ispat etmeye çalışıyordu.

Aslında bu dönemin fikir hayatı ve aydınları tahlil edildiğinde bu hassasiyet bütün aydınlarda görülmektedir. Amaç İmparatorluğun kurtuluşu olunca aracın imparatorluğun en önemli temellerinden olan din olması doğal karşılanmalıdır.

Ahmet Ağaoğlu aslında Türkçü, Modernist İslamcı ve Liberal olmadan önce bir batıcıdır⁴³⁵. Türkçülüğü ve diğer fikirleri aslında Batıcılığın uzantıları durumundadır⁴³⁶. Mümtazer Türköne'nin deyimiyile Türkiye'de “medeniyet” problemini kökünden halleden düşünür olma unvanına layık olan Ağaoğlu⁴³⁷; bu

⁴³⁵ Murat Yılmaz, “Ahmet Ağaoğlu”, *Modern Türkiye'de Düşünce, III (Modenleşme ve Batıcılık)*, Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, 2002, s.304-305.

⁴³⁶ Ayşe Kadioğlu, “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, IV (Milliyetçilik)*, Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, 2003, s.290.

⁴³⁷ Mümtaz'er Türköne, “Ağaoğlu'ndan Medeniyet Dersleri”, *Türkiye Günlüğü*, 2.Sayı, Mayıs 1989, s.36.

konudaki fikirlerin Malta yıllarında kaleme aldığı ve daha sonra Türk Yurdu'nda yayınlanan bilahare 1927 yılında yayınlanan “Üç Medeniyet” adlı eserinde ortaya koymuştur⁴³⁸.

Ağaoğlu eserinde öncelikle medeniyet kavramını tanımlayarak işe başlamıştır. Ona göre medeniyet en kısa tarifiyle “hayat tarzı”dır. Hayatın bütün tecellileri, maddi ve manevi bütün yönleri bu kavrama dahildir⁴³⁹.

Medeniyet kavramını “Hayat tarzı” olarak tanımlayan Ağaoğlu dünyada belli başlı üç medeniyet olduğunu savunur. Ona göre bu medeniyetler “Budha-Brahma Medeniyeti”, “İslam Medeniyeti” ve “Avrupa Medeniyeti”dir⁴⁴⁰.

Dünya uygarlığını bu şekilde üç medeniyete bölen Ağaoğlu bu medeniyetler arasında bir karşılaştırma yaparak İslam ve Budha-Brahma medeniyetlerin Batı medeniyeti karşısında yenildiği sonucuna varmıştır. Yenilmesi maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayıran Ağaoğlu diğer iki medeniyetin Batı karşısında maddi olarak düştüğü acziyetin herkesçe görüldüğünü ifade etmektedir⁴⁴¹.

Ağaoğlu'na göre Batı medeniyeti karşısında yenilmiş olan doğu cemiyetlerinin hemen hepsi batının üstünlüğünü kabul ederek batılılaşma hareketlerine girişmişlerdir. Ancak bu cemiyetlerin batılılaşmasındaki en büyük sorun batıyı anlamadır. Ağaoğlu'na göre batıyı tam olarak anlayamayan bir kesim onun üstünlüğünü sadece bilim ve fennine bağlayarak batı medeniyetinin sadece bu yönünü almaya taraftardır. Hâlbuki Batının galibiyeti sadece şu veya bu kısmının sonucu değildir. Çünkü “Medeniyet zümresi bölünmez bir bütündür parçalanamaz” Bilim ve fennin gelişmişliğini bu medeniyetin diğer şartlarında aramak gerekir⁴⁴².

---

⁴³⁸ Yılmaz, “Ahmet Ağaoğlu”, s.304.

⁴³⁹ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.3.

⁴⁴⁰ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.4-7.

⁴⁴¹ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.9.

⁴⁴² Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.11.

Medeniyet anlayışını ve tanımını bu şekilde ortaya koyan Ağaoğlu; hem Osmanlı'da öteden beri devam eden yanlış batılılaşma politikalarını hem de nasıl bir batılılaşma siyaseti izlenmesi gerektiğini şu sözleri ile ortaya koymuştur.

“...Medeniyet bölünmez olduğundan, onu tam almak istemeyenler ona çarpıyor, çöküyorlar. Yüzyıldan beri parçalayıp müspet bir sonuca varamadığımızın sebebi hep budur. Medeniyeti şöyle böyle idare etmek usulüne tabi tutmak isteyerek güçlü ve kahredici bir kudreti Pazar mantığı ile idare etmek emelinde bulunduk. Ve tabii o kudrete çarpıyor, mahvoluyoruz. her şeyden evvel samimi olmalıyız. Batı medeniyetinin üstünlük ve galebesini kabul ve itiraf ediyor muyuz, etmiyor muyuz? Ediyorsak, o galebeyi yalnız ilim ve fenne ve hatta bazı siyasi ve içtimaî teşkilata bağlamamalıyız, medeniyetin bütününe, zihniyetine, görüş tarzına, ruhuna, kafasına, dimağına, kalbine bağlamalıyız. Batı hayatı bütünüyle bizim hayatımızın bütününe galebe çalmıştır. Bundan dolayı kurtulmak, yaşamak varlığımızı devam ettirmek istiyorsak, hayatımızın bütünüyle (yalnız elbiselerimiz ve bazı müesseselerimizle değil) kafamız, kalbimiz, görüş tarzımız, zihniyetimiz ile de ona uymalıyız. Bunun dışında kurtuluş yoktur”⁴⁴³.

Bu şekilde topyekûn batılılaşmayı öneren Ağaoğlu; “milli şahsiyet” dediği milli kültürün ne olacağı sorusunu gündeme getiriyordu. Ağaoğlu'na göre milli kültür ahlak, hukuk, dil, din gibi öğelerden oluşmaktadır. Ancak milletlerin kendilerini ifade ettikleri kimliklerini oluşturan bu unsurlar her zaman değişime uğrayabilirler. Nitekim milletler tarihlerinin çeşitli dönemlerinde dinlerini bile değiştirmişlerdir. Bu devamlı değişkenlik içinde az çok kendini koruyan unsur dildir. Bu yüzden milli kültür dile dayanmalıdır⁴⁴⁴. Görüldüğü gibi Ağaoğlu milli kültürü koruma noktasında sadece dili göstermektedir. Bunun dışında bütün unsurlar değişebilir.

⁴⁴³ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.13.

⁴⁴⁴ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.13-14.

Ahmet Ağaoğlu, Üç Medeniyet'teki yaklaşımı ve medeniyet tanımıyla ad vermeden Ziya Gökalp'le polemik yapmaktadır⁴⁴⁵. Türkçülerin batılılaşma anlayışını sistemli bir şekilde ortaya koyan düşünürlerden en önemlisi Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in çağdaşlaşma/batılılaşma modeli "hars" ve "medeniyet" ayrımına dayanıyordu. Ona göre "hars" yani kültür bir milletin "dini, ahlaki, hukuki, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bir mecmuu" olduğu için millidir. Medeniyet ise, teknoloji ve bilgi maddi şeylerdir ve beynelmileldir⁴⁴⁶. Gökalp'e göre milletlerin hayat tarzında yaşama anlayışında ortak ve farklı yanlar vardır. Bütün milletlerce ortak olan noktalar medeniyetin farklı olan her milletin kendine has noktaları ise Milli kültürün göstergesi idi⁴⁴⁷.

Bu şekilde "kültür" ve "medeniyet" ayrımına giden Gökalp, modernleşmek için Batı medeniyetinden alınması gerekenleri maddi kültür alanıyla yeni bilimsel ve teknolojik bilgilerle sınırlamıştır. Kültürün milli ve manevi özü Batı tarafından kirletilmemelidir⁴⁴⁸.

Görüldüğü gibi Batılılaşma konusunda İttihat ve Terakki'nin resmi, Cumhuriyetin gayri resmi ideologu olan Gökalp ile hem Meşrutiyet döneminin hem Cumhuriyet döneminin önemli bürokrat aydınlarından Ağaoğlu arasında belirgin farklar vardır. Ağaoğlu modernleşme adına tamamen batılılaşmayı önerirken Gökalp Batıyı maddi ve manevi olarak ikiye ayırıp sadece maddi taraflarını alınmasını öneriyordu.

Ağaoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın ardından devam eden batılılaşma tartışmalarında yine fikirlerini savunmuştur. Vatan gazetesinde yazdığı "Garp ve Şark" başlığı altında yazdığı makalesinde batı medeniyetinin ilim, teknik ve yönetim gibi uygulamalarını alıp İslam medeniyetini muhafaza etmek isteyenlere cevap vermektedir.

⁴⁴⁵ Yılmaz, "Ahmet Ağaoğlu, s.305.

⁴⁴⁶ Sarıay, *Türk Ocakları*, s.236.

⁴⁴⁷ Kerem Ünüvar, "Ziya Gökalp", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce IV, (Milliyetçilik)*, İstanbul, 2003, s.32.

⁴⁴⁸ Ünüvar, "Ziya Gökalp", s.32.

Batıdan “Hâkimiyet-i Milliye” fikrini aldıktan sonra doğu medeniyeti bize yeter düşüncesine karşı Ağaoğlu; “Hâkimiyet-i Milliye”nin zaten başlı başına Şark medeniyetine karşı olduğunu ve bu iki düşüncenin bir arada bulunamayacağını iddia etmektedir. Ağaoğlu’na göre Şark Medeniyeti’nin İslam’ın Asr-ı Saadet dönemi hariç Padişaha ulûhiyet atfeden kişi hâkimiyetini yücelten mantığı ile zaten batı medeniyeti ile uyuşması mümkün değildir. Bu nedenle sadece “Hâkimiyet-i Milliye” noktasında bakıldığında bile iki medeniyetin sentezlenmesi mümkün değildir. İki medeniyetin karşıtlıklarını bu şekilde ifade eden Ağaoğlu sonuç olarak Batı medeniyetinin bir bütün olarak alınması fikrini yinelemektedir⁴⁴⁹.

Osmanlı Devleti’nin çöküşünden sonra Atatürk tarafından “muasır milletler seviyesine ulaşmak” hedefi ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti milliyet-medeniyet prensipleri üstüne inşa edilmişti⁴⁵⁰.

Atatürk tarafından “muasırlaşmak” veya “çağdaşlaşmak” olarak ifade edilen batılılaşma modeli Ziya Gökalp’in kültür-uygarlık ayrımını kabul etmiyordu. Atatürk’e göre, “Medeniyet harstan (kültür) başka bir şey değildir” Atatürk hars’ı şöyle tanımlıyordu.

“Hars; a) Bir insan cemiyetinin devlet hayatında,

b) Fikir hayatında, yani ilimde, i çtimaiyatta ve güzel sanatlarda,

c) İktisadi hayatında yapabileceği şeylerin muhasalasıdır. Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars namı altında saydığımız üç nevi faaliyet muassalasından hariç ve başka bir şey olmayacağını zannedirim... Yüksek bir hars ona sahip olan millete kalmaz diğer milletlere de tesirini gösterir. Belki bu itibarla olacak bazı milletler yüksek ve şamil harsa medeniyet diyorlar”⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ Ağaoğlu Ahmed, “Garp ve Şark”, *Vatan*, No:158, 5 Eylül 1923.

⁴⁵⁰ Safa, “Türk İnkılâbına Bakışlar”, s.58.

⁴⁵¹ Sarıay, *Atatürk’ün Milliyetçilik Anlayışı*, s.110.

Ayrıca Atatürk'ün “Memleketler çeşitlidir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin ilerlemesi için de bu tek medeniyete ortak olması lazımdır”⁴⁵² sözü onun Gökalp'in kültür-uygarlık ayrımını mahkûm ettiğini göstermektedir.

Atatürk'e göre “Medeniyet yolunda yürümek ve başarılı olmak hayatın şartıdır. Bu yol üzerinde duraksayanlar veyahut bu yol üzerinde ileri değil geriye bakmak cahilliği ve tedbirsizliğinde bulunanlar, medeniyetin coşkun seli altında boğulmaya mahkûmdurlar. Medeniyet yolunda başarı, yenileşmeye bağlıdır. Sosyal hayatta, ekonomik hayatta, ilim ve fen sahasında başarılı olmak için tek gelişme ve ilerleme yolu budur”⁴⁵³.

Ancak, Atatürk batılılaşmayı öngörmekle beraber Avrupa taklitçiliğini reddeder. Onun amacı Türk kültürünü medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmaktır. “Biz, batı medeniyetini, bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz”⁴⁵⁴ diyerek bu fikri açıklamaktadır.

Görüldüğü gibi, Atatürk'le Ağaoğlu'nun batılılaşma anlayışları hemen hemen birbiriyle örtüşmektedir. Her ikisi de medeniyeti bölünmez bir bütün olarak görerek üstün gördükleri batı medeniyetini almakta hemfikirdirler. Önceden ifade edildiği gibi Ağaoğlu da batıyı taklit noktasında Atatürk'le aynı şekilde düşünmektedir.

Peyami Safa'nın dediği gibi milliyet-medeniyet mefhumları üzerine inşa edilen Cumhuriyetin getirdiği inkılâplardan medeniyetçilik (Batıcılık) düşüncesi ile yapılan inkılâplar şunlardır:

“1- Laikliğe ait bütün inkılâp hareketleri,

- a) Din ile dünyanın ayrılması ve meşihatın ilgası,
- b) Medreselerin ve şeri mahkemelerin kapanması,
- c) Tekkelerle zaviyelerin kapanması,

⁴⁵² *Atatürkçülük (3.Kitap)*, s.143.

⁴⁵³ *Atatürkçülük (3.Kitap)*, s.144.

⁴⁵⁴ *Atatürkçülük (3.Kitap)*, s.144.

- d) Mekteplerden din derslerinin kaldırılması,
- e) Dini hukukun ilgası ve Avrupa hukukunun kabulü (Medeni kanun),
- f) Kaçgöçün poligaminin kaldırılması.

2- Şapka,

3-Latin harfleri,

4-Darüelhanda alaturka kısmın ilgası. Yalnız garp musikisi öğreten konservatuarın tesisi,

5- Garp takviminin, İngiliz haftasının ve Pazar tatilinin kabulü,

6-Bütün garp muaşeret ve kıyafetlerinin resmileşmesi"⁴⁵⁵.

Ağaoğlu topyekûn batılaşma anlayışı yanında "Milli şahsiyet" dediği milli kültürün korunması meselesini dile havale etmiştir. Milli kültür konusunda Atatürk'te hassasiyetini göstermiştir. Nitekim Atatürk dönemin dil ve tarih çalışmaları bu milli kültür kurma projesinin parçalarıdır. Çünkü Atatürk, muasırlaşma meselesini her zaman milliyetçi zeminde kurgulamış ve Batıdan alınan yenilikler millileştirilmiştir.

Ağaoğlu "Milli Kültür Nasıl Kurulur?" sorusuyla başlayan bir makalesinde kısaca şu sonuca ulaşmıştır. Milli kültür yapabilmek için dünya fikir âlemine açık olmak gerekir. Çünkü kendi içine kapalı toplumlar hiçbir zaman asri bir kültür yapamazlar. Bu yüzden farklı toplum ve kültürlerle etkileşim içinde bulunmak gerekmektedir⁴⁵⁶.

Ağaoğlu Atatürk'ün yaptığı inkılâpları batıcılık açısından 1927'de basılan "Üç Medeniyet"e yazdığı önsözde şöyle değerlendirmiştir:

"Bu kısa müddet içinde dışımızdan içimize kadar değiştik. Daha birkaç yıl evvel hatır ve hayalimize gelmeyen ve ifadesine cüret edemediğimiz esaslar, bu hayrete değer inkılâp sayesinde bugün hayatımızın birer prensibi olmuştur. Gazinin azimli iradesiyle baştanbaşa Batı medeniyeti çerçeveleri içine girmiş olduk. Aileden devlet ve

⁴⁵⁵ Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, s.59.

⁴⁵⁶ Ağaoğlu, Ahmet, "Milli Kültür Nasıl Kurulur", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1934.

hükümet şekillerine ve elbisemizden yazıya kadar, müesseselerimiz ve geçinme tarzımız bakımından Batı medeniyeti zümresine girdik”⁴⁵⁷.

Görüldüğü gibi Ağaoğlu’da Atatürk inkılâplarını kendi medeniyet (Batı) anlayışıyla özdeşleştirmektedir.

4-Liberalizm

a) Ahmet Ağaoğlu’nun Liberal Fikirlerinin Ortaya Çıkışı

Ahmet Ağaoğlu’nun fikir hayatımızda bir “liberal” olarak meşhur olması onun Serbest Fırka’ya girişi ve bu sıralarda yazdığı liberal bir ütopyasıyla (Serbest İnsanlar Ülkesinde) birlikte 1930’lu yıllarda gerçekleşen “devletçilik” tartışmalarıyla⁴⁵⁸ olmuşsa da aslında Ağaoğlu liberal fikirleri daha Fransa yıllarında benimsemiştir⁴⁵⁹.

Kafkasya’da içine kapalı bir İslami cemaat içinde büyüyen Ağaoğlu orada ekseriyeti teşkil eden Türklerin iktisadi hayattaki geri ve pasif durumlarına karşılık sayıca daha az olan Ermeni ve Rusların üstünlüklerini görmüş ve bunun sebebini yazılarında tartışmıştı. Aslında Türklerin iktisat sahasında başarısız olduğuna katılmıyordu. Bu fikrine Bakü ve çevresinde kurulan fabrikaları örnek göstermiştir⁴⁶⁰.

Fransa’daki tahsil yıllarında yazdığı yazılarında Müslüman toplumun içinde bulunduğu durumu çözümlenmeye çalışan Ağaoğlu şu sonuca varmıştır: “her şeyin bugünkü gibi devam edemeyeceği açıktır, Müslüman dünya, en azından politik olarak yok olmaya mahkûmdur. Politik yok olmanın ne demek olduğu da malumdur, bağımsızlıklarını yitiren Müslüman ülkelerin örnekleri gözlerimizin önündedir. Krupp’un toplarına karşı dervişlerimizle savaşamayız. Başka bir şey gerekir ki bu başka şey maddi savunma için kendini yüksek duygulara adayabilen ve yeterli ahlaki güce sahip olan bireydir; hâlbuki Müslüman ailesi içinde kadının durumu, bütün şahsi

⁴⁵⁷ Yılmaz, “Ahmet Ağaoğlu”, s.307.

⁴⁵⁸ Yılmaz, “Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:23/Yaz 1993, s.60.

⁴⁵⁹ Georgeon “Ağaoğlu’nun Fransa Yılları”, s.6.

⁴⁶⁰ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.181.

enerji ve inisiyatifi olarak bireyi öldürür. Bireyin yeniden canlanması kadınlarımızın dinimizin onlara tanıdığı haklardan gerçekten yararlanmalarına bağlıdır”⁴⁶¹.

Görüldüğü gibi Ağaoğlu İslam dünyasının kurtuluşunu bireyin güçlenmesine bunun içinde öncelikle kadının toplumsal statüsünün yeniden düzenlenmesine bağlamaktadır. Bu düzenlemeyi Ağaoğlu İslamın ilk dönemlerindeki uygulamalara dönmekle açıklıyordu.

İslam dünyasındaki kadının durumundan ve bireyin geriliğinden İslam dinini sorumlu tutan bazı Avrupalı yazarlara karşı çıkan Ağaoğlu; ne kadının durumundan ne de bireyin gelişmemişliğinden İslamın sorumlu olmadığını yine Asr-ı Saadet dönemlerinden verdiği örneklerle ortaya koymaya çalışmıştır. Ağaoğlu’na göre İslam toplumunun Batı toplumundan farklı bir yanı yoktur; Bireyci Batının zıttı bir cemaat yapısı ile tanımlanamaz belirli tarihsel nedenlerin etkisiyle dönüşmüştür. Liberalizm İslamiyetin karşıtı olmaktan uzaktır, İslamiyetle uyum içindedir⁴⁶².

Görüldüğü gibi Ağaoğlu’nun bu dönem fikirleri İslamda reform fikrinin öncüleri Cemaladdin Afgani ve Muhammed Abduh’un fikirleri ile uyum içindedir⁴⁶³.

Ağaoğlu İslam dünyasının kurtuluşunu fertin güçlenmesinde görüyordu. Ona göre fert güçlendiği takdirde hem topluma dinamizm gelecek hem de toplumda hürriyetler genişleyecektir. Liberal bir fikriyatın sahibi olmasına rağmen, aç gözlü ve sadece kendini düşünen muhteris fertleri kabul etmemiş ve fertin topluma karşı sorumlu olmasını istemiştir⁴⁶⁴.

Özellikle II. Meşrutiyet döneminde fert-toplum ilişkilerinde görüşlerini toplumdan yana şekillendiren Ağaoğlu; ileriki yıllarda bunun tam tersini savunacaktır. Ağaoğlu’nun II. Meşrutiyet yıllarındaki fert-toplum ilişkisi hakkındaki görüşlerini “Bir Memleket Nasıl Mahv olur” başlıklı makalesinde rahatça görmekteyiz. Ağaoğlu’na göre;

⁴⁶¹ Georgeon, “Ağaoğlu’nun Fransa Yılları”, s.10.

⁴⁶² Georgeon, “Ağaoğlu’nun Fransa Yılları”, s.10.

⁴⁶³ Georgeon, “Ağaoğlu’nun Fransa Yılları”, s.10.

⁴⁶⁴ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.181.

“Bir milletin, bir saltanatın inkırazı ve mahvı için en evvel o inkıraz, o mevt, o milletin kalb ve dimağından caygir (yerleşir) olur. Memleket ve vatan evvelce efrad-ı milletin kalbinden sıyrılmış bulunur. Efrad-ı millete kendi infialat ve ihtirasatlarını, kendi hissiyat ve efkâr-ı şahsiyelerini memleketin menafi-i umumiyesi namına feda edecek kadar metanet-i ahlakiye, selabet-i maneviye kalmıyor. Memleketi saltanatu halas etmek için manen, maddeten, kendilerini kurban edecek efrad az bulunuyor”⁴⁶⁵.

Ağaoğlu'na göre, bir memlekette toplumun menfaatlerinin yerini ferdin menfaatleri, ferdin öncelikleri aldığı zaman o toplum bozulmaya yüz tutmuştur. Çünkü her fert kendi çıkarları doğrultusunda çalışınca doğal olarak toplumu bir arada tutan değerler zayıflayacak ve parçalanacaktır.

Ayrıca, Ağaoğlu bu dönemde ortaya çıkan birbirine muhalif cemiyetlerin ve fırkalarında devlet ve milleti parçalanmaya götürdüğünü ifade ederek bu tür farklılıkların ortadan kaldırılarak hep birlikte toplumun ve milletin faydasına çalışılması gerektiğini ifade etmektedir⁴⁶⁶.

Görüldüğü gibi Paris yıllarında ferdi cemiyet karşısında yücelten Ağaoğlu, Türkiye’de milliyetçi formasyon kazandıktan sonra Ziya Gökalp’in “fert yok cemiyet var, hak yok vazife var” formülüne yakın fikirler ortaya koymaktadır. Bu fikri değişimi hem bulunulan ortamlara hem de dönemin şartlarına göre değerlendirmek gerekir.

b) Ahmet Ağaoğlu’nun Liberalizm Anlayışı ve Türkiye’ye Etkileri

Liberalizmin temel ilkesi bireye yapılan vurgu, bireyden yola çıkılarak idealleştirilen serbest piyasa ekonomisi, serbest piyasa ekonomisinin işleyişine uygun bir sosyo-politik mekanizma ve bu mekanizmanın temel taşı olarak kişisel hak ve özgürlüklerdir⁴⁶⁷.

⁴⁶⁵ Ahmed Agayef, “Bir Memleket Nasıl Mahvolur”, *Sübil-ül Reşad*, I/22, 1328, s.421.

⁴⁶⁶ Agayef, “Bir Memleket Nasıl Mahvolur”, s.422.

⁴⁶⁷ Simten Coşar, “Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce IV (Milliyetçilik)*, İstanbul, 2003, s.718.

Ancak liberal ideoloji her toplumsal düzende farklı bir boyuta gelebilmektedir. Farklı coğrafyalara özgü siyasal kültürlerle kolayca uyuşarak kabuk değiştirebilir. Liberal düşüncenin sahip olduğu bu “elastikiyet” farklı liberalliklerin ortaya çıkmasını sağlar⁴⁶⁸.

Ahmet Ağaoğlu, milliyetçi düşüncelerinin dışında aslında bireyin dini bağına, sosyal değerler ya da devlet gücü tarafından boğulması yüzünden genel olarak doğunun özel olarak da Müslüman ülkelerin geri kaldığına inanmış bir liberaldir. Bu fikirlere sahip olan Ağaoğlu, Cumhuriyetin bireyin özgürleşmesine giden yolda önemli bir aşama olduğunu düşünmektedir⁴⁶⁹.

Yukarıda belirtildiği gibi Fransa’da öğrencilik yıllarında liberalizmle tanışan ve bireyi yücelten yazılar yazan Ağaoğlu; Üç Medeniyet adlı eserinde İslam dünyasının kurtuluşuna çare olarak Batılılaşmayı gösteriyordu. Çünkü ona göre Batı Medeniyeti İslam Medeniyetini birey ve bireycilik gücüyle her alanda yenmiştir ve dolayısıyla ayakta kalmak için Batı gibi olunmalı yani liberalleşmelidir⁴⁷⁰.

Ahmet Ağaoğlu’na göre genelde İslam dünyasında özelde Osmanlı Devleti’nde süregelen aile yapısı, kadının aile içerisindeki olumsuz durumu ve çarpık eğitim şartları nedeniyle birey ölmüştür. Ayrıca devletin despotik yönetimi bu ölümü daha da perçinlemektedir⁴⁷¹.

Ağaoğlu’na göre devletin baskıcı yönetimi ve yukarıda sayılan sebepler, fertlerde “medeni faziletlerin” beslenmesine ve gelişmesine meydan bırakmamıştır. Bunun sonucunda sadece kendini düşünen, bencil, toplumsal duygudan yoksun bireyler ortaya çıkmıştır⁴⁷².

⁴⁶⁸ Coşar, “Milliyetçi Liberalizm’den”, s.718.

⁴⁶⁹ Georgeon, “Ağaoğlu’nun Fransa Yılları”, s.6.

⁴⁷⁰ Murat Yılmaz, “Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:23, Yaz 1993, s.60.

⁴⁷¹ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.78-79.

⁴⁷² Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.80.

Ağaoğlu “faziletli fertlerin” nasıl ortaya çıkacağını şu sözleri ile ortaya koymaya çalışmıştır.

“Yüksek ferdiyet, serbest saha üzerinde serbest çalışmak, serbest ortaklık ve serbest rekabet esaslarına dayanmaktadır. Bu esasları ilk önce Büyük Fransız İnkılâbı uygulamaya başladı ve o zamandan beri Batı’da aile, devlet ve cemiyet teşkilatının hepsi bu esaslardan ilham almaya koyuldu. Her hakka karşı bir vazife ve her vazifeye karşı bir hak; işte bu esasların taşıdığı mana! Artık ne vazifesiz hak ve ne de haksız vazife vardır”⁴⁷³.

Görüldüğü gibi Ağaoğlu Meşrutiyet döneminin siyasi şartları nedeniyle benimsediği Ziya Gökalp’in “Hak yok vazife var” formülünü eleştirmektedir. Bunun yerine karşılıklı birey-toplum ilişkisi koymaktadır. Bu konuda şöyle yazmıştır:

“Fert yok, cemiyet var, hak yok, vazife var” prensibine –ki gerçekte” kimse yok, Padişah var, hak yok keyif var” prensibinin aynıdır- artık son verilmelidir. Fertsiz cemiyet düşünmek, elsiz, ayaksız, başsız ve gövdesiz insan düşünmektir. Haksız da vazife düşünmek bütün insanları hayvan yerine koymak değil midir?”⁴⁷⁴

Türk toplumunda bireyin durumunu bu şekilde anlatan Ağaoğlu’na göre kurtuluş öncelikle bireyin egoizm belasından kurtarılmasından geçmektedir. Bireye saygı gösterilerek her türlü serbest rekabet alanında maddi ve manevi yönden gelişmesi sağlanmalıdır. Çünkü bugünkü halimizle çağdaş hayatın gereklerini yerine getirmemiz imkânsızdır⁴⁷⁵.

Atatürk önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923-29 yılları arasında uyguladığı ekonomik program liberal ağırlıklı bir program olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde hükümetin politikası, kendi yatırımlarını, başta demiryolları olmak üzere büyük sermaye gerektirecek ve özel teşebbüsün gücünün yetmediği alanlarla sınırlandırarak özel girişimleri canlandırmak olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında

⁴⁷³ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.80-81.

⁴⁷⁴ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.86-87.

⁴⁷⁵ Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s.87-88.

hükümetin ekonomideki genel hedefi, Türkiye'nin yaşam standartlarını yükseltmek ve nüfusun daha geniş bölümlerini bu standartlardan yararlandırmak olmuştur. Diğer hedefler, sanayiye hızlandırmak, tarımsal üretimi arttırmak, ulaşımı geliştirmek ve bankacılık sistemini modernleştirmektir⁴⁷⁶.

Atatürk 1922'de yaptığı bir konuşmada, ileride uygulanacak politikayı şu şekilde açıklıyordu:

1-Avrupa rekabeti yüzünden mahvolmuş ve ihmal edilmiş olan sanayi ve ziraatı ihya ve çağdaş vasıtalarla teçhiz etmek,

2-Umumi çıkarları doğrudan doğruya ilgilendiren kurumlar ve ekonomik teşebbüsleri gücümüz nisbetinde devletleştirmek,

3-Madenlerimizde, diğer ekonomik konularda ve bayındırlık işlerinde kullanılmak isteyen sermayenin sahiplerine hükümetçe her türlü kolaylığı göstermek⁴⁷⁷.

Atatürk bu fikirlerini daha Cumhuriyet kurulmadan önce Lozan'daki barış görüşmelerinin devam ettiği bir sırada 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde yinelemiştir⁴⁷⁸.

Bu kongre sonunda alınan kararlara uygun olarak ilk ulusal ticaret bankamız olan Türkiye İş Bankası 1924'te kurulmuştur. Ardından sanayi alanında kredi vermek üzere 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve çiftçi kesimi rahatlatmak için Aşar Vergisi kaldırılmıştır. 1927 yılında "Teşvik-i Sanayi Kanunu" ile sanayi yatırımları özendirilmeye çalışılmıştır⁴⁷⁹.

Ahmet Ağaoğlu'nun liberal fikirleri sadece iktisat sahasına has değildir. O aynı zamanda güçlü bir demokrasi taraftarıdır.

⁴⁷⁶ Ertan, *Cumhuriyet Tarihi*, s.401-402.

⁴⁷⁷ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, I-III, Ankara, 1997, s. 241-243.

⁴⁷⁸ Ertan, *Cumhuriyet Tarihi*, s.280.

⁴⁷⁹ Ertan, *Cumhuriyet Tarihi*, s.323.

Cumhuriyet kurulduktan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti olarak siyaset sahnesine girmişti. 17 Kasım 1924'te kurulan ilk muhalif parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kısa süre sonra kapatılınca CHF'nin eli iyice güçlenmişti. Bu dönemde Ağaoğlu CHF'yi eleştirerek mecliste muhalefet edecek bir parti olmasını ister. Ağaoğlu 1926 yılında Atatürk'e sunduğu bir raporda CHF'nin düştüğü yolsuzlukları ve rejimin denetimsizliğini anlatır. Ağaoğlu şöyle diyordu. "...Kuvvetli hükümet yapmak isteyen bir muhit yukarıda kaydettiğimiz hayırhahâne murakabe usulünü temin etmelidir. Bu esasla alelhusus bizim gibi hâkimiyet-i milliye düsturunu kabul ederek Cumhuriyet şekli idaresini fiilen tatbik etmekte bulunan milletler için elzemdir"⁴⁸⁰.

Ahmet Ağaoğlu, çok partili siyasi hayata geçişin önemini şu sözlerle ifade etmektedir: "Tek partili bir meclis ile parlamenter Cumhuriyet idaresi gayr-i mümkündür. Etrafına bakın. Bugünkü medeni beşeriyeti nazardan geçir. Rusya istisna edilmek üzere tek partili bir memlekete tesadüf eder misin? Tek parti demek kontrolsüzlük ve murakebesizlik demektir"⁴⁸¹.

1930'lu yıllarda Amerika'da başlayarak bütün dünyaya yayılan ekonomik buhran Türkiye'yi de etkilemişti. Halkta CHF'ye karşı hoşnutsuzluk ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunun üzerine yeni bir muhalefet Partisi kurulması gündeme geldi. Bu düşüncelerin sonucunda 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası Ali Fethi (Okyar) Bey'in öncülüğünde resmen kurulmuştur⁴⁸².

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda Fethi Bey ile Mustafa Kemal arasında geçen mektuplaşma etkili olmuştur. Fethi Bey, gönderdiği mektupta CHF'nin uyguladığı siyaseti eleştirmiş ve Cumhuriyetin tek partili düzene uygun olmadığı gerekçesiyle yeni bir muhalif parti kurma isteğini iletmiştir⁴⁸³.

⁴⁸⁰ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul (Tarihsiz), s.38-45.

⁴⁸¹ Taha Akyol, "Liberalizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, IV, (Milliyetçilik)*, s.737.

⁴⁸² Ertan, *Cumhuriyet Tarihi*, s.178-179.

⁴⁸³ Ağaoğlu, *Serbest Fırka*, s.20-22.

Fethi Bey'in bu isteği üzerine Mustafa Kemal yazdığı mektupta kendisinin de mecliste bir muhalefet partisine taraftar olduğunu ve bunu Cumhuriyet rejiminin gereklerinden biri olarak gördüğünü ifade ederek yeni partiye onay vermiřtir⁴⁸⁴.

Böylece Atatürk'ün de onayı alınarak kurulan partiye yine Atatürk'ün emriyle yeni partinin "fazla suni" olduğunu düşündüğü halde Ahmet Ağaoğlu da katılmıřtır⁴⁸⁵.

Ağaoğlu'nun partiye dâhil edilmesinin en öneli sebebi onun eskiden beri liberal fikirleriyle tanınmış olmasıdır. Zaten partinin ismi de Atatürk tarafından liberalliğine istinaden Serbest Fırka olarak belirlenmiřti⁴⁸⁶.

Ancak, Ağaoğlu SCF'nin programında liberal kelimesinin geçmediğini ifade ederek eski CHF'nin liberal bir parti olduğunu söylüyordu. Ağaoğlu'na göre SCF'nin liberalliği İsmet İnönü'nün Samsun'da yaptığı bir konuşmada CHF'nin devletçi olduğunu açıklamasıyla ortaya çıkmış bir durumdu⁴⁸⁷.

SCF'nin ömrü çok uzun sürmedi. Yapılan yerel seçimlere katılan SCF memlekette hortlayan irticai düşüncelerden sorumlu tutuluyordu. Yükselen tepkiler sonunda Atatürk'te partiden desteğini çekince partinin liderleri partiyi feshetmeye karar verirler⁴⁸⁸.

Sonuçta 17 Teşrinisani (Kasım)'da kapatma kararı alınmış ve 18 Kasım 1930'da karar vilayetlere bildirilmiřtir⁴⁸⁹.

Ağaoğlu'nun tek parti yönetimine ve iktidarın icraatlarına yönelttiği eleştiriler parti kapandıktan sonra da devam etmiřtir⁴⁹⁰.

Ahmet Ağaoğlu'nun liberal anlayışını tam olarak ortaya koyan eserleri "Serbest İnsanlar ülkesinde" adlı ütopik romanıyla 1930'lu yıllarda "Kadrocularla" girdiği

⁴⁸⁴ Ağaoğlu, *Serbest Fırka*, s.22-23.

⁴⁸⁵ Ağaoğlu, *Serbest Fırka*, s.24.

⁴⁸⁶ Ağaoğlu, *Serbest Fırka*, s.29.

⁴⁸⁷ Ağaoğlu, *Serbest Fırka*, s.30.

⁴⁸⁸ Ağaoğlu, *Serbest Fırka*, s.91-94.

⁴⁸⁹ Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, s.56.

⁴⁹⁰ Ağaoğlu'nun bu dönem eleştirileri için bkz. Ağaoğlu, *Serbest Fırka*, s.126-168.

devletçilik tartışmaları sırasında yazdığı yazılarını topladığı “Devlet ve Fert” adlı eseridir⁴⁹¹.

Söz konusu tartışma 15 Ocak 1931 tarihinde Türk Ocakları Ankara Umumi Merkez binası salonunda Şevket Süreyya Aydemir tarafından verilen bir konferansta başlar. Cumhuriyet gazetesi ve Kadro dergisinde devam eder. Bu konudaki tartışmalarda yazdıkları yazıları Şevket Süreyya Aydemir “İnkılâp ve Kadro” Ağaoğlu “Devlet ve Fert” adlarındaki kitaplarında toplar⁴⁹².

Bilindiği gibi 1929 Dünya ekonomik buhranından itibaren Türkiye Cumhuriyeti ekonomide liberalizmden devletçiliğe doğru kaymaya başlamıştır. Ancak bu devletçilik Atatürk’ün deyimiyle “Mutedil” (ılımlı) devletçiliktir. Atatürk devletçilik anlayışını 1929’da şu sözleriyle ortaya koymaktadır.

“Türkiye Cumhuriyeti’ni idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber (ılımlı devletçilik) prensibine uygun yürümleri, bugün içinde bulunduğumuz durumlara, şartlara ve zorunluluklara uygun olur.

Bizim takibini uygun gördüğümüz (ılımlı devletçilik) prensibi; bütün üretim ve dağıtım vasıtalarını kişilerden alarak, milleti büsbütün başka esaslara göre düzenlemek amacını güden sosyalizm prensibine dayalı kolektivizm yahut komünizm gibi özel ve kişisel ekonomik teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir”⁴⁹³.

Ahmet Ağaoğlu bu dönemde Atatürk’ün altını çizdiği ılımlı devletçilikten yanadır. Devletçilik tartışmalarının gündemin önemli maddesi haline geldiği bu dönemde Ağaoğlu, temel sorunun devletçilikten kaynaklanmadığını, bununla birlikte ekonomik ve toplumsal yaşama devlet müdahalesinin sınırlarının çizilmesi gerektiğini savunmuştur. Ağaoğlu ekonomik konularda bireysel girişimin finanse edemeyeceği nitelikteki sektörlerin devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Bu anlamda, 1920’ler boyunca Cumhuriyet kadrolarının benimsediği ve en son İzmir

⁴⁹¹ Yılmaz, “Ağaoğlu’nun Liberalizm Anlayışı, s.60.

⁴⁹² Yılmaz, “Ağaoğlu’nun Liberalizm Anlayışı, s.60.

⁴⁹³ *Atatürkçülük (1.Kitap)*, s.109.

İktisat Kongresi'nde yinelenen ılımlı devletçilik anlayışının himayeciliğın savunucusudur⁴⁹⁴.

Bununla birlikte Ağaoğlu kadrocuların sosyalizme yaklaşan devletçilik anlayışlarına karşı çıkmaktadır. “Milli kurtuluş cidaline giren veyahut girmeğe namzet olan memleketlerde yeni teknik daha ilk adımdan itibaren cemiyetin ileri sınıflarını kül haline idare eden kurucu, işletici ve bütün fazla kıymetleri cemiyet namına benimseyen yani tip bir iktisat devletinin planlı müdahalesini zaruri kılmaktadır” diyen kadrocuları sosyalist olmakla suçlayan Ağaoğlu, bizim gibi müstemleke veya yarı müstemleke halinde bulunan toplumların öncelikle bu durumdan kurtulmaları gerektiğini savunur. Ağaoğlu'na göre bu kurtuluşun yolu da üretim araçlarının geliştirilerek toplumun kendi kendine yetecek seviyeye ulaşmasını sağlamaktır⁴⁹⁵.

Atatürk 1936 yılında yaptığı bir konuşmada Türkiye'de uygulanan devletçiliği şöyle tarif etmektedir. “Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19'ncu asırdan beri sosyalizm teorisyenlerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir. Devletçiliğın bizce anlamı şudur:

“Kişilerin özel teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti devleti, Türk vatanında asırlardan beri kişisel ve özel teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an önce yapmak istediği ve kısa zamanda yapmayı başardı. Bizim takip ettiğimiz bu yol görüldü gibi, liberalizmden başka bir yoldur”⁴⁹⁶.

Ağaoğlu devletçilik ilkesini ikiye ayırıyordu. Birincisi demokrasiyi kaldıran “diktatörlük devletçiliği” ikincisi de demokrasiyi saklayan “liberal devletçilik”tir.

⁴⁹⁴ Özcan, *Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, s.233-234.

⁴⁹⁵ Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, İstanbul, 1933, s.20-21.

⁴⁹⁶ *Atatürkçülük (1.Kitap)*, s.109.

Ağaoğlu'na göre Türkiye'de uygulanan devletçilik liberal devletçiliktir. Buna kanıt olarak bireyin çalışmasının himaye ve teşvik edilmesini göstermektedir⁴⁹⁷.

Görüldüğü gibi Atatürk'ün "ılımlı devletçilik" olarak tanımladığı politikayı Ağaoğlu "liberal devletçilik" olarak tanımlamaktadır. Her ikisinin de kastettiği şey hemen hemen aynı manaya gelmektedir.

Ağaoğlu'na göre gelişmiş Batı medeniyetinin temelleri "iktisadiyat sahasında mesai serbestisi ve kapitalizm, siyaset sahasında parlamentarizm ve ferdi hürriyet"tir⁴⁹⁸. Bununla birlikte bütün bu işlerin yapılabilmesi için ferdin gelişmesi gerektiğine inanır.

Ağaoğlu'nun kadrocularla en büyük ihtilafı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü kadrocular Türkiye'nin içinde bulunduğu inkılâp şartları içinde "Bilhassa çocuk ve gençlik çağında bulunan millet neslinin maddi ve manevi varlığı cemiyetin malıdır"⁴⁹⁹ şeklinde düşünüyorlardı. Ayrıca Kadrocular "Cemiyet içinde ferde adeta onu cemiyetten ayıran bir hürriyet vermek değil, cihan içinde millete hak ve ferde de bu hür millet içinde iş ve vazife vermek idealdir"⁵⁰⁰ diyerek ferdi cemiyet içinde eriten "hak yok vazife var" formülüne yaklaşıyorlardı. Birde Kadrocular "fert özgürleştikçe milletten ayrılır" şeklinde düşünüyorlardı⁵⁰¹.

Kadrocuların ortaya attıkları bu görüşlere Ağaoğlu şu şekilde cevap vermektedir.

"Fert inkişaf ettikçe yani fert hürriyetlerini eline alarak mesaide tenevvü ettikçe fertleri yekdiğerine bağlayan iplerin adedi çoğalır ve bu adet nisbetinde cemiyet arasında tesanüt ve vahdet teessüs eder.

İşte bunun içindir ki esas ve istinatgahı ferdi hürriyet olan demokrasinin galebesiyle her yerde ve her muhitte milli vahdet cereyanlarının başladığını müşahede ediyoruz.

⁴⁹⁷ Ağaoğlu Ahmet, "Demokrasi ve Devletçilik" *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1935.

⁴⁹⁸ Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s.5.

⁴⁹⁹ Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s.8.

⁵⁰⁰ Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s.21-22.

⁵⁰¹ Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s.22.

Muasır milli gruplanmaları ve muasır milli cereyanları sırf demokrasinin mahsulüdür. Nasıl ki demokrasinin galebesinden evvel tarihte milli cereyanlara tesadüf olunmuyor, öylede gayet tabii ve mantıki olarak demokrasiyi inkâr eden mezheplerin düsturlarından başlıcası milliyeti inkâr eden mezheplerin düsturlarından başlıcası milliyeti inkâr ve “Dünya vatanım ve beşeriyet milletim” şiarından ibarettir⁵⁰².

Görüldüğü gibi Ağaoğlu demokrasi ve ferdi hürriyeti millet oluşumu için olmazsa olmaz görüyor. Ağaoğlu fert-millet ilişkisini şu sözleri ile ortaya koymuştur: “Milletten, onu yegâne teşekkül unsuru olan ferdi alınır, ne kalır? Bedihidir ki bu unsur inkâr edildiği ve hürriyetten mahrum kılındığı nispette onun mahsulü olan millette inkar edilmiş olur. İnkâr olunan ve hürriyetten mahrum edilen bir muhit nasıl inkişaf eder, nasıl kuvvetlenir?”⁵⁰³

Ağaoğlu'nun bireyciliği ve bireyi yükseltmesi karşısında Simten Coşar “Hangi birey?” sorusunu sorar. Verdiği yanıt oldukça kısadır. “Cumhuriyetin vatandaşı olarak birey” Coşar’a göre ulus-devleti kurmanın öncelikli sorun olarak belirlendiği bu dönemde birey kimliği, devlete, devletin tanımladığı ulusa ve temsil ettiği milliyetçiliğe referansla belirlenmektedir. Devletin en önemli sorumluluğu da birey ve toplum arasındaki karşılıklı sorumluluk bilincini geliştirerek hâlihazırda var olan aidiyet hissinin güçlenmesini sağlamaktır⁵⁰⁴.

Ahmet Ağaoğlu'nun 1934 yılında Cumhuriyet gazetesinde yazdığı “Demokrasiye Doğru” adlı makalesi Coşar'ın tespitlerini doğrular niteliktedir. Ağaoğlu makalesinde okul kitaplarında var olan Fuzuli, Nedim gibi şairlerin aşk ve zevk içeren şiirlerinin yerine demokrasi ve cumhuriyet zihniyetini güçlendirecek şiirler koyulmasını istemektedir. Ağaoğlu şöyle yazıyordu.

“Cumhuriyet zihniyetinin yerleşim kuvvetlenmesini arzu edenler bu hususa dair mecliste konuşanların duygularına iştirak ederler. Fakat demokrasi zihniyetini

⁵⁰² Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s.24.

⁵⁰³ Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s.25.

⁵⁰⁴ Coşar, “Milliyetçi Liberalizmden”, s.722-723.

kuvvetlendirmek için başka yollardan da yürümelidir. Ezcümle mesela mekteplerde verilen terbiye ve talimin bu bakımdan hususi bir kıymeti vardır. Mekteplerimizde “bi perva servinaz” buydan hoş, renkten pakize gibi kız ideali yarattırsak Cumhuriyet zihniyetinin yerleşmesi pek kolay olmaz. Gelecekte baba, anne, çalışan bir vatandaş olacak, erkek ve kızlarımızın ruh ve kalplerine talim ve terbiye vasıtası ile sadelik, samimiyet, ciddiyet, doğruluk, fedakârlık gibi yüksek ve cumhuriyet vatandaşlarına layık hususiyetler telkinine çalışmaktadırlar ki ülküyü tahakkuk ettirmeğe muvaffak oluruz”⁵⁰⁵.

---

⁵⁰⁵ Ağaoğlu Ahmet, “Demokrasiye Doğru”, *Cumhuriyet*, 5 Birinci Kanun (Aralık), 1934.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları Türk toplumunun İmparatorluk toplumundan modern ulus toplumuna geçiş hareketleriyle şekillenmiştir. Bu modernleşme süreci hem siyasi hem sosyal alanda devam eden bir gelişme olmuştur.

Türk toplumunda yaşanan bu hareketlilikte İmparatorluk toplumundan modern ulusa geçiş sürecinde Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamiklerinin yanında birçok dış kaynakta etkili olmuştur. Bu kaynaklardan biri, belki de en önemlisi, Çarlık Rusyası'nın hâkimiyeti altında bulunan Türk dünyasından Çarlık Rejiminin baskıları sonucu Türkiye'ye iltica eden Türk aydınlarıdır. 19.yy.dan itibaren Avrupa'dan yayılan Milliyetçilik akımının etkisiyle milli bilinci gelişmiş Rusya Türkleri çeşitli dönemlerde İstanbul'a gelmekle beraber 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile yoğun bir şekilde göç etmişlerdir.

Rusya'dan gelen Türk aydınları almış oldukları eğitim ve yetiştikleri ortamların etkisiyle Türkiye'nin kültür ve düşünce hayatına farklı bir anlayış getirmişlerdir. Muhacir aydınlar içerisinde Azerbaycan kökenli Ahmet Ağaoğlu ve Kazan kökenli Yusuf Akçura'nın Türkiye'ye etkileri aynı zamanda yetiştikleri toplumların fikri altyapısını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Düşünsel formasyonunu Kazan, İstanbul ve Paris üçgeninde şekillendiren Akçura'nın Türkiye'deki bütün faaliyetleri temelde milliyetçilik esasına dayanmaktadır. Daha 1903 yılında "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük siyasetlerinin Osmanlı için fayda ve zararlarını tartışan Akçura, İstanbul'a geldikten sonra tercihini Türkçülükten yana koymuş ve Meşrutiyet döneminde kurulan hemen bütün Türkçü dernek ve cemiyetlerde önemli faaliyetler üstlenmiştir.

Akçura'nın Türkiye'de üstlendiği görev milliyetçiliğin ideolojik yönünden çok siyasi yönüyle ilgiliydi. Siyasi sahadaki milliyetçilik anlayışının çerçevesini, oluşturmaya çalıştığı milli iktisat ve milli tarih çalışmalarıyla çizmişti.

Milli tarih oluşturma çabalarıyla Türklüğün temellerini İslam öncesi Türk Tarihi'ne dayandıran Akçura, Türkçülüğün ekonomik boyutunu yetiştirdiği Tatar burjuvazisinden yaptığı örneklemeyle "Milli burjuva" temeline oturtuyordu.

II. Meşrutiyet döneminde bu çalışmalarıyla dikkat çeken Akçura; yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin de aynı temeller üzerine kurulmasını istiyordu. Cumhuriyet'le birlikte Türkçülük anlayışını "Bütün Türkçülük"ten "Demokratik Türkçülük"e çeken Akçura Cumhuriyet öncesi yaptığı çalışmalar sayesinde cumhuriyetin önemli düşünürlerinden biri olmuştur. 1924 yılından itibaren milletvekili olarak meclise giren Akçura, Cumhuriyetin misak-ı milli sınırları içinde yaptığı uluslaştırma projelerine büyük oranda katkı sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan ve Birinci Türk Tarih Kongresi'nde "Türk Tarih Tezi" olarak tanımlanan milli tarih oluşturma çabalarında, bu çalışmalara yıllar önce başlamış olan Akçura, doğal olarak birinci derecede rol oynamış ve kurulan Türk Tarih Kurumu'nun ilk başkanı olmuştur.

Ayrıca Akçura'nın milli iktisat politikası 1923'ten 1929'a kadar Atatürk önderliğinde yürütülen ekonomik politikanın öncülü olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Akçura yine Atatürk döneminde uygulanan "ılımlı devletçilik" anlayışını benimseyen aydınlardan biridir. Zira Akçura, ılımlı devletçilik anlayışını 1919 yılından itibaren savunmaya başlamıştır.

Türkiye'ye geldikten sonra fikirleriyle milliyetçilik anlayışına geniş açılımlar getiren Akçura'nın, Türkiye'nin sosyal ve düşünce hayatına büyük etkisi olmuştur.

Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'deki fikir hayatı milliyetçilik temelinde Akçura ile örtüşse de çeşitli dönemlerde çok değişik fikirlerin savunucusu olmuştur. Fransa'daki yüksek öğrenim yıllarında yetiştiği toplumun etkisiyle İran kültürüne yakın yazılar yazan İranizm'i yücelten Ağaoğlu, Paris dönüşünde Azerbaycan'daki milli uyanışın öncülerinden olmuştur. Daha sonraki Türkiye yıllarında milliyetçiliği benimseyen Ağaoğlu; İslam dünyasındaki mezhepler ihtilafı ve İslam'da milliyetçilik fikri konularında yazılar yazmıştır.

Ağaoğlu'nun en önemli özelliği "kültür-medeniyet" ayrımı yapmadan topyekün batılılaşmayı savunan bir aydın olmasıdır. Ağaoğlu'nun bu Batıcılık anlayışı kuruluşundan hemen sonra yönünü "Muasır medeniyet seviyesi" olarak belirleyen Türkiye Cumhuriyetinde

oldukça kabul görecektir. Çünkü Ağaoğlu fikirlerini tam da Cumhuriyetin ideolojisi olan milliyetçilik ve batıcılık ekseninde şekillendiriyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan Cumhuriyet Halk Partisi'ne giren Ağaoğlu partinin 1923–1929 yılları arasındaki liberal politikalarının şekillenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Yazılarıyla çok partili siyasi hayatı savunan Ağaoğlu, 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na girmiş ve bundan sonraki yıllarda siyasi ve iktisadi sahada liberalizmi savunarak CHP hükümetine muhalefet etmiştir.

Gençlik yıllarından itibaren İnanizm'den, milliyetçiliğe, batıcılığa ve liberalizme doğru evrilen fikirleriyle Osmanlı'nın son dönemine ve Cumhuriyet yıllarının kültür ve düşünce hayatına çok farklı etkiler yapan Ağaoğlu temelde Atatürk inkılâplarına gönülden bağlı bir aydın olmuştur. Onun 1930 yıllarındaki muhalefeti yeni kurulan rejime değil tek parti yönetiminin bazı uygulamalarına yönelikti.

EKLER

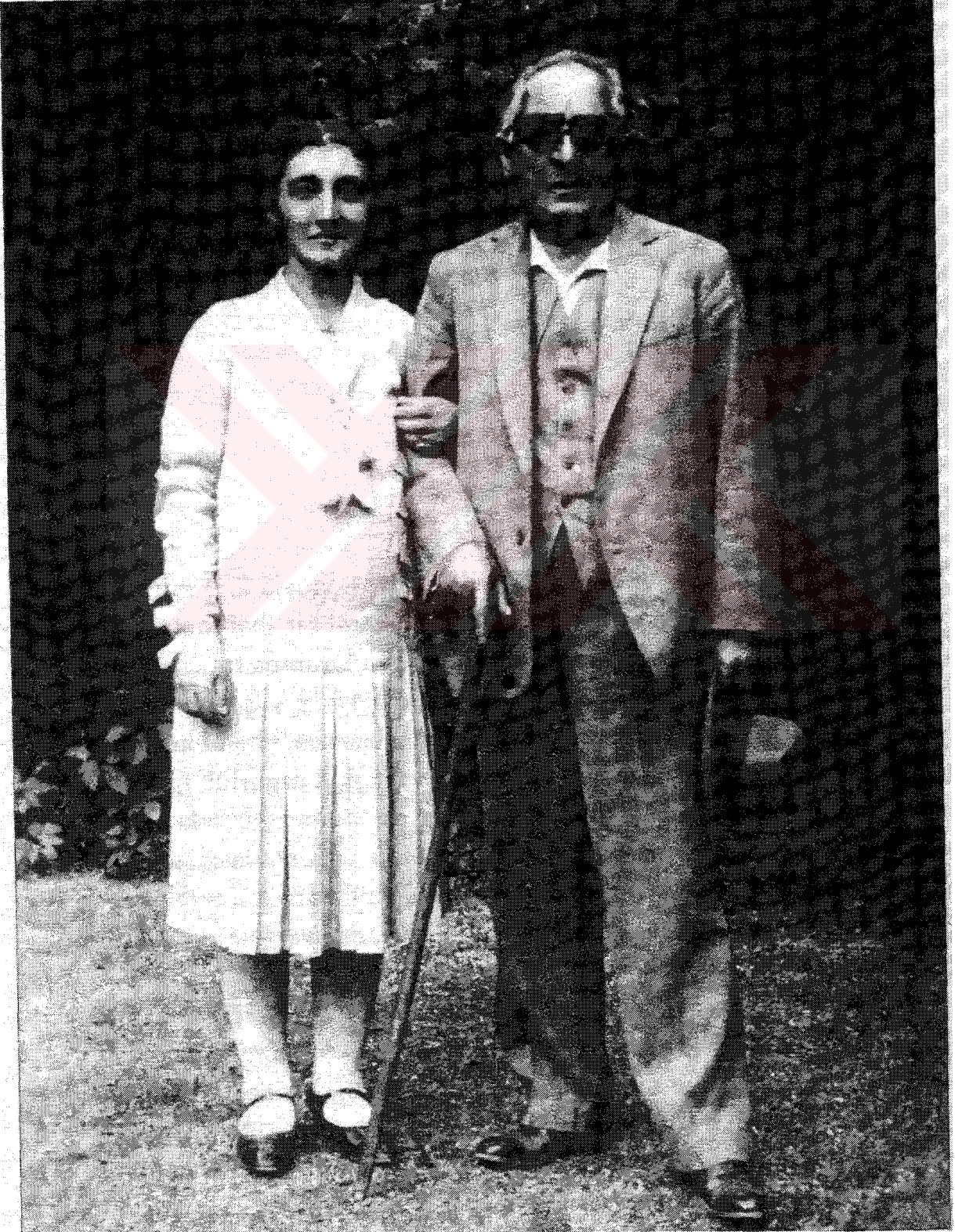

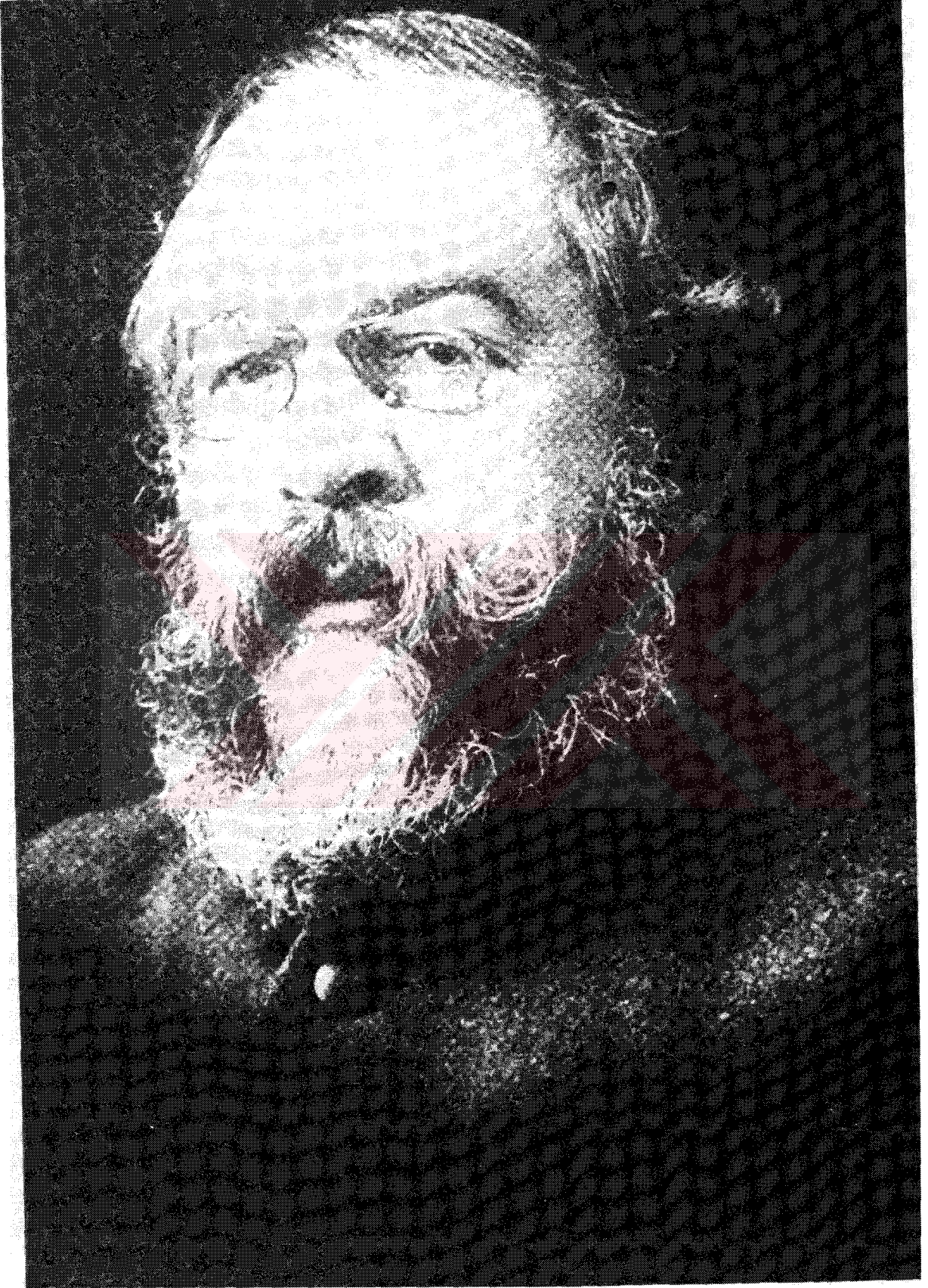
Ek 1: Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu Darülfünun'da Müderrislik yaptıkları dönemde. Oturanlardan soldan üçüncü Akçura, sağdan üçüncü Ağaoğlu.

Ek 2: Serbest Fırkanın kuruluş günlerinde Ağaoğlu (sağda), Nuri Conker (solda) ve Fethi Okyar (ortada) ile birlikte.

Ek 3 : Ahmet Ağaoğlu ve eşi Sitare Hanım.

Ek 4: Yusuf Akçura

Ek 5 : Ahmet Ağaoğlu

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEHAL KÂĞIDI ÖRNEĞİ

548 7+8

Adı ve Soyadı	Ahmet Ağaoğlu	İlmî rütbesi	Müdürris
Babasının ve Anasının adı	Hasan bey	Mesleki ve işi-gücü	Matbuat ve İstihbarat U. Müdürlü.
Doğum yeri ve tarihi	Kafkasya Karabağ - 1369	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Hukuk (âli)	Evlî olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	Evlî
Bildiği diller	Fransızca - Rusça	Seçimden evvelki iş durumu	Matbuat U. Müdürlü
İhtisası	Hukuk	Memur olup olmadığı	
Eserleri		Mebuslukları	Kars

Kafkasyada Karabağda tevellüt ederek Şuşa ve Tiflis şehirlerinde sultani mektebini ikmal ettikten sonra Petresbug'a azimle orada mühendis mektebi âlisine dahil ve bir buçuk sene burada tahqil ettikten sonra Paris'e azimle orada hukuk mektebine ve kollej dö Fransa devam ederek 1893 senesinde bu iki mektebi ikmal ve aynı zamanda da muhtelif Paris gazete ve mecmualarına iştirakle mezkûr senenin nihayetinde Kafkasyaya avdet ve Baki şehrinde bir taraftan oradaki sultanilerde Fransızca, Edebiyat ve lisan muallimliği ve diğer taraftan Kafkasyada ilk yömi türkçe bir gazete tesis ederek 1909 senesine kadar Kafkasya Türkleri arasında çalıştıktan sonra mezkûr senede Rus hükümetinin tasyiki ile Türkiyeye muhaceret ederek Burada bir taraftan Darülfununda tedrisât ve diğer taraftan mecmualar ve gazetelerde muharrirlik ile iştigal edere k 1915 senesinde Meclisi Mebusında Karahisar Mebusu oldum.

Harbi umumî nihayetinde İngilizler tarafından esir edilerek Maltaya sevk edildi. Nihayet 1921 de Maltadan avdetle Ankaraya Geldim. Hükümeti Milliye'nin Arzusu ile Anadoluda yedi aylık bir seyyahat icra ettikten sonra İstihbarat ve Matbuat müdüriyeti umumiyesine tayin olundum .

Ağaoğlu Ahmet

مستقیم سیرا

۱۳۲۶

محل مطبعه دارارد :

چهارم اول فروردین ماه
مستوفی جوانان
شماره ۲۲ نوسه

اخطار :

مساکره موافق آنگاه
چهارم اول فروردین
قبول اولاد

درج اولادین آنگاه اولاد

ریس ، فلسفه ، علوم ، حقوق ، ادبیات تاریخ ، جغرافیا ، اقتصاد امرال رشته‌ها را در هر شماره به وقت اولاد و لغت به وقت اولاد اولاد .

آبونه بدلی

ساحب و مؤسسی :

ابوالاعلیٰ فرید الدین - ح . انرف ادیب
تاریخ تأسیسی

۱۰ تومز ۳۲۶

سه لکی	۶۰	۳۵	۶۰
مئالک عثمانیه ایرون	۶۰	۳۰	۶۰
روسیه	۱۷	۹	۱۷
سائر مئالک اجانبیه			

عدد : ۱۱۶

در سعادت کده نسخی . ۵۰ باره در

قبول اولادین موافق اولاد اولاد
۲۰ خروش فضا آلبیر

۲۳ شوال پنجشنبه ۱۵ تشرین اول ۳۲۶

بشهری جدید

عملا شرف انقواب

آن تیسور . جای وشکر بیور شایه زری شهری قبالادی و در حاش
بولنگ قیائی قبالادی . اولادلی شهر ایشچیلر اولاد بر قسمی
« غره » بادی : ترم اولاد طوری ، غاز والکنزلی قبالادی سوندی
بعض دکانر قبالدی ، عن غره تارچقماز اولادی ، اولاد روسیه نیک
شهر اولاد نه اولاد بادی بادی بادی ، عن غره تارچقماز اولادی ،
سیله آرتق شهر دهی وقیبه بادی اولاد . سو قالیز ، کچه بادی
اون باش یکر می سندی بادی بادی بادی اولاد بادی بادی بادی
کویا تیسور اولاد بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی
تیسور بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی
تک اشغالی ، شهر بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی
باندکه بر عسر اولاد کیری بادی بادی بادی بادی بادی بادی

فرانسه نیوربول عملی ترک اشغال ایش . سو کره اولاد
بارسک بر آتی نیوربول ایشچیلی . الکتریک نیوربول شرکتی
عملی ، حتی طانچی و دولکر اولاد قتلش . بر قالیز کون فرانسه
سیاحت بک کوجاشش ، بر قالیز کچه بارسک بادی بادی بادی
بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی
نیسانه آیشچین فرانسک ، کورموم آیدنلیله اولاد مصلحت ایشچیلر .
بوتون بو حوالدی کوندهک غره نیک تلفراف سوندلده عن العجله
او قویوب سیکد . فقط بیلم ایشچیلر نه قدر کیشی . او وقایعه لزومی
درجه سنده اهمیت ویری ؟

انسان دائما ایشچیلر کوردیکله معاویریز . قیمت بجز
استانبول بیلرک جوچی . « غره » دنیایلی ایشچیلر اولادلی اوقالی نطق
ترک اشغالی خاطر لر . عمومی بر ترک اشغالی قوت ودهتی ایچه
اکلاهی بیلمک ایچون ، ایچنده بولش اولدی لازمدر . بن . مع النصف .
اوسمده مطهر اولاد بادی . ۱۹۰۵ سندی تشرین اول ترک اشغالی
عمومی سنده ، روسیه نیک مراکز مهمه سندن برنده بولشوردم .
نیوربول و تلفراف عملی ایشچیلی بر اقرار بر افاز ، شهر بادی بادی
دنیا ایله مناسباتی منقطع بر جزیره اوقالی بادی بادی بادی بادی
کیسه کله میوردی ، مکتوب کونده بادی بادی بادی بادی بادی
هیچ بر طرفدن خبر آلامیوردی . . . شهر اولاد موجود ذخیره
و ارزاق ایله قانشدی ، کرک بوموجود و کرک جوار کوی و قنیه لردن

جوق بادی . بک قور قلیج بر خبر . بوتون شهری بادی بادی
اوروشسه بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی
دیگ اککسیر قالیجیز ، آج قالیجیز . . . بو تهمید آتشد بادی
درت اولاد ساعت تیردک ، اما برکت ویرسون طوغری بادی
اگر بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی
حاضر بک بیان اولاد بادی . مدنی تملکتشک شهر اولاد بادی
و مباحث تقسیم اعمال فی اولاد بادی بادی بادی بادی بادی
اولادلی کچی . هر کس ویا هر ناله کنددی حوالی ضروری سندی
احضار اولاد بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی بادی
جان هیچ بادی .

آت و قزاقه کیردیله جک ارزاق و ذخیره احتیاجزه طول
کنایت ایدمه بادی . ترک اشغالی اوجنلی کونی . اولاد بادی

خَلْقَةُ دَوْغُرُو

ييل : ۱ صاني : ۲۲

ييلاني

عثمانلى مملكتى ايجون ۱۲ غروش
روسىه و مچستان ايجون ۲ روبله
باشقه مملكتلر ايجون ۵ فرانك

صايبى ۱۰ پارهيه

مدبرى : جلال ساهر

اداره خانه

استانبولده نور عثمانيه
جاده سنده ۴۰ نومبرولى
« تورك بوردى »

بجشنه ۵ ايلول ۱۳۲۹

هفتاد و نهمين نوبت بوردى، قزوين چيقاريلير

« خلقه دوغرو » نيك راسمى يازمى بيليرى

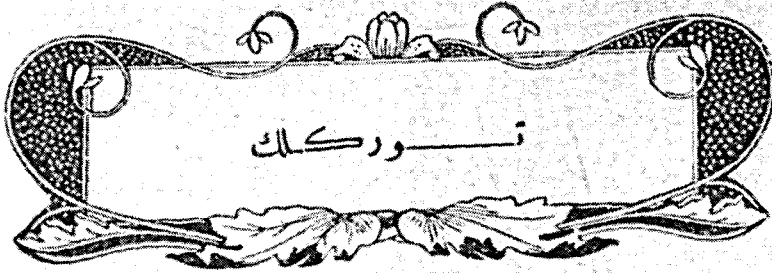
خالده اديب خانم • آقا كوندوز • آق چوره اوغلى يوسف • احمد آغايف • توفيق نورالدين • جلال ساهر •
حسين زاده على • حمدالله صبحى • عاقل مختار • عبدالقياض توفيق • على جانب • على سعاد • على علوى • غالب بختيار •
كاظم نامى • كوبرىلى زاده محمد فزاد • كوك آب • محمد امين • محمد على توفيق • محمد وحشوك • ناظم بكير •

خالقه

سانيله ماين محصولدن البته پاره چيقمىز. تورك كويليلرينك
هان هپسى، تارلارنده يك اسكى، نوح نبي زمانندن
قاله صبان قوللا نيورلر. چوغنى كوبره قوللا تىق ندر،
ييليمور. بر طرفدن كويليرى كوبره دن طاغلا آر سنده
قلوب ييسلگدن چوريور؛ او بر طرفدن تارلارلى
كوپره سزلكدن قيصير قلوب؛ بوزواليلره يكي صبايلره،
يكي طير بانلرلى، دوكنلرلى، تورلوتورلو خرمن ماكنلرلى
نه كوسترن، نه آوب ورن وار! كوپه كى فقير خلقك
اوستنده كى اك آغبر بلا سرمايه سزلكدر. كويلينك اكتر يا
نه تخمى، نه نه تخم آمايه كافي سرمايه سى بولنيور. او كا
آز قائله تخم ويا پاره نى اودونچ ورنه جك آدمده بوق.
زواللى كويللى تورك، بكاره، آغالره، محكر صرافاره
باش اورمه يه مجبور قاليور. بونلر باشه باش فائض استيورلر؛
بعضانه يوزه ايكيوز آدقلىرى اوليور. باشقا مملكتلرده
رجهرك صيقتىلى زماننده امدادينه يتشه جك بائقلا واردر.
بائقه ان بونق آيرسه، يوزده اون آير. بزم زراعت
بائقه سى هر يوزه بولنيور، پاره سى ده ياشميور، اوسته
كوپلدين زياده بكاره، آغالره پاره ورنه نى دها اميتلى
بوليور. حاسلى كويللى يته حاجى مستق آمايه، صرف
بدروسه كيدوب تخم تدارك ايدم جكم ديركن، كه جك
سته محصولده آلدن قاچ سدر ...

بزه، « خلقه دوغرو » ديه آد طاقديغىز بوجريدولى
خالق ايجون، خلقه فائدهلى اولق ايجون چيقاريلور.
خالقن مراديمىز، كويلكده ياشايان آظوپراق صاحبي،
يا خود بوسوتون طوپراقسىز رجهرلر؛ صوكره شهرلرده
كچين اوقاق اساق و كونلكچى عمللر، ارنادلردر. بزه،
اوزاقدن اوزاغه بونلر كچنلرلى كوچ اولديغى، فقير
و ضرورت چككدار نى بيليور. بعض كويلكلرده
طوپراق آزه، محصول كافي كيبور. بعضلر نه ابي بغدادى،
آرپه چيقيور، اوزوم اوليور، تورلو ميوه، سبزه پيشيور.
اما بونلر باشقه طرفه كوتوروب ساق ايجون بول بوق،
نيور بولى بوق، عمره بوق.

كچنلرده بريس آكلانيوردى : بروسه دن، شو
استانبولك، اوج، دورت ساعت اوته سنده بولونان بروسه دن
استانبوله سبزه، ميوه كچنر بيلمك ايجون واسطه بوقش!
بروسه ده باطليجانك دانسنى ۳ پارده دن ساته جق آدم
بولاميورلر مشده باطليجانلر چورييورمش؛ استانبولده
ايسه باطليجانك دانسنى ۱۵ پاره يه كوچ آلبنيور. حالبوكه
بروسه يه دايور وار، چندوفر وار! بروسه نك سالى
بويله اولورسه، ارقق اقره و قونيه نى سز دوشونك!

نهایت صرہ تورکاکہ دہ کلدی . ذاتا انسانلر اوز افرندن ، بیانیچیلردن باشلار ، یاداش یازاش کندیلرینه ، تفسیرنه رجوع ایدرلر . سقراط ظهور ایتدین اول کوکده ییلدیز صایان برچوق فیلسوفلر کلوب کیمه نردی . ملی ادبیر احمد حکمت بکک « یازمینی قاناتان » ننده ضعیف افندیکن دیدیکی کبی « هرملکت باشقهلرینک بکیلکریقی تقلید ایله باشلادینی انتظامه ، کندینک اسکیلکریخی تحقیق ایله نهایت ویریر . بوجالده برؤانکی مندلر ، سوکره محقق اولورلر . »

ماضی وحالده تورکلکی ، یعنی کندیمیزی تدقیق وتحقیق ایتک هوسیلیری ، استانبولده یازیم عصر اولده وارمنس ، سهانی یلالالدین بکک « اسکی ویکی تورکلر » آدی فرانسوزجه برامری شمدی کوزمک اوکنده تلوربور [۱] . لکن ، تورکلر یانختنده تورکولوغلر زمره سنک نظامری یکریم ، یکریمی بش سنه مؤخردر : « سوک زمانلرده ، استانبولده تورک مایینی آرزو ایدن برعفل ، سیاسی اولمندن زیاده علمی برعفل تشکیل ایتدی . بو عفلک تشکیلده ، عثمانیلرله آلمانلرک مناسبتی آتدیه سنک ، آلمان لساننه وبخصوص آلمانلرک علوم تاریخیه ولسانیه حقتده کی تدقیقاتنه تورک کتچلرینک آگاه اولمیه سنک خیلی تأثیر اولمدر ، صایوروم . چونکه بوکنچ عفلده ، فرانسوز معقلرله اولدینی کی ختف، Déclamatoire ادبیات و سیاسیاندن زیاده ، کتومانه ، صبورانه ، مدققانه آئده ایدیلش برعلم حنین موجوددر . شهس الدین سایی ، تورکجه شعرلر مؤلف عتمری ، نجیب عاصم ، ولده چایی بو عفلک کوزده کوریننه اعضاسی اولوب ، « اندام » بردرجه به قدر مهروج افکارلریدر . [۲] شو بحث ایتدیکنم زماندن ، ۱۳۱۰-۱۳۱۵ سنه لرندنبیری ، تورکلر آرد سنده تورکلک تدقیقاتی ، فاسله سز دکلی ، فقط دائما آرتقی اوزره دوام ایتکده در . هله انقلابی معنای ، بوولده کی مساهی بردنبره برقاچ مشلی آرتدی . نجیب عاصم بک ، ولده چایی افندی کی امکدارلره بعض کنج مسلکداشلر التحاق ایدرک ، ۱۳۲۴ سنه سی کانون اولی اوخرنده « تورک درنکی » آدی برجمیت تأسیس ایتدیلر . « جمعیت مقصدی ، تورک دییه آکیلان بوتون قوملرک ماضی وحالده کی آثار ، افعال ، احوال و محیطی اوکرته به واکرته به چالشمقصدی . » [۲]

(1) Les Turcs anciens et modernes — par Moustapha Djélaleddin. — Constantinople, « Imprimerie du Courrier d'Orient. » — 1869.

شرقده ملیت فکری

بلکه آلمان آثار عتیقه عالم لرینک تحریاتندن ، بلکه فرانسر نظریا بحیرلرینک تفکر اتندن ، بلکه دینی مجدد ریسلرینک تلقین اتندن ، بلکه ده بخاری ما کنه لر ایجاد کی یک مادی بر حادئه اقتصادیه نک تأثیر اتندن طوغه رق ، بو کون غربه حاکم بولونان ملیت فکری ، شرقه سرایت ایتکده یک کجیکمه مشدی . ملیت عقیده سنک شرقده ایلك مؤمنلری نصرانیلر اولمشدر . دینداشلری غربیلرله چوق وصیقی مناسبتلرده بولونان شرق خریستیانلری ، علی العموم افکار غربیه به ، مسلمانلردن ده اول ودها قولای مطلع اوله بیلیرلردی . خریستیانلرک شرقده کی شرائط حیاتیه لری ، ملیت فکری اوتلره برنوع منجی کی تلقی ایتدیردی . شرق خریستیانلری فکر ملیته ایمان ایله ، فدا کارلقاه صاریدیلر ؛ و یونک نتایجی صربستان ، رومانیا ، یونانستان و بولغارستان صورتده تجسم و محلی ایتدی . . . .

اسکی دنیانک قسم غربیه سی مدینتده تفوقک عالم اسلامدن عالم نصاریه انتقاله آرتق آتی ، یدی یوز ییل اولمشدر . اوزماندیرلی اسلام مدینتی کیتدکجه دوشور ، اوروپا مدینتی یوکلیور . اسلام مدینتک دوغروندن دوغری به حاکم اولدینی ، مالکک بیله چوغی ، خریستیان دولتک سیاسی رهقه سی آتله کچدی . عالم اسلامک سیاسته هنوز محکوم اولمایان قسملری ، اوروپا مدینتک تفوقنی کنیدلکارندن تصدیق و تسلیمه مجبوریت کوره رک ، فردی واجتماعی حیاتلرنده او مدینته امتثال لزومنی ادراک و حس ایتدیلر . بو کون بوتون عالم

Ek 12: Yusuf Akçura

باش کوروی: ۱۰۰۰

مطبعه دارنده: مانیسی

استانبول: ۱۰۰۰

تولید کوروی: ۳۷ - شماره آفرینی: استانبول - وطن

مطبعه دارنده: مانیسی کوروی: ۱۰۰۰

وطن

یونجه پشته

پریمی: ۱۰۰۰

آب: ۱۰۰۰

۱۰۰۰

۱۰۰۰

۲۳ آرم ۱۹۲۲

۱۰۰۰

۱۰۰۰

ژاپن یاده کی آقت حقدنه یکی خبرلر

۱۰۰۰

۱۰۰۰

۱۰۰۰

سایح توقیفخانه

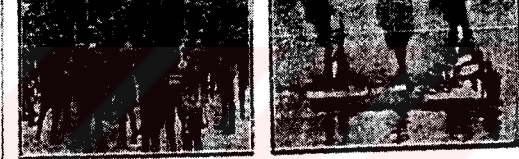
۱۰۰۰

۱۰۰۰

ایتالیانلر قورفونک قارشیسینده کی یاسراندالمیاتی ده اشغال ایتدیلر

نورد (کوزروه) ایتالیا - بونابه اهنه فونک جمعیت اقوام طرفنده هل

ایرلمسی و جمعیت نفوذنی کورسرسی لازم کلدی بکنی سوبایور

۱۰۰۰

غرب و شرق

۱۰۰۰

Ek 13 :Ağaoğlu'nun 5 E ylül 1923 tarihli Vatan Gazetesinde yayınlanan " Şark ve Garp" isimli makalesi.

HÂDİSELER KARŞISINDA

Demokrasi ve Devletçilik

Siyasi liberalizm, iktisadi devletçiliğe ancak bazı sınırlar geçildiği takdirde muhalefet eder

Yazarı: Ağaoglu Ahmed

Kelime Yunancadır. etimolojik anlamına bakılırsa halkın kendi kendini idare etmesi demektir ve hakikatte de cumhuriyet şeklinde kurulmuş olan Yunan şehirlerinde bütün idare halkın elinde idi. Kumandanları, idare adamlarını, hâkimleri hep halk, kendi arasından seçerdi ve kanunları da kendisi yapardı.

Avrupada demokrasi nazariyesinin babası sanılan Jan Jak Ruso «İhtimal Mukavele» adlı tanınmış eserini yazar - ken bu Yunan şehirlerini kendisi için örnek almıştı ve işte bunun içindir ki bu yazar Fransa gibi büyük memleketlerde demokrasinin kurulamayacağı fikrinde idi. Çünkü bu kadar büyük bir memlekette halkın bir yere toplanıp kanun yapmakla, kumandanları ve idare adamlarını seçmekle uğraşmasını imkân haricinde görüyordu ki hakikatte de böyledir. Bu mütaleaya dayanarak Ruso Fransa'nın İsviçre gibi birçok muhtar kantonlara ayrılmasını ve her kantonun kendi işini kendi görmesini ve yalnız bütün Fransa'ya aid işleri de görmek için aralarında federasyon yapmalarını tavsiye ediyordu. Eski Yunanistanda da durum böyle idi. Bu şehirler arasında en büyüğü sayılan Atinada vatandaş denilen halkın sayısı hiçbir zaman 650 aileyi geçmemiştir. Bu kadarlık bir topluluk için toplanıp birlikte topluluk işlerini düşünmek, idare etmek imkânı vardı. Bilhassa ki bunlar başka, meselâ ekin ve ev işleriyle uğraşmazlardı. Bu gibi «kara» işler topluluk işine karşılık yetkisi (salâhiyeti) olmayan kölelerin üzerine atılmıştı. Birçok şehirleri alâkadar eden işlere gelince şehirler bunları da idare için aralarında muvakkat federasyonlar ve yahud amfiktionlar kurarlardı!

müşterek bir nokta vardır: Ferdlerin çalışma alanında serbestileri!

Fakat bu serbesti sermaye lehine durmaksızın açılmağa ve sây aleyhine de durmaksızın kapanmağa başladığı günden itibaren gene siyasi liberallerdir ki bağırmağa başladılar ve bozulmuş olan serbestinin, topluluğun yani devletin müdahalesiyle yerine gelmesini istemeğe koyuldular!

Fransada 19 uncu asrın ilk nüsünde meydana atılıp bu vaveylâyı koparan «Utopistler» in kâffesi siyasi liberallerdi. Bugün dahi herhangi bir memlekette muhafazakâtlara karşı siyasi liberal fırkalarıdır ki derece derece devletin müdahalesini tervic etmektedirler.

Yalnız siyasi liberaller için bu müdahalenin bir haddi vardır ki demokrasi esaslarına hürmet ve riayet etmekten ibarettir.

Bu esasları toptan bozan ve yahud herhangi birisini zedeliyen devletçilik sisteminde demokrasi yoktur ve olamaz.

Meselâ Rusyada, Almanyada, İtalyada, demokrasi yoktur. Çünkü demokrasinin esasları bozulmuştur, buralarda devletçilik diktatörlük şeklini almıştır. Ulus egemenliği yerine şahıs ve yahud zümre egemenliği konmuştur. Temsil usulü, parlamantarizm kalkmıştır, ulusun murakabe ve tenkid yetkisi yoktur, hürriyet yoktur. Fakat Amerikada demokrasi vardır. Çünkü devletçilik olmakla beraber demokrasinin esasları da saklanmıştır.

Devlete müdahale yetkisi verilmekle beraber egemenlik gene ulustadır, ulusu temsil eden parlamantalardır, hürriyetlere el vurulmamıştır, murakabe ve tenkid esasları kuvvetli olarak kalmaktadır.

YUSUF AKÇORA

Yazan : Ağaoglu Ahmed

Etrafında boşluk genişliyor, derinleşiyor: 29 senelik yol arkadaş - larım birer birer gidiyorlar: Ziya Gökalp, Reşid Galib, Yusuf Akçu - ral Kaçı kaldı? Zaten yola çıkar - ken kaç idik ki? Topu onu geçmez!

Fakat havanın bu ne garib, ne an - laşılmaz cilvesidir ki beşyenden ih - tiyar ve kendilerinden çok yaşlı ol - duğum halde, onlar gidiyor, ben kalıyorum! Bu da talihin bana kar - şı gösterdiği merhametizliklerin - den birisi mi?

Daha birkaç gün evvel, zavallı Yusuf, Sadri Maksudile beraber be - ni görmeğe gelmişlerdi. Altı aydır görüşemiyorduk. İlk bakışında za - vallının yüzünde ölüm pençesinin nisanesini gördüm ve ihtiyarsız:

— Yusuf! Bu ne haldir? Sen çok ihtiyarladın, çok çöktün! Kendine bakmıyorsun, diye haykırdım. Za - vallı ağır ağır soluk alarak arka - rını koltuğa dayadı ve hazine bir sesle:

«Hanımefendinin (geçen sene a - nı hastalıktan vefat eden bedbaht refikame kastediyordu) son gün - lerini yaşıyorum, aynı haller, aynı alkemle-ler!»

Ve hakikaten bembeyaz ve peri - şan sakallı çerçevelemiş boz renk - li yüzü ihtisar halinde olan birisini andırıyordu.

— Biraz istirahat etsen, işlerden çekilsen, çok iyi olur, dedim.

— Evet ben de düşünüyorum! Ankaraya gidip mezuniyet istiye - cogim!»

Kader fırsat vermedi.

Yusuf, kırk senedenberi Türk vatanının ırfan ve sıvaset hayatına yakından karışmış bir şahsiyettir. Yazıldığı gibi o ne Azerhavalı ve ne de dağstanlı idi. Şimal Türk - lerinden Kazanlı idi. Bütün idil nehri boyunca tanınmış kadim Ak - tıra ocağındandı. Babasının ve am - calarının mülk çuha fabrikaları vardı. Babasının vefatından sonra amcasının varisi oldu. Hatta bir za - manlar, fabrikaların idaresi ona verilmişti. Fakat Yusufun yüksək

ve Terakki umumî merkezi «Türk Yurdu» mecmuasının kurulumuna karar veriyor. Umumi merkez tara - fından gönderilen murahhas bana geldi ve mecmuanın benim evimdeki ilk kuruluşuna escümle Yusuf ta - lîriker etti.

Mecmuanın idaresi Yusufu ve - rildi. Hemen aynı zamanda Celâl Sahir, Köprülüzade Fuad ve Ham - dullah Suphi de mecmua etrafında toplandılar. Necib Asım, Fuad Bay - lar gibi ötedenberi Türk tarihile uğraşanlar da tabiatile mecmua - nın erkânı arasında idiler. Selânik - te çıkan ve Ziya Gökalp tarafın - dan ilham edilen «Genç Kalemler» etrafında toplanmış olan merhum Ömer Seyfettin, Ali Canib gibi genç muharrirler de pek çok geçmeden «Türk Yurdu» na geldiler.

Bu suretle «Türk Yurdu» etra - fında gayet samimi ve kuvvetli bir ideal ocağı kuruldu. Mecmuanın i - daresini üzerine alan Yusufu, bu ocakta ve ocağın yaptığı kıymetli mücadelede, tabiatile çok şerefli bir yer ayrılmıştı.

Cesaretle diyebilirim ki Yusuf bu vazifesini kimsenin yapamayacağı bir fedakârlık ve bağlılıkla yaptı. Zaten o bütün hayatını vasife a - damı olarak geçirdi. Üzerine aldı - ğı her işe, bütün ruhu ve canile bağlandı. Kendisinden sonra «Yurdu» birçok ellere geçti. Fakat kimse, o ve Celâl Sahir kadar mu - vaffak olamadı!

Yusuf, İttihad ve Terakki ca - miyetine girmede. Fakat ideal olan İttihadçılarla çalışmaya serketti. Şöyle ki İttihadçı olmadan halk a - rasında İttihadçı diye tanınmıştı.

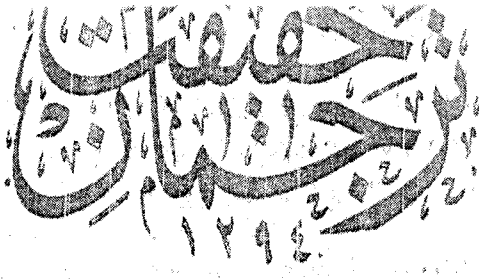
Yusuf aynı zamanda, Darülfü - nunda tarih profesörü idi. Bilâhare bu sıfatını Ankarada muhafaza etti ve Ankara Hukuk Fakültesinde ver - diği «eserî hazı» derslerine dair not - ları, memleketimizde şimdiye ka - dar emsali yazılmamış mühim ve kıymetli bir eserdir!

Fakat bu vazifelerin haricinde birçok diğer içtimai işlerde Yusuf kendini gösterdi. Harbi Umumi es - nasında, Hilâfahmer cemiyeti ken -

ولایت حکایہ ایچون سنہ لکھی ۹۰، الی ایلی ۵۰، بر ایلی

ملک اجنبیہ ایچون سنہ لکھی ۱۶۵ و آئی آلی ۸۵
اعلانات شماره ایچون باب عالی جلد سنده قرمان زا
۲ نومرودہ اعلانات عمومیہ اجنتت مراجعت اید

کونی کیش لستارک ہر عدلی ۴۰ بارہدہ

تقریر سومرودہ ۵۱

پر پرہ وادارہ، منطوق ہر نوع خصوصیات ایچون قرآنک

مدیر مسئولہ مراجعت اولیور

یہ شتی آکر قول اولیور، درج ایہاویں ادرال افادہ ایملر

برای حقیقت و مدافع حریت و مدافع حقوق ملتہ

نسخہ

ہر کون آفتاماری نشر اولیور اسلام و ترک غزہ سیدر

۱۰ بارہدہ

تقیہ ایلی، سکھہ دم وایدتہ
تعالی مساری اولیسی لازم کور
بارہدہ مسکری دوشوکی،
باشتہ بیلیش، طر جینی ای
کورمیش، اون سنہ پری مد
زرمطہ قوشش، ولاقردہ پت
یش، خامرہ کورمش، حویا
بی طایش، سکھہ پوتہ حق
یکری سنہ پوتش، پندر طیر
سنہ اورادہ مکن ایش پرتیکہ ما
مساری اولیامان، ان سبت
تسلیم، طر ایلسون، کہ،
خدائی استعصار فکرندہ پو
یشکی کندیزہ پتہ پایشہ برماز
ایروز، فقط است، فانت مغایر
شدی حکومتی، وکلای مک
بر زمان او توگاماسنی ربنا ایدتہ
ایسہ لایسی آماندر، فقط خداد
حق شائسہ لایسیاندر، درجان
وکلای مک نظر انصاف و انبائتہ
استیلابی بر ختمندہ پوتش اولور

ایستہ اسیر رک اولیہم : بیرون بائی ،
رہدیتوت دوشکونی پوتیہم : بونلرک فوقہ
جیتام : اسلامیسز مدینسز شوملک و دولہ
حیات تصور ایہا من ، مدینتہ اسلامتہ
خدمت ایڈنر عین شبتہ ، عین مقصد
مقدسہ خدمت ایڈیوریزر ، بالکتر اللہ رضانی
ایچون اولسون بونلر کندی آرا لندہ
کوروشونار ، آکلاشونلر افراط و تفریطہ
وارسونلر : افراط و تفریطک نتیجسی اظہار
حق دکل دایما ابطال حقدہ .

احمد خلیف

تللر افتر

دیگر رفقا سزده کورلیدی اوزرہ
آزاسلر ، ہزار کونی تللر اقسامہ تبلیغ
ایمیدیلر ، بر کون ایکی کونلک و فوٹانی
پتہ بریدیہر ، بر کونکی تللر اقساملر ، یارین
سباحی رفقا سزده اوقونمچق اولان ایکی
کونلک معلومان حاوشہر .

اجمال اصول

حقہ واصل ، وفائی الحق اولیق - ایستہ
نصوٹک اساسی .
بت مولانا مشوریلندہ بیوریورلرک :
تو برای وصل کردن آندی
فی برای صل کردن آندی .
ایسانلری فقط حقدہ برلشدیرمک ،
قلب و دماغلری تحلیکہ انوار حقانی ایڈیرمک .
ایستہ ایمان و عرفانک ، اسلامت و مدینتک
یکگانہ مقصدی ، شو عالی ، معظم مقصد ایستہ
بیرون باغلری ، رهدیتوتلر نہدہ هیچ متاہسندہ
قابلہ ، اگر بر بیرون بائی و یا خود رهدیتوت
ایچون فالن و یا خود فالن اسلامت و مدینت
طرد ایتمہ فالن شریعتی امین اولامک کہ اسلامت
وہدہ مدینتہ خدمت ایلیش اولوریز . بالکس
یزم اک برنجی وطنیمز اسلامت و مدینت
ایچون بونلرک محتوی بولدیقی معظم اساسلر
اوزرہ آملر قازانمالیزر ، زیرا وطنیمز
انسانلری فقط حقدہ برلشدیرمک ، انسانلری
حق قطعسندہ بیکدیگر بہ اتصال ایڈیرمکدر .
آیرمق دکل ، لکن برا کر نتون مسابہتی
بیرون بائی و رهدیتوتہ قاتوب ، بیکدیگری
تکفیر ، تنہین ، تحقیر اسلامت و مدینتدن
اخراج ایڈرسک بیلم و طبعتہ بشرہ مزی
حق ایسا ایلیش اولوریزر ، و بردہ شو

ایچون بائی ایہدہ بیرون باغسزده بک کوزل
بایسیر ، فاسلامتک و ہدہ مدینتک بیرون بائی
ایہ اسلامتک و رابطہسز بوقدر ، بیرون
باغیل بر آتہ صری بیرون بائی مناسبتی ایہ
مسلمان دیناہمہ بیکی بیرون باغسز بر آمدہدہ
صرف بوشن طولای مسلمان دیناہمہ
بیرون باغیل نہ بیرون باغسزده بک کوزل
مسلمان اولیق قابلہر ، کذا مدینتک مدینتک ہدہ
بیرون بائی ایہ هیچ بر علاقہ و رابطہسز بوقدر .
اسلامتی و مدینتی بیرون بائی ایہ رهدیتوتہ
علاقہ دار ایڈنر ہر ایکسی کوجولتورلر .
اسلامت و مدینتک تمرکز و علامت فاروقی
نصبا و قبا و ہدہ بیرون بائی و رهدیتوتدر .
آئر بونلر دن یوسک شیلدر ، آئرک اصل
منبع و مرکز لری قلب و دماغدر .
توجہ سعدی دیتندہ :
« درویش سنت باش کایہ تری ہار ؟ »
فقط ماہام کہ مسئلہ طریقت مولویہ بہ منسوب
بر ذات اطرا اندہ طولاشیور . بالکین مولانا
جلال الدین قدس اللہ سرہ کنندیسی بیوریورلر :
ماہین و زانشکریم و قرا
مادوزن زانشکریم و قرا
ایمان ایہ عرفانی بی اسلامتہ مدینتی کندیستہ

Table with 2 columns: Year (Year) and Price (Price). Includes a section for 'بر کون' (Per copy) with prices for different quantities and a section for 'بر کون' (Per copy) with prices for different quantities.

کارہ
آٹالیر ورائسہ
وہا ۲۴ حزران [تا
وارد اولان معلومانہ نظر آفر